

79.888 A

AND en E. DUCHESNE

LEERGANG IN DE GESCHIEDENIS

ten gebruike van het Middelbaar Onderwijs

DOOR

Joseph HALKIN

Hoogleeraar aan de Universiteit te Luik

OULDHEID EN MIDDELEEUWEN

voor de 6de van de Athenea en Colleges
en voor het eerste studiejaar van de Middelbare Scholen

IN 'T NEDERLANDSCH BEWERKT DOOR

R. LONTHÉ

Dr. in de Germaansche Philologie

MET MEDEWERKING VAN

Dr. L. GROOTAERS

Docent aan de Universiteit te Leuven.

NAMUR

MAISON D'ÉDITIONS AD. WESMAEL-CHARLIER

(Soc. An.)

81, Rue de Fer, 81

1927

75888 A
verzameling J. ROLAND en E. DUCHESNE

LEERGANG IN DE GESCHIEDENIS

ten gebruike van het Middelbaar Onderwijs

DOOR

Joseph HALKIN

Hoogleraar aan de Universiteit te Luik

OUDHEID EN MIDDELEEUWEN

voor de 6de van de Athenea en Colleges
en voor het eerste studiejaar van de Middelbare Scholen

IN 'T NEDERLANDSCH BEWERKT DOOR

R. LONTIE

Dr. in de Germaansche Philologie

MET MEDEWERKING VAN

Dr. L. GROOTAERS

Docent aan de Universiteit te Leuven.

NAMUR

MAISON D'ÉDITIONS AD. WESMAEL-CHARLIER
(Soc. An.)

81, Rue de Fer, 81

1927

EIGENDOM.

VOORBERICHT.

Deze nieuwe uitgave van een Leergang in de geschiedenis te gebruiken door de 6e, 5e en 4e Klasse van de koninklijke Athenea en van de Colleges, en door de drie studiejaren van de Middelbare Scholen, verschilt van de vorige uitgaven der verzameling ROLAND-DUCHESNE-HALKIN door de volgende eigenaardigheden :

1° *Zij stemt volkomen overeen met het officiële Programma van 1926, zonder het evenwel stap voor stap en punt voor punt op te volgen : wij hebben ons de machtiging ten nutte gemaakt waardoor het Programma aan de leeraars eenige vrijheid bij zijn toepassing gunt, op voorwaarde dat de hoofdtrekken ervan bewaard blijven; zodoende hebben wij vooreerst de onderscheiden punten, in het Programma voorzien, kunnen samenbrengen onder meer algemeene opschriften, die bovenaan elk deel en ieder kapittel met vette letters gedrukt zijn, vervolgens groote indeelingen kunnen vastleggen die het rangschikken en het onthouden van de feiten vergemakkelijken;*

2° *Zij ontwikkelt meer in het bijzonder de punten, die volgens dit Programma als hoofdzakelijk dienen beschouwd te worden, inzonderheid het leenroerig stelsel, de gemeenten, de koloniale politiek en de groote geschiedkundige gebeurtenissen buiten Europa, den grooten oorlog en zijn gevolgen, enz.;*

3° *Zij beijvert zich om op een meer uitdrukkelijke wijze den toestand van de beschaving in de onderscheiden landen en in de verschillende tijdvakken te beschrijven, en doet den invloed van de aardrijkskundige factoren beter uitkomen, dank zij de beginselen van de aardrijkskunde van het menschedom;*

4° *Zij biedt van typographisch standpunt uit, een aangenamer uitzicht, daar zij de belangrijke deelen alsook de indeelingen en onderverdeelingen beter doet uitkomen;*

5° *Zij is rijker wat betreft de illustratie en de documentatie door middel van afbeeldingen.*

We doen bovendien opmerken dat zij in voldoende mate geschiedkundige feiten, verdragen, veroveringen, oorlogen, de rol van de vorsten, enz., beschrijft, opdat deze Leergang als volledig kunne beschouwd worden, in aanmerking genomen het verlangen van het programma en den leeftijd van de leerlingen, die ze zullen gebruiken; zij houdt rekening met de jongste oudheidkundige ontdekkingen in de Oostersche landen, in Griekenland en in Italië, en laat zich op dezelfde wijze leiden door de jongste werken over de onderscheiden tijdvakken van de Algemeene Geschiedenis en over de Belgische Geschiedenis.

Aan een verslag over de twee eerste handboeken van dezen Leergang in de Geschiedenis ontleenen wij de volgende paragraaf :

« Wat men ook denke van de hervorming en de verdeling »
» van de stof (in het Programma), men moet erkennen dat de »
» schrijver de twee deelen, bestemd voor de twee laagste klassen, »
» zeer aantrekkelijk heeft weten te maken : de druk laat de »
» indeelingen goed uitkomen, de illustratie is verzorgd. »
» De punten, door het Programma vermeld als zijnde hoofd- »
» zaak, zijn meer in het bijzonder uiteengezet. De toestand »
» van de beschaving is flink gekenmerkt voor ieder tijdvak en »
» elk land. De invloed van de aardrijkskundige factoren is »
» zorgvuldig in het licht gesteld. 't Is dus een ideaal handboek ... »
» tot op 't oogenblik dat een verandering van programma tot »
» een nieuwe verjonging van de handboeken noodt. »

We hebben dezen Leergang niet van de aardrijkskundige kaarten voorzien, die noodig zijn om de feiten en de volkeren in hun omgeving te plaatsen; men vindt ze, alsmede een samenvatting van de onderscheiden hoofdstukken, in onzen Geschiedkundigen Atlas in twee deelen, het eerste voor de algemeene geschiedenis, het tweede voor de geschiedenis van België.

Deze Leergang in de geschiedenis ten gebruike van het middelbaar onderwijs omvat drie deelen, die als opschrift dragen, het eerste : De Oudheid en de Middeleeuwen, het tweede : De Nieuwe Tijd en het Hedendaagsch tijdvak, het derde : De Belgische geschiedenis. — Voor de hogere graden van de lagere scholen, gaat een Atlas-Handboek voor de Belgische geschiedenis er aan vooraf.

December 1926.

J. H.

HOOFDINDEELING VAN DE GESCHIEDENIS.

De geschiedenis wordt doorgaans in vier groote tijdvakken ingedeeld :

1° De *Oude Geschiedenis*, of de Oudheid, van de oudste tijden tot den val van het West-Romeinsche Keizerrijk, in 476 na Chr.;

2° De *Geschiedenis van de Middeleeuwen*, van de invallen der Barbaren tot de groote aardrijkskundige ontdekkingen (476-1492);

3° De *Geschiedenis van den Nieuwen Tijd*, van de groote ontdekkingen tot de Fransche omwenteling (1492-1789);

4° De *Hedendaagsche Geschiedenis*, van de Fransche omwenteling tot op onze dagen (1789-1926).

De Oudheid omvat, te beginnen met de opkomst van de eerste rijken, ongeveer 55 eeuwen; de Middeleeuwen, 10 eeuwen; de Nieuwe Tijd, 3 eeuwen; de Hedendaagsche Tijd, 1 eeuw en een derde.

DE VOORHISTORISCHE TIJDEN.

Aan de geschiedenis zijn de *voorhistorische tijden* voorafgegaan, die ingedeeld worden in eigenlijke voorhistorische tijden en in protohistorische tijden.

De eigenlijke voorhistorische tijden, of het *steentijdperk*, omvatten al de eeuwen waarin de mensch zich van steen bediende om er wapens en werktuigen uit te vervaardigen; zij worden onderverdeeld in palæolithisch tijdvak of tijdvak van den behouwen steen, en in neolithisch tijdvak of tijdvak van den gepolijsten steen.

De protohistorische tijden, of *metaaltijdperk*, omvatten de eeuwen waarin de mensch zich van de metalen bediende, die hij in de vorige periode niet kende, of ten minste niet benuttigde. Zij worden onderverdeeld in *kopertijdvak*, *brons-tijdvak* en *ijzertijdvak*.

De voorhistorische tijden eindigen waar de historische tijden beginnen, 't is te zeggen van het oogenblik af dat geschiedkundige bewijsstukken, zooals gebouwen, gedenkpenningen, afschriften, verhalen van kronijk- en jaarboekschrijvers, oorkonden van de gezaghebbers, enz., ons geschiedkundige gegevens over dit volk of die natie verschaffen. De geschiedenis van alle volkeren vangt niet op hetzelfde tijdstip aan : die van de Romeinen, in 753 voor onze tijdrekening; die van de Belgen, enkele jaren vóór de verovering van hun land door Julius Cæsar.

Het is niet mogelijk den duur van de voorhistorische tijden nauwkeurig te bepalen, want tot hertoe heeft men het begin ervan, 't is te zeggen het tijdstip van het verschijnen van den mensch op de Aarde, nog niet kunnen vaststellen. Alles wat bevestigd kan

worden, is dat de mensch voorzeker bestond te beginnen met het aardkundig tijdperk, geheeten het quaternaire, en misschien ook op het einde van het vorig tijdperk, het tertiaire.

Maatschappelijke toestand van de eerste volkeren.

— De eerste volkeren worden dikwijls gerangschikt in jagersvolkeren, herdersvolkeren en landbouwersvolkeren, en er is beweerd geworden dat heel het menschedom die drie trappen heeft doorgemaakt. Feitelijk zijn dit slechts de drie voornaamste vormen van sociale inrichting in de oude tijden.

a) Jagersvolkeren, die bijna uitsluitend leefden van de opbrengst van jacht en vischvangst, van 't inzamelen van wilde vruchten en 't zoeken naar wortels.

Tijdens zijn zwerftochten in de wouden moest de mensch vooreerst zijn leven verdedigen tegen de gevaren, die hem te allen kant omringden; zijn eerste wapens waren de tak van den boomstam afgerukt, een dikke steen, een puntige of snijdende kei. Tot voedsel strekten hem het vleesch, het bloed en het merg van de dieren, die hij doodde of gevangen nam; eveneens de visschen waarvan het wemelde in de rivieren, de wilde vruchten waaronder boomen en struiken bogen, de eieren van de vogelen en de honigraten, die hij wist te ontdekken in de holten der boomen. Als eerste kleedij droeg hij de huid van de wilde dieren, de groote bladeren en de schors van de boomen. Zijn eerste verblijfplaats zocht hij aan den voet of in de takken van den boom, die hem zijn vruchten bood, aan den rand van de bron, waarvan hij het klare water met de dieren van het woud deelde, in de natuurlijke bochten van rotsen, in de grotten en de spelonken, in stulpen van takkenbos, die hij dichtmaakte met mos en bewerkte aarde, in hutten gebouwd op paalwerk, dat in den bodem van een meer op geringen afstand van den oever gedreven werd.

b) Zwervers- of herdersvolkeren, die leefden van hulpmiddelen hun door de veeteelt verschaft.

Niettegenstaande zijn behendigheit op de jacht had de mensch dikwijls de gruwelen van den honger te verduren : dit bleef echter niet meer het geval, toen hij eens er in geslaagd was eenige dieren te temmen. Van dit oogenblik af beschikte hij ruimschoots over vleesch, melk en later over stoffen, wanneer hij de wol van zijn schapen kon spinnen. Zijn voornaamste bezigheid bestond in

het weiden van zijn kudde : hij was dan herder of hoeder. Hij vestigde zich voor eenigen tijd in de streken, die vette weilanden bevatten; nadien echter, als het gras weggevreten was, vertrok hij op zoek naar nieuwe weiden. Hij bouwde volstrekt geen huis : hij woonde in de tent, die hij opplooidde en met zich heendroeg bij iedere verplaatsing. De herders maakten aartsvaderlijke zwerfstersammen uit, 't is te zeggen ze reisden van de eene naar de andere gouw, met hun maagschap, hun draagtenten, hun houten gereedschap en hunne kudde.

c) Landbouwers- of huiselijke volkeren, die inzonderheid van de voortbrengst van den landbouw leefden.

De kennisneming met het koren en andere graangewassen, het tammaken van dieren, die dienstig konden zijn voor den akkerbouw, het bezit van vruchtbare landerijen, zetten er den mensch toe aan het land te bezaaien, de zaden uit te lezen, zich op den tuinbouw en op een ijveriger verbouwing van den grond toe te leggen. Hij vestigde zich metterwoon bij zijn bebouwde velden en stichtte vlekjes en steden.

DE OUDHEID.

A. — De voornaamste volkeren van het Oosten.

- I. — DE EGYPTENAREN (ongeveer 5000 tot 525 voor Chr.).
- II. — DE ASSYRIËRS (ongeveer 2000 tot 535 voor Chr.).
- III. — DE PHENICIËRS (ongeveer 1900 tot 332 voor Chr.).
- IV. — DE PERZEN (568 tot 330 voor Chr.).
- V. — DE HEBREËRS (1800 voor J.-C. tot 70 na Chr.).

B. — De Grieken.

(2500 tot 146 voor Chr.).

C. — De Romeinen.

(753 voor J.-C. tot 476 na Chr.).

ALGEMEEN OVERZICHT VAN DE OUDHEID.

De wijde zandwoestijn, die het oude werelddeel van West naar Oost doorloopt, van de boorden van den Atlantischen Oceaan tot in Mongolië, is op twee plaatsen door valleien onderbroken, waarvan de vruchtbaarheid aan belangrijke stroomen te danken is : den Nijl in Egypte, den Eufraat en den Tigris in Chaldea. In deze twee uitgestrekte oasen traden in de oudste tijden de eerste volkeren te voorschijn, die rijken stichtten of om hunne aloude beschaving vermaard waren : de *Egyptenaren*, de *Assyriërs* en de *Babyloniërs*. — Later kenden de *Joden* een hoogen bloei op een heden tamelijk ondankbaren bodem, en de *Phœniciërs*, een volk van zeevaarders en handelaars, gevestigd op de Aziatische kust der Middellandsche zee, legden in de toen bekende zeeën den grondslag van een uitgebreid koloniaal rijk. — Al deze volkeren werden naderhand opgeslorpt door het onmetelijk rijk van de Perzen, nadien door dat van Alexander den Groote. — Van het Oosten uit kwam de beschaving over naar Europa, inzonderheid naar de kustlanden van de Middellandsche zee : zij bloeide in Griekenland, waar zij wonderen voortbracht, en vervolgens te Rome, van waar zij zich over geheel Europa verspreidde.

A. — De voornaamste volkeren van het Oosten.

HOOFDSTUK I.

DE EGYPTENAREN.

EGYPTE, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, KENMERKEN.

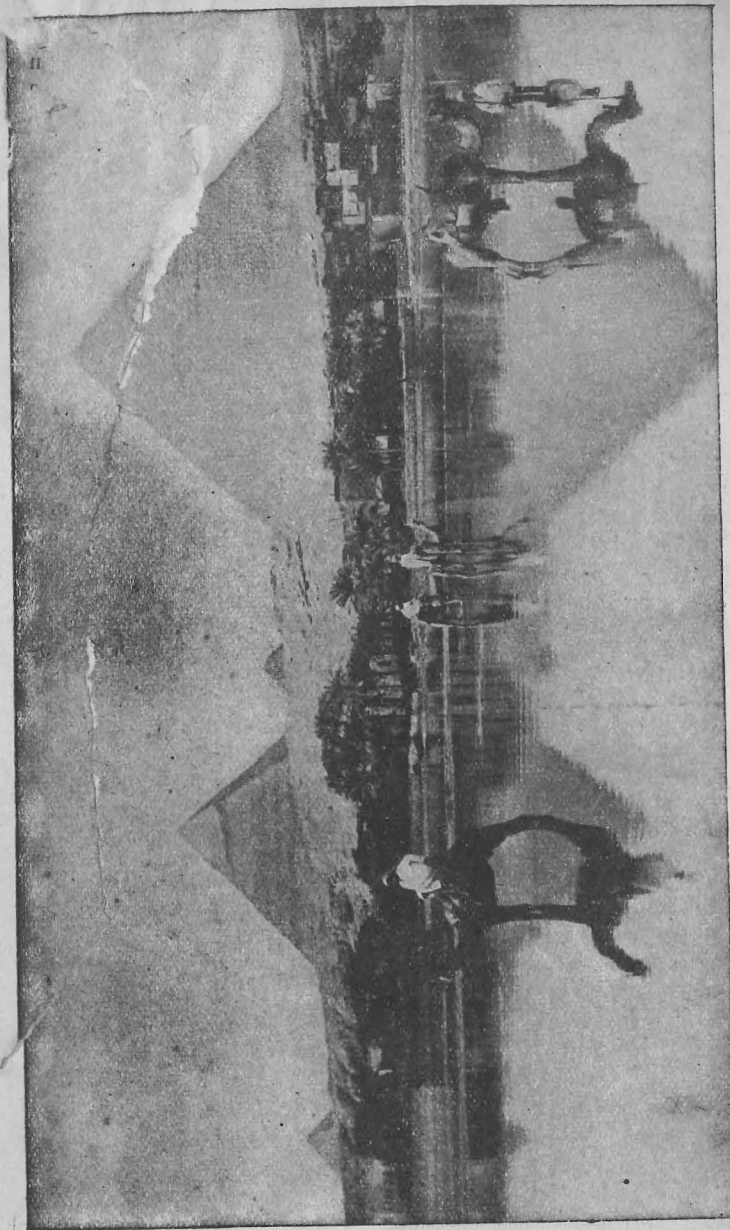
Egypte is een streek, in het Noord-Oosten van Afrika gelegen. Het grenst ten Noorden aan de Middellandsche zee; ten Oosten aan de landengte van Suez en de Roodde zee, die het van Arabië scheidt; ten Zuiden aan Ethiopië, en ten Westen aan de Libysche zandwoestijnen. — In werkelijkheid bestaat het enkel uit een lange en enge vallei, afgezoomd door twee heuvelrijen en met eene oppervlakte, die omtrent overeenkomt met die van het huidige België; zij strekt zich uit over haast twee honderd mijlen, van den eersten waterval tot aan de zee, en hare breedte wisselt af van vijf tot twintig kilometer, behalve in het noordelijk gedeelte, waar zij in een driehoekige delta uitloopt. — Egypte omvatte voorheen drie deelen : Opper-Egypte of *Thebaïs*, waar zich de stad Thebe bevond, Midden-Egypte of *Heptanomis*, met de stad Memphis, en Beneden-Egypte of *Delta*, een uitgestrekte vlakte van aangeslibde gronden, door de armen van den Nijl nabij zijn monding doorkruist. — Deze vlakte is, met het Nijldal, de eenige vruchtbare streek van het land; Egypte, zegde Herodotus, is een geschenk van den Nijl : zonder dezen stroom zou het slechts een akelige woestijn wezen; hem heeft het te danken dat het in de vroegste eeuwen bewoond en beschaafd werd. Tamelijk lang bleef het afgezonderd, en zoo waren zijn beschaving en zijn vooruitgang dan ook oorspronkelijk. Door oorlogen met andere volkeren werd het niet geteisterd. Aan die afzondering kwam een einde, toen zijn beschaving zich ontwikkeld had : dank zij zijn handel kwam Egypte in aanraking met de volkeren, die aan de overzijde van zijn natuurlijke grenzen woonden : die van Soedan, van Syrië en van Griekenland. — Aan de grootte meren van Midden-Afrika ontvloed, wast de Nijl elk jaar in den zomer,

ten gevolge van de stortregens, die vallen in de gewesten aan den evenaar gelegen en inzonderheid op de bergmassa van Ethiopië; in de maand Mei treedt hij in Egypte buiten zijn oevers en drie maanden lang overstroomt hij de gansche vallei; dit is het *waterjaargetijde*. In October treedt de stroom terug in zijn bedding en laat er een vette, zwarte klei achter, die een uitmuntende meststof uitmaakt. Daarop wordt het land bebouwd en in den loop van één jaar kan het verscheidene achtereenvolgende oogsten opleveren : dit heet het *groene seizoen* en duurt van November tot Maart; op dit tijdstip zijn weersgesteldheid en verblijf er het aangenaamst. Vervolgens komt van uit de woestijn een warme wind toegewaaid, de *Khamsin*, die den grond uitdroogt en het zand doet opstuiven : dit heet het *stofseizoen*, het duurt tot op het oogenblik dat de stroom weer begint te stijgen. Wat de dorpen betreft, ze zijn op heuveltjes gebouwd, en tijdens de overstrooming gelijken zij een reeks eilandjes, door dijken en verheven dammen onderling verbonden. — *Nijlmeters*, in de voornaamste steden aangebracht, duiden te allen tijde het peil aan, waarop het water van den stroom zich bevindt.

GESCHIEDENIS VAN DE EGYPTENAREN.

Menes (5000 v. Chr.); de pyramiden. — De eerste bewoners van deze streek in het Noord-Oosten van Afrika, door de vruchtbaarheid van den grond aangetrokken, vestigden zich in de vallei van den Nijl, op een tijdstip dat geenszins nader te bepalen valt, maar dat merkelyk ouder is dan dat waarop men West-Europa begon te bewonen. — *Menes*, stichter van het rijk der *Pharao's*, vereenigde Opper- en Beneden-Egypte onder zijn scepter, liet ongeveer 5000 jaar vóór onze tijdrekening Memphis bouwen, en maakte er zijn hoofdstad van. — Zijn opvolgers behooren tot een dertigtal vorstenhuizen : onder hun aantal worden vermeld *Snefroë*, *Kheops*, *Khephren*, en *Menkaoera* (of Mycerinus); westwaarts van den Nijl, op de huidige hoogvlakte van Gizeh, lieten zij de vermaarde *pyramiden* bouwen, die hun

De groote pyramiden en de overstrooming. — De drie hoogste pyramiden, zoogezegd van Gizeh, bevinden zich veertien kilometer westwaarts van Kaïro, aan den drempel van de rotsachtige Libysche hoogvlakte. Aan den voet ervan strekt zich het Nijldal uit, dat door de hierbijgevoegde lichtteekening voorgesteld wordt tijdens de overstroomingsperiode.

De groote pyramiden en de overstrooming.

tót grafstede moesten dienen; zij richtten insgelijks mijnuitbatingen in op het schiereiland Sinai. — Naar het beweren van klassieke geschiedschrijvers zou *Amenemhat III* een vergaarbak hebben laten graven, wijd bekend onder den naam van *Moerismeer*; dit bekken was bestemd om de wateren van den Nijl op te nemen, wanneer ze te overtollig waren, om ze naderhand, in schrale tijden, door middel van vaarten opnieuw te verdeelen; die beroemde vergaarbak zou, naar het schijnt, niet bestaan hebben: er wordt aldaar nog slechts een natuurlijk meer aangetroffen, het Birket-Karoenmeer.

De Hykso's. — Te dien tijde kende Egypte een grooten bloei; doch de komst van de Hykso's, omstreeks het jaar 2200, stelde een einde aan dien voorspoed. Deze herdersvolkeren, uit Azië binnengedrongen langs de landengte van Suez, overrompelden Beneden- en Midden-Egypte: hunne koningen vestigden hun verblijf te Memphis, en een hunner koos als eersten minister Jozef, zoon van Jacob of Israël, waar van de afstammelingen zich weldra in Egypte vermenigvuldigden. — De Hykso's hadden zich evenwel van Thebe niet kunnen meester maken, waar nog immer de afstammelingen van de oude koningen regeerden. Een hunner, *Ahmés* of *Ahmosis*, slaagde er in de Hykso's te verjagen en herstelde de nationale eenheid.

R a m s e s I de xive eeuw vóór Chr. begon voor Egypte een tijdvak van grooten voorspoed, als een gevolg van de verdrijving der Hykso's. Onder de Pharao's die elkaar te dien tijde op den troon van Egypte opvolgden, dient vooreerst vermeld *Toet an Khamon* (18^e vorstenhuis), vervolgens en vooral *Ramses II* (19^e vorstenhuis), die dikwijls verward wordt met den fabelachtigen Sesostris; zegevierend bevocht hij al de naburige volkeren: hij onderwierp Ethiopië, de kusten van Arabië, West-Azië, Mesopotamië, en stichtte derwijze een groot Egyptisch rijk, dat zich uitstreckte tot aan de hoogvlakte van Iran en de boorden van de Zwarte Zee. — Toen hij, na eenen veldtocht van negen jaar, in Egypte terugkeerde, gebruikte hij het goud en de spierkracht van de overwonningen tot het uitvoeren van groote werken van openbaar nut: hij liet nieuwe kanalen graven om de velden te bewateren; te Thebe, zijn hoofdplaats, richtte hij tempels op, zooals die van *Loeksor*, obelisk en andere heerlijke

gebouwen, waaronder het *Ramesseum* het prachtigste was; ten slotte liet hij, om de invallen van Aziatische volkeren te voorkomen, een hoogen muur optrekken van *Pefusium* tot *Heliopolis*. Waarschijnlijk heeft men zijn fa... als groot koning ietwat overschat.

Necho; verovering van Egypte (525). — Ten einde de Middellandsche Zee met de Roode Zee te verbinden, ontwierp *Necho II*, van het stamhuis der *Psammetiekers* (26^e), een groot bevaarbaar kanaal, gaande van den Nijl tot aan de Roode Zee; daar hij er niet in slaagde dit plan te verwezenlijken, nam hij in zijn dienst Phœnicische zeelieden, die, naar gezegd wordt, van aan de Roode Zee vertrokken en voor de eerste maal de omzeiling van Afrika doorvoerden: drie jaar na hun vertrek verschenen ze weer ter plaats langs de Middellandsche Zee.

Na *Necho* begon Egypte al spoedig te verzwakken: in 525 werd het door *Cambyses*, zoon van *Cyrus*, veroverd en bij het onmetelijk rijk der Perzen ingelijfd, doch een wingewest werd het er evenwel niet van: het behield, bij naam ten minste, zijn oude inrichting en genoot zekere voorrechten.

Twee eeuwen nadien maakte Egypte deel uit van het rijk van *Alexander den Groote*; vervolgens, in 301 vóór Chr., werd het weder een onafhankelijke Staat onder de *Ptolemaërs*. In het jaar 30 vóór onze tijdrekening werd Egypte een Romeinsche provincie.

DE EGYPTISCHE BESCHAVING.

De hiërogllyphen: Champollion. — Tot in het begin van de vorige eeuw waren de inlichtingen, die men over Oud-Egypte bezat, herkomstig van den Griekschen geschiedschrijver *Herodotus*, van den Egyptischen priester *Manethon* ofwel van den *Bijbel* (oponthoud van de Hebreërs in Egypte). Tot dan toe was men er nog niet in geslaagd de talrijke opschriften te ontcijferen, waarmee de gedenkteekenen van dit land bedekt zijn, en waarvan de teekens over 't algemeen dieren, planten, verschillende zinnebeelden voorstellen (pictographie die bij den oorsprong van alle geschrift aangetroffen wordt), maar die tevens phonetische en alphabetische bestanddeelen bevatten (*hiërogllyphisch geschrift* dat minstens van de eerste pharao's dagteekent). Het gelukte den

Franschman Champollion den sleutel van dit geschrift te ontdekken: hij werd daartoe geleid, terwijl hij op het brokstuk van een zuil, te *Rosette* gevonden, — en deshalve *de tafel van Rosett* heeten — een hiërogllyphisch opschrift met de Grieksche vertaling er naast aan 't bestudeeren was. Door zijn werken deed *Champollion* de egyptologie ontstaan; deze wetenschap ontwikkelde zich meer en meer en men leerde de Egyptische oudheden dan allengs beter kennen; bij het doorzoeken van de grafsteden in het Nijldal werden er andere ontdekt: al deze wonderen maakten het museum van *Kairo* uit, waarvan de schatten een nieuw daglicht op de geschiedenis en de beschaving van Oud-Egypte geworpen hebben.

Regeering. — De regeering van Egypte berustte op onbepaalde alleenheerschappij: de koning beschikte naar goeddunken over de goederen van zijn onderdanen. — De bevolking was in verscheidene standen verdeeld, waarvan de hoogste, die der priesters, een groot gezag uitoefende; daarop volgden de krijgslieden, en eindelijk het volk, dat de ambachtslieden, de handelaars en de landbouwers omvatte.

Godsdienst. — De Egyptenaren hadden een groot aantal godheden, waarvan de voornaamste waren *Ra* (of de *Zon*, de groote god van het oude rijk), *Osiris* (de god van de dooden en hun rechter, die dikwijls met den vorigen verward werd), zijn gemalin *Isis* en hun zoon *Horus*. Elke stad had bovendien hare bijzondere goden: onder andere de Thebaansche drievuldigheid, *Amon* (die een nationale god werd onder het nieuwe rijk), *Moet* en *Khonsoe*. Evenals al de volkeren van het Oosten, hadden de Egyptenaren de hemelichamen vergoddelijkt, en inzonderheid de opgaande zon, *Horus*, wanneer hare stralen de spits van de pyramiden en obeliken kwamen beschijnen. *Osiris* werd vereerd onder den vorm van een gewijden stier, den *stier Apis*, die aan zekere kentekens te herkennen was, als een witten driehoek op het voorhoofd, en op den rug een zwarte vlek, die een gier met uitgespreide vleugels voorstelde. Bij zijn dood was Egypte in zwaren rouw gedompeld, waarop een algemeene vreugde volgde, zoohaast een nieuwe *Apis* ontdekt geworden was. Andere dieren werden eveneens aan onderscheiden godheden toegewijd: de hond, de kat, de ibis, de sperwer, de krokodil, de ichneumon of rat van

Pharao. Ten slotte waren zelfs sommige planten gewijd, onder meer, de lotus, een soort waterlelie, die aan de oevers van den Nijl groeit.

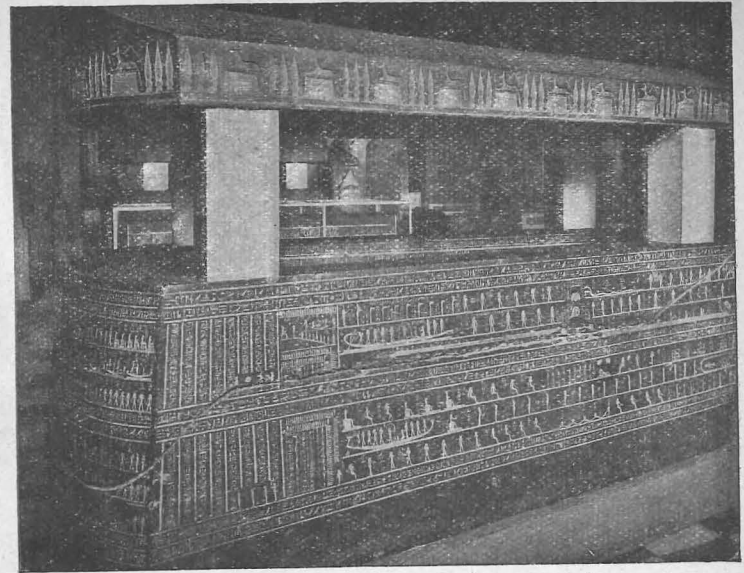
De Egyptenaren geloofden aan het overleven van de ziel en aan hare verhuizing (*metempsychose*). Nadat ze van het lichaam gescheiden was, verscheen de ziel voor den rechterstoel van Osiris om gevonnist te worden. Werd zij veroordeeld, dan werd zij tot folteringen gedoemd. Werd zij vrijgesproken, dan onderging zij verschillende beproevingen ter voltooiing van haar reiniging; zij legde een soort van pelgrimstocht door het hemelruim af, dan kwam zij weer haar vroeger lichaam bezielen en nam ten slotte met dit laatste plaats in de boot « der millioenen jaren ».

Daar zij meenden dat de ziel na hare zuivering eens terug in het bezit van het lichaam geraakte, besteedden de Egyptenaren er de uiterste zorg aan de lijken tegen ontbinding te vrijwaren. Zij balsemden hunne dooden, omwonden ze met linnen windsels en legden ze in praalkisten of *sarcophagen*, die neergezet werden in *onderaardsche grafsteden*, gegraven onder de heuvels in de buurt van den Nijl; mettertijd zijn die lijken uitgedroogd en zwart geworden en thans worden zij weergevonden als *mummies*.

Handel en nijverheid. — De landbouw was, zooals nog steeds het geval is, de voornaamste bezigheid van de Egyptenaren. Zij waren ook bekend met het bouwen van schepen, met het weven van zeer fijn linnen, met het verven

Praalkist. — De grafsteden, die sarcophagen of praalkisten geheeten worden, waren uit verschillende stoffen vervaardigd: daar worden er aangetroffen in steen (marmer, graniet, basalt), in hout, in gebakken aarde, zelfs in metaal. Zij waren rijkelijk versierd en bedekt met opschriften, zoowel aan de binnenzijde als aan den buitenkant. Op het deksel werd doorgaans het beeld van den overledene weergegeven.

Het eiland Philae. — Dit eiland, « de parel van Egypte », is in het midden van den Nijl gelegen, stroomopwaarts van Assoean en van den eersten waterval. Het staat er haast geheel vol gedenkteekenen, het meerendeel uit den tijd der Ptolemaeën. Isis was er de plaatselijke godin, en de voornaamste tempel was haar toegewijd. Van dezen tempel wordt door de lichtteekening het reusachtig portaal weergegeven (45 m. breed of 18 m. hoog), aan het uiteinde van een lange zuilenrij. Het aanvallig gebouw, dat men aan de rechterzijde opmerkt, wordt « kiosk » genoemd. — Ten gevolge van het opwerpen van een onmetelijke versperring, in de laatste jaren, stroomafwaarts van Philae, staat het eiland thans schier onder water.

Praalkist.

Het eiland Philae.

van stoffen in schitterende kleuren, met het vervaardigen van gouden en zilveren borduurwerk, reukwerk en kostbare vaten : in hunne graven werden wonderfijn afgewerkte juweelen teruggevonden, die van hun rijkdom en hun bedrevenheid getuigen. Uit den in schijfjes gesneden stengel van een heestergewas, *papyrus* genaamd, wisten zij een soort papier te bereiden, waarop zij hunne hiërogllyphen teekenden : opdelvingen, in den jongsten tijd uitgevoerd, hebben volkomen bewaarde handschriften in papyrus voor den dag gehaald, die tot twintig eeuwen vóór Chr. opklommen en dus meer dan 4.000 jaar oud zijn.

De Egyptenaren dreven handel met de naburige volkeren, hetzij in karavanen, die in de richting gingen van Babylon, hetzij door middel van schepen, die, van een driehoekig wit zeil voorzien, den Nijl, de Roode en de Middellandsche Zee doorklieften : aldus brachten, volgens de overlevering, Egyptische zeevaarders de eerste kiemen van de beschaving over naar Griekenland.

Wetenschappen, kunsten en gedenkteeken. — De Egyptenaren waren beslagen in de sterrenkunde, in de meetkunde en het landmeten. Zij beoefenden ook de geneeskunde; maar het meerendeel dezer kundigheden was aan de priesters voorbehouden, die onder elkaar zich van een bijzondere taal bedienden. — Dit volk was ook zeer behendig in de decoratieve schilderkunst en in de beeldhouwkunst; doch zijn vernuft komt het best tot uiting in zijn bouwkunst, waarvan de zonderlinge vormen en kolossale afmetingen een overweldigenden indruk nalaten : wat vooral treft in de Egyptische gedenkteeken, is zoowel hun *duurzaamheid* als hun *massa*; de Egyptenaren bouwden voor alle eeuwigheid. Een groot aantal merkwaardige gedenkteeken, door de eeuwen heen bewaard, getuigen heden ten dage nog van de macht dezer beschaving. Zoo worden er aangetroffen : de *pyramiden*, die, ten getale van tachtig, waarvan de helft nog recht staan en een twintigtal geïdentificeerd zijn, tot grafplaats strekten aan de koningen, die ze opgebouwd hadden; van de drie voornaamste is die van Kheops de hoogste, zij bereikt een hoogte van 137 meter; — de *obelisken*, vierzijdige, spits uitlopende zuilen, uit een enkelen steen gehouwen (monolithen) en met hiërogllyphen bedekt; verscheidene obelisken werden door Augustus naar Rome overgebracht; terwijl een andere van Loeksor uit naar Parijs vervoerd werd

en er zich nu op de Place de la Concorde verheft : hij is uit rooskleurig graniet gemaakt en is 23 meter hoog; — de *sphinxen*, standbeelden die een leeuw met menschenhoofd voorstellen : zij werden in de lanen geplaatst, of aan den ingang van steden, gedenkteekenen en grafplaatsen; de sphinx van Gizeh, uit de rots gehouwen, aan den voet van de groote pyramiden, is bijna 30 meter lang, en zijn kop is 8 meter hoog; — de *doolhof*, een onmetelijk, half-onderaardsch gebouw, in de nabijheid van het Moerismeer gelegen : volgens de Grieksche geschiedschrijvers bestond hij uit twaalf paleizen en zou meer dan drie duizend zalen bevat hebben, maar in werkelijkheid was het een stad door Amenemhat III gesticht dicht bij de pyramide, die hem tot grafstede moest strekken; — prachtige *tempels*, die in hun geheel nog overeind staan, zooals die van Abydos, Edfoe en Denderah, of half in puin liggen, zooals die van Karnak en van het eiland Philae; — ruime *grafplaatsen*, in de rots zelf uitgehouwen, onder andere de *mastabas* met hun halfverheven beeldwerk, de *hypogeeën* met hunne schilderijen (grafplaatsenvallei) en hunne grafspelonken; — ten slotte, *pylonen* of groote portalen, zuilenrijen en heerlijke paleizen : talrijke overblijfselen ervan worden nog aangetroffen te *Loeksor* en te *Karnak*, twee dorpen, die tegenwoordig de plaats innemen van het oude Thebe.

Kenmerk. — De Egyptenaren waren dus een bij uitstek *beschaafd, bouw- en landbouwkundig* volk.

Hunne beschaving, de oudste van het Middellandsche zeebekken, heeft een zekeren invloed uitgeoefend op de volkeren, die in den omtrek van deze zee woonden, inzonderheid op de Grieken. Het aandeel, dat Egypte had in de ontwikkeling van de beschaving en van de algemeene vorming der Oudheid, is aanzienlijk genoeg om in het bijzonder aangestipt te worden; velen meenen dat de bakermat van de Europeesche beschaving in Egypte dient gezocht te worden.

HOOFDSTUK II.

DE ASSYRIËRS EN DE BABYLONIËRS.

ASSYRIË EN BABYLONIË, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, KENMERKEN.

Ten Noorden van Arabië en van de Perzische golf strekt zich een wijde, grootendeels zandachtige vlakte uit. Bergketens scheiden ze ten Westen van de Middellandsche Zee, ten Noorden van de Zwarte en de Kaspische Zee. — Deze vlakte zou overal slechts één onmetelijke woestijn uitmaken, indien de Tigris en de Eufraat haar niet doorkruisten, twee groote stroomen, die hun oorsprong nemen in de bergen van Armenië en die zich thans vereenigen vooraleer in de Perzische golf uit te monden. Evenals de Nijl in Egypte, maken zij, door hunne regelmatig wederkerende overstromingen, de streken vruchtbaar, die zich doorloopen : op de boorden ervan zetten zich de eerste bewoners van die gewesten neer, en stichtten er de eerste steden en rijken van West-Azië. Ook was dit land, van de oudste tijden af, het toneel van langdurige oorlogen en van een merkwaardige beschaving.

De streek, in het Noorderbekken van den Tigris gelegen, was *Assyrië*, en had Ninive tot hoofdplaats. Het gedeelte, tusschen de twee stroomen ingesloten, heette *Mesopotamië* (tusschen de stroomen in). Na elkaar naderbij gekomen te zijn in hun loop, stroomden Tigris en Eufraat door *Babylonië*, dat Babylon als hoofdplaats had; aldaar, dicht bij de plek waar thans de stad Bagdad gelegen is, verhieven zich nadien Seleucië en Ctesiphon. Ten slotte, naar den samenloop toe van de twee stroomen, strekte zich *Chaldea* uit, een land vol weiden dat de zuidelijke helft van Babylonië uitmaakte; bij de Perzische golf liep het in een moerassige en weinig bewoonde streek uit, die gevormd was uit aanslibbingen en rotsachtige schilferbrokken, door de twee stroomen van uit de Armenische bergen aangevoerd.

GESCHIEDENIS VAN DE ASSYRIËRS EN DE BABYLONIËRS.

Het Assyrische rijk. — In de VIIIe eeuw vóór Chr. strekte zich het Assyrische rijk reeds over geheel West-Azië uit, van de Middellandsche Zee tot aan den Indus. Het telde talrijke

vorsten, waaronder verscheidene den naam droegen van *Salmanasar* en, naar de overlevering, van *Sardanapal*; een der voornaamsten onder hen is *Sargon II* (722-705 vóór Chr.). Zij voerden Assyrië tot een hoogen trap van luister op, begiftigden Ninive met een rijke boekerij en verwierven een groote vermaardheid door hun ongehoorde weelde; de regeering van velen onder hen was slechts een aaneenschakeling van oorlogen tegen de oproerige wingewesten, van bloedige onderdrukking en van wreedheden jegens de overwonnelingen: met barbaarsche pronkerij hebben ze in oorlogszuchtige opschriften het aantal oproerige hoofden vermeld, die, gevankelijk meegevoerd naar Ninive, er gekruisigd werden, aan den paal gespijkerd, wie de huid werd afgestroopt of die levend in de stadsmuren gemetseld werden.

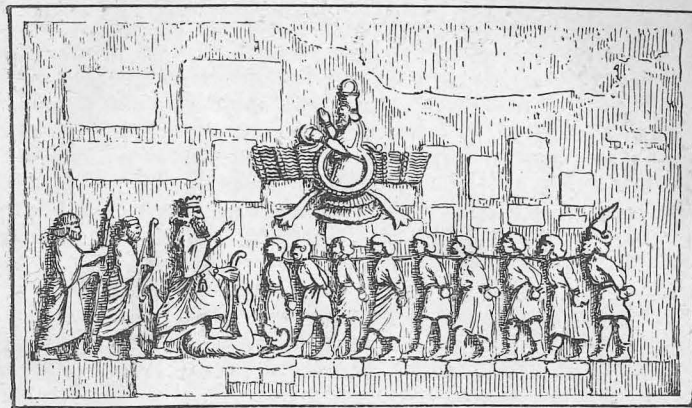
Na den dood van *Sennacherib*, een der wreedste vorsten, verviel het rijk al spoedig: in 606 viel Ninive in de macht van de Babyloniërs en de Meden, die het tot in den grond vernielden: op de puinen van het Assyrische rijk vestigde zich het *Chaldeesche rijk*.

Het Chaldeesche rijk. — Dit rijk, ook bekend onder den naam van *Babylonisch rijk*, had Babylon als hoofdstad. Onder de eerste vorsten dient aangehaald *Hammoerabi*, stichter van de Babylonische eenheid, die aan zijn onderdanen een wetboek schonk (in de puinen van Suza in 1901-02 ontdekt); die verzameling getuigt van een reeds ontwikkelde beschaving. Dit koninkrijk bereikte het toppunt van zijn

Half-verheven beeldwerk in de rots van Behistcen. —

Behistoen is een kleine vlek in Koerdistan (Perzië), aan den voet van den berg Bagistan. In de rots van dezen berg is in spijkervormige teekens een inschrift gehouwen in drie talen (Perzisch, Medisch en Assyrisch); het verhaalt de geschiedenis van de eerste jaren van *Darius'* regeering. Het belang ervan is zeer groot, want dank zij dit drietalig inschrift is men er toe gekomen de talrijke spijkervormige teksten te ontcijferen, die in Mesopotamië werden weergevonden. — Bovenaan den tekst is een half-verheven beeldwerk gehouwen, dat *Darius* voorstelt, den overwerldiger onder de voeten tredend; eenige krijgslieden volgen hem, terwijl negen overwonnen en gevangen genomen koningen naar hem toekomen. Het zinnebeeld van Ormuzd beheerscht dit tooneel.

De gevleugelde stier van Khorsabad. — Deze gevleugelde stier, met menschenhoofd, zinnebeeld van een Babylonische godheid, is van vier tot vijf meter hoog en behoort tot die, welke den ingang van het paleis van den Assyrischen Koning *Sargon* te Khorsabad (Ninive) versierden. — Nu bevindt hij zich in het Musée du Louvre te Parijs.

Halfverheven beeldwerk in de rots van Behistoen.

De gevleugelde stier van Khorsabad. Oudh. en M. E.

macht onder de regeering van *Nabuchodonosor II* (604-561 vóór Chr.). In 596 maakte deze vorst zich meester van Jerusalem, vernielde er den prachtigen tempel, door Salomon gebouwd en ontvoerde het Joodsche volk in ballingschap naar de boorden van den Eufraat. Hij onderwierp ook Phoenicië en bemachtigde de stad Tyrus, na een beleg van dertien jaar. Zijn schatten en krijgsgevangenen gebruikte hij tot het graven van vaarten, tot het bouwen van tempels en paleizen, en tot het aanleggen van de vermaarde *hangende tuinen* van Babylon. Zijne hoofdstad herschiep hij in de mooiste stad van de wereld.

'Aldra echter leidde het zedenbederf tot de verzwakking van het koninkrijk : in 539 veroverde Cyrus de stad Babylon en lijfde het Chaldeesche rijk in bij het Perzische koninkrijk in.

DE ASSYRISCHE EN DE BABYLONISCHE BESCHAVING.

Godsdienst, bestuur, maatschappelijke standen. — De Assyriërs en Babyloniërs aanbaden de hemellichamen en inzonderheid de zon en de maan; hun hoofdgod werd baal of bel genoemd, 't is te zeggen heer. In Babylonië waren drie godheden overheerschend : *Anoe*, die den hemel bewoont; *Enlil*, die de aarde bewont; *Ea*, die de wateren bewoont, drie andere zijn hun ternauwernood ondergeschikt : *Sin*; de halve-maan; *Shamash*, de zonnegod; *Ishtar*, de planeet Venus. Van af Hammoerabi werd *Mardoek*, een plaatselijke god, als hoofdgod beschouwd. — De priesters werden in drie groepen verdeeld : de bezweerders, die de godheden jegens het mensdome genegen maken en de booze geesten verjagen; de wichelaars, die de toekomst voorspellen, hetzij door het lezen in de sterren, hetzij door het uitleggen der droomen, en die, evenals de bezweerders, de tooverkunst beoefenen; de zangers, die als ambtshelpers dienst doen of een ondergeschikte rol spelen.

De koningen, plaatsvervangers van de goden, beschikten over een onbepaalde macht; ze leefden afgezonderd in hun paleizen, ofwel leidden te midden van een talrijk hof een leven van vermaak; ze maakten zich beroemd door krijgstochten, waaruit ze hulpbronnen in geld, goederen en slaven putten.

De bevolking was ingedeeld in vrijen en slaven (die hun vrijheid konden afkopen), met een overgangsstand samengesteld uit burgers van nederige afkomst.

De wetenschappen. — Te midden van hun onmetelijke vlakten, onder een hemel die immer helder was en vol sterren schitterde, voelden de herders van Chaldea zich gedrongen de bewegingen van de hemellichamen te bestudeeren. Ook wordt deze streek als de bakermat van de sterrenkunde beschouwd; de Chaldeërs brachten het dan ook zeer ver in die wetenschap : het bewijs ervan is, dat ze vroegtijdig het zonnejaar van 365 dagen en 6 uren kenden. — Verder waren zij erin bedreven de bewateringskunst op de bebouwing van hun velden toe te passen. — Ten slotte waren de Babyloniërs beslagen in de wiskunde, en zeer bedreven in de bouwkunst; daar hun land noch rotsen, noch steengroeven bevatte, bouwden zij, uit platte baksteen, huizen, tempels en gebouwen op een soort terras, dat ze tegen de overstromingen vrijwaarde : deze bouwmaterialen weinig bestand van aard, konden aan de gebouwen op de boorden van den Eufraat en van den Tigris niet het kenmerk van hechtheid en duurzaamheid verstrekken, dat eigen was aan de Egyptische gedenkteekenen; de overblijfselen ervan vormen hier en daar aanzienlijke ophooping, blootgelegd door de opdelvingen, waarvan dadelijk spraak zal wezen.

Schrift, gedenkteekenen en groote werken. — Na vele eeuwen van luister waren Ninive en Babylon achtereenvolgens in puin gevallen; naderhand had het zand van de woestijn er de eertijds zoo drukke straten en pleinen overrompeld; ten slotte waren alle sporen ervan verdwenen onder die beweeglijke lijkwade : overal in 't rond heerschte er eenzaamheid, en geen eeuw geleden was de juiste ligging van deze twee groote steden nog steeds onbekend. Doch de opdelvingen sinds 1842 uitgevoerd (aangevangen door *Botta*, Fransch consul te Mossoul), hebben tal van Assyrische oudheden aan het licht gebracht : gebouwen, brokstukken van zuilen en merkwaardig beeldhouwwerk. Onder deze overblijfselen van een schitterende beschaving komen een groote hoeveelheid tafeltjes van gebakken aarde voor, langs weerskanten met opschriften in 't Assyrisch bedekt : dit schrift bestaat uit een verbinding van *wig-* of *spijkervormige* teekens, dit wil zeggen dat ze den vorm hadden van een wig om hout te klieven of van een spijker; men grifte de teekens met een stift in de nog weke tafeltjes; daarna werden deze in de zon gedroogd of in den oven gebakken, en eindelijk in vakken boven elkaar gelegd om aldus groote boekerijen te vormen, onder andere

die van koning Assurbanipal, uit de viii^e eeuw dagteekend en door Layard onder de puinen van Ninive ontdekt. In den beginne scheen men uit die letterteekens niet wijs te kunnen geraken; dank zij de navorschingen echter van Grotefend, Rawlinson en Oppert kunnen die opschriften thans vertaald worden : evenals de Egyptische hiërogllyphen hebben zij gediend om de ware geschiedenis van dit land (assyriologie) herop te bouwen, geschiedenis die zoolang door de legende was vervormd geworden. — Een van de schoonste gedenkteekenen, ons van de Assyrische beschaving overgebleven, is het paleis van Khorsabad (Ninive); menig brokstuk ervan wordt in het Musée du Louvre te Parijs bewonderd, namelijk reusachtige gevleugelde stieren met menschenhoofd. Maar men roemde vooral de wonderen van Babylon : zijn prachtige kaaïen langsheen den Eufraat; zijn muren, vier en twintig meter dik en met bronzen poorten versierd; den tempel van Bel, en de vermaarde hangende tuinen door Nabuchodonosor aangelegd. — De vorsten van Assyrië en Chaldea lieten groote werken van openbaar nut uitvoeren, zooals wegen aanleggen, vaarten graven, enz., zij lieten de moerassige gronden droogleggen, en herschiepen hun hoofdplaatsen in weelderige steden.

Kenmerk. — Het hoofdkenmerk van de Assyriërs en van de Babyloniërs is hunne *krijgshaftigheid* en hunne *wreedheid*.

HOOFDSTUK III.

DE PERZEN.

IRAN, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, BEVOLKING.

Iran. — Tusschen den Tigris en den Indus eenerzijds, tusschen de Kaspische Zee en de Perzische Golf anderzijds, strekt zich een zeer groot gebied uit, dat de hoogvlakte van Iran geheeten wordt. Thans heeft die hoogvlakte een scherp en droog klimaat, brandend in den Zomer, zeer koud in den Winter. Het binnenland is grootendeels zandachtig en doodsch. Op den bergrand alleen valt er veel regen; ook komen er wel besproeide en vruchtbare valleien voor, waar naast rijke weilanden tevens fruitboomen, rozenvelden en graangewassen in overvloed aangetroffen worden. In het westelijk gedeelte van deze bergstreek juist vestigden zich ten Noorden de Meden, ten Zuiden de Perzen.

De Arya's. — Iran — zooals de oude vorm van het woord *Airyana* het aanduidt — is het land van de *Arya's* of *Ariërs*. Dezen naam droeg een oeroude bevolking, waarvan de hoogvlakte van Pamir, in het hart zelf van Azië, de allereerste bakermat zou kunnen geweest zijn. Achtereenvolgende verhuizingen verstrooiden de Arya's. De eenen gingen zich neerlaten in het Zuiden, in de vlakte van den Indus en den Ganges, en werden er later de Hindoe's. Anderen staakten hun tocht op de hoogvlakte van Iran en waren de voorouders van de Meden en de Perzen. Nog anderen eindelijk drongen verder door, verspreidden zich over Europa, en uit de vermenging ervan met de toenmalige bewoners ontstonden vijf groote volkeren : de Grieken, de Latijnen, de Kelten of Galliërs, de Germanen en de Slaven. Al deze volkeren samen maken nu den *Arischen* volksstam uit, ook Indo-Germaanschen of Indo-Europeeschen volksstam geheeten; het kenmerk ervan, zooals de vergelijkende taalkunde het aan het licht bracht, bestaat hierin dat de talen, door die volkeren gesproken, in nauwe verwantschap staan en van een gemeenschappelijken oorsprong herkomstig zijn.

GESCHIEDENIS VAN DE PERZEN.

Cyrus. — Cyrus zette zijn reeks veroveringen in met de overmeestering van Medië op den laatsten koning van dit land, *Astyages*, in de VIe eeuw vóór Christus. Daarna viel hij

den rijken *Cresus*, koning van Lydië, aan in de velden van *Thymbrea*; zijn strijdwapens, met puntige pieken en scherpe zeisen gewapend, zetten het Lydische leger overhoop. De zegepraal bij *Thymbrea* stelde de Perzen in het bezit van Klein-Azië; die tocht werd voleindigd met de verovering van de koloniën, door de Grieken op de oostkust van de Aegeïsche Zee gesticht. — Eenige jaren nadien ging Cyrus het beleg slaan voor Babylon, waar toen een opvolger van Nabuchodonosor regeerde. Deze overgrootte en volkrijke stad werd door hooge, dikke muren beschut; Cyrus, die de kans niet zag ze stormenderhand in te nemen, liet een kanaal graven om den loop van den Eufraat af te leiden en drong dan met zijn leger langs de drooggelegde stroombedding de stad binnen. Dank zij de inneming van Babylon werd Cyrus meester van geheel het Chaldeesche rijk en van de landen, die er van afhingen : Syrië, Phoenicië en Palestina (539). Cyrus bezegelde deze groote zegepraal met een edelmoedige daad : hij stond aan de Joden, in ballingschap te Babylon, toe naar hun land terug te keeren en er den tempel van Salomon weer op te bouwen; aldus eindigde het tijdvak uit de Joodsche geschiedenis, dat de *Babylonische ballingschap* genoemd wordt. — Verder onderwierp Cyrus aan zijn gezag nog de volkeren, die tusschen Perzië en den Indus woonden. Bij zijn dood waren de grenzen van zijn reusachtig rijk dan ook de Middellandsche Zee, de Aegeïsche Zee, de Propontis, de Zwarte Zee, de Kaukasus, de Kaspische Zee, de Oxus, de Indus, de Erythreesche Zee, de Perzische golf en Arabië.

Cambyses. — Deze vorst volgde zijn vader Cyrus op. Bij de overgrootte bezittingen, die bij overgeërfd had, voegde hij nog Egypte, dat hij in 525 op den laatsten Psammetiëker veroverde. Van Memphis uit ondernam hij een ongelukkigen veldtocht naar Ethiopië. Bij zijn terugkeer leverde hij zich, als met krankzinnigheid geslagen, aan allerlei gewelddaden en wreedheden over. Met eigen hand doodde hij, naar men zegt, den stier Apis, een heiligchennis, die voor immer de Perzische overheersching hatelijk maakte in de oogen der Egyptenaren. Hij stierf kort daarop, en werd door *Darius I* opgevolgd.

Darius I; de Medische oorlogen. — Met het doel zijn Staten nog meer uit te breiden, drong Darius door tot in Indië en vestigde zijn gezag in heel het bekken van den Indus; daarna ondernam hij een krijgstoct tegen de *Scythen*,

die ten Noorden van de Zwarte Zee woonden. Aan het hoofd van een talrijk leger stak hij den Bosphorus over, sloeg een schipbrug over de Donau en rukte diep in Scythië binnen; doch de schaarsche bewoners van die wilde streek trokken zich met hun kudden terug bij het naderen der Perzen, die in de eenzaamheid verdoold geraakten en in grooten getale van honger omkwamen. Darius moest met het overschot van zijn leger naar Azië terugkeeren.

Vervolgens beproefde hij de Grieken te onderwerpen, en ving tegen hen de worsteling aan, die onder de benaming van *Medische oorlogen* bekend staat (zie Afd. B. IIe Hfst. § III).

Cyrus en Cambyses waren enkel veroveraars. Darius hield zich bezig met de inrichting van zijn rijk. Hij verdeelde het in *satrapiën* of provinciën, die bestuurd werden door satrapen, tevens burgerlijke hoofden en schatmeesters. Het bevel der troepen was, in iedere satrapie, aan een veldheer toevertrouwd, die alleen van den koning bevelen had te ontvangen. Zoodus waren burgerlijke en militaire macht gescheiden. Een postbaan en een dienst van boden te paard, die elkander van afstand tot afstand aflostten, stelden de verstaafgelegen provinciën, in betrekking met de hoofdstad, die Darius van Suza naar *Persepolis* verplaatste. Elke satrapie moest jaarlijks een schatting in natura opbrengen en een andere in goud en zilver. Uit een gedeelte van deze metalen werden muntstukken geslagen met de beeltenis van den koning, die daarom *daricussen* genoemd werden. Het overige werd tot staven of stangen gesmolten, waarvan de opeenhooping den reusachtigen schat der groote koningen uitmaakte.

De onmiddellijke opvolgers van Darius waren *Xerxes I* en *Artaxerxes I*; na hen verzwak alras het rijk der Perzen: in 330 werd het veroverd door *Alexander den Grooten*, koning van Macedonië. Het had een weinig langer dan twee eeuwen bestaan.

DE BESCHAVING VAN IRAN.

Godsdienst. — De allereerste godsdienst van de bewoners van Iran biedt een treffende overeenkomst met die der oude Hindoe's (geloof in het bestaan van één God en van de ziel), maar waarschijnlijk heerschte er geen godsdienstige eenheid in Perzië; de Perzen aanbaden tevens de natuurelementen, als het water, de aarde en vooral het vuur: de dienst van het vuur is nog immer in zwang op de boorden van de Kaspische Zee en bij de Parsi's van Indië.

Mithra, de zonnegod, was ook het voorwerp van een groote vereering. — De belangrijkste godsdienst, door Iran voortgebracht, is die, waarvan de stichting aan *Zoroaster* toegeschreven wordt, en waarvan het oudste gedenkteeken de *Avesta* is uit de VIe eeuw vóór onze tijdrekening; ze ontwikkelde zich tot het mazdeïsme, dat gegrondvest was op het geloof aan het bestaan van twee onafhankelijke grondbeginselen, elkander vijandig en tegenovergesteld: *Ormuzd*, het beginsel van het goede en van het licht, is in werkelijkheid de god en wordt als zoodanig aanbeden; *Ahriman*, het beginsel van het kwade en van de duisternis, is eerder een negatief wezen. In haar zuiversten vorm duldde die eeredienst noch tempel, noch altaar, noch afbeelding van de godheid: hij bestond in het storten van gebeden en het aanheffen van zangen, in het slachtofferen van dieren en het onderhouden van het heilig *vuur*; dat het zinnebeeld van Ormuzd was. Later echter onttaarde de leer onder den invloed van de *Magiërs*, die de priesterkaste uitmaakten: zij mengden er het uitleggen der droomen onder, het lezen in de toekomst door middel van de sterren wichelarij, en ander bedrog of *tooverkunst*.

Regeering. — De koningen genoten een onbeperkte macht, doch maakten zeer zelden misbruik van hun gezag; zij wisten, sommige ten minste, hun uitgestrekte gebieden in te richten zonder de onderworpen volkeren te verdrukken. Maar hun veroveringen verschafften hun zooveel rijkdommen dat het leven in weelde en verwijfdheid oversloeg: het verval liet op zich niet wachten.

Gedenkteeken. — De eenige openbare gedenkteeken door de Perzen opgericht waren paleizen en grafsteden: prachtige overblijfselen werden teruggevonden te *Persepolis*, ter plaatse *Tchil-Minar* of Duizend Zuilen geheeten. Daar bevinden zich tallooze pilaren, met gebeeldhouwde kapitelen versierd en een reusachtige, steenen tinne schorend; er worden verder nog trappen aangetroffen, praalgraven, dierenbeelden uit marmen gehouwen en opschriften in spijkerschrift.

Kenmerk. — De Perzen waren een *veroveringszuchtig* volk; zij stichtten het grootste Oostersche rijk van de Oudheid.

HOOFDSTUK IV.

X DE HEBREËRS.

PALESTINA, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, KENMERKEN.

Palestina is een klein land uit West-Azië, dat ook *Land van Chanaän*, *Beloofde Land*, *Judea*, en later *Heilig Land* genoemd werd. Het grenst ten westen aan de Middellandsche Zee; ten Noorden, aan Phœnicië en Syrië; ten Oosten en ten Zuiden, aan de groote zandwoestijnen van Syrië en Arabië. Thans is het een steenachtige en weinig vruchtbare streek; eertijds echter bad het een rijker voortbrengst. Van Noord naar Zuid wordt het doorkruist door een heuvelrij, de voortzetting van den Libanon; ten Oosten van die bergketen vloeit de *Jordaan*, die door het meer van Genezareth loopt en nu uitmondt in 'de Doode Zee of Asphaltmeer; weleer vervolgde hij zijn loop naar het Zuiden tot aan de oostelijke spits der Roode Zee; maar een groote overstrooming groef de Doode Zee uit en vernielde de stad Sodoma, die in de vallei gelegen was. — Palestina omvatte voornamelijk vier gewesten: *Perea*, ten Oosten van den Jordaan; dan ten Westen van dien stroom, *Galilea*, *Samarië* en *Judea*. De merkwaardigste plaatsen waren: Jeruzalem, Samarië, Bethlehem, Nazareth, Sichem; men trof er ook de haven Joppe of Jaffa aan en die van Ptolemaïs of Saint-Jean d'Acre.

GESCHIEDENIS VAN DE HEBREËRS.

De Hebreërs; de Israëlieten. — Volgens de Joodsche overlevering verhuisde een Semitische volksstam, herkomstig uit Chaldea, eerst naar Mesopotamië, trok daarna den Eufraat over en kwam zich in het land van Chanaän vestigen onder het geleide van een opperhoofd of patriark, Abraham genaamd: zij werden *Hebreërs* geheeten, dat wil zeggen « die van over den stroom » en in hun nieuw vaderland bewaarden ze hun taal, hun gewoonten en bleven in den beginne zwerfende herders. — Een van Abrahams afstammelingen, Jacob of *Israël*, had twaalf zonen: een hunner, Jozef geheeten, werd naar Egypte ontvoerd, toen de Hykso's nog over dit land

heerschten; dank zij zijn wijsheid werd hij alras eerste minister van den heerschenden koning. Nu, tijdens een hongersnood, die het land van Chanaän teisterde, gingen de zonen van Jacob naar Egypte graan koopen. Jozef herkende ze, en kort daarop kwam Jacob zich met geheel zijn gezin in Egypte vestigen (omtrent 1700 vóór Chr.): zijn afstammelingen verwijsden er meer dan vier eeuwen. Zij vermenigvuldigden er zich onder de benaming *Israëlieten*, en waren in twaalf onderscheiden stammen ingedeeld, die de namen van Jacobs zonen droegen.

Mozes; de Rechters. — Onder de bescherming der Hykso's, die van denzelfden oorsprong waren, kenden de Israëlieten een grooten bloei aan de boorden van den Nijl; maar toen de herderskoningen eens verdreven waren, werden ze door hun nieuwe meesters met zwaren arbeid overladen. — Volgens den bijbeltekst werd Mozes door God er mee belast de Hebreërs aan het juk der Egyptenaren te ontrukken: hij leidde ze naar Palestina of het *Beloofde Land* (omstreeks het jaar 1270). Op den berg Sinaï gaf Mozes aan het Joodsche volk de « Tien geboden », op de *Tafelen der Wet* geschreven; daarna schonk hij dit volk een wetgeving, die het gedurende vijftien eeuwen zou regeeren. — Na zijn afsterven en na een langdurigen tocht door de woestijn, deden de Hebreërs hun intrede in het Beloofde Land, onder het bevel van Josuë, die Palestina onder de twaalf volksstammen verdeelde. Toen kozen de Israëlieten zich opperhoofden, *Rechters* geheeten, waaronder *Samson* de beroemdste was; daarna wilden zij, in navolging van de andere volkeren, ook *Koningen* hebben.

De Koningen. — De eerste koning der Joden was *Saül*, die omstreeks het jaar 1050, door den jongen *David* opgevolgd werd. Deze bevestigde zijn gezag door zijn zegepralen op de naburige volkeren, namelijk op den machtigen Philistijnschen staat. Zelfs voerde hij zijn zegevierende legers tot aan de oevers van den Eufraat; hij maakte zich meester van Jeruzalem, dat hij verfraaide en waarvan hij de hoofdplaats van zijn koninkrijk maakte. — Zijn zoon Salomon volgde hem op; tijdens de vreedzame regeering van dien vorst legden de Israëlieten zich vlijtig, toe op den zeehandel: door Phœnicische kooplieden vergezeld, scheepten zij in aan de Roode Zee en voeren gezamenlijk naar de kusten van Indië, van waar zij goud, ivoor en reukwerk medebrachten. Met deze schatten,

met het marmer en de ceders van den Libanon, en met de hulp van de timmerlieden hem, door Hiram, koning van Tyrus verschaft, bouwde Salomon te Jeruzalem een prachtigen tempel. Doch weelde en zedenbederf verspreidden zich in de hoofdstad : koning Salomon geraakte weldra aan een liederlijk leven verslaafd en in schande eindigde de regeering, die hij zoo goed ingezet had.

De koninkrijken Israël en Juda. — Na zijn dood werden zijn Staten in twee koninkrijken verdeeld : zijn zoon *Roboam* behield nog slechts onder zijn beheer de twee stammen van Benjamin en Juda, die het koninkrijk *Juda* uitmaakten, met Jeruzalem als hoofdplaats. De tien overige stammen kozen *Jeroboam* als koning en maakten het koninkrijk Israël uit, waarvan Samarië de hoofdstad was. — Het koninkrijk Israël werd door Salmanasar, koning van Assyrië overweldigd, en was verplicht hem een schatting te betalen. Samarië kwam in opstand, maar Sargon nam de stad na een driejarige blokkade in en stelde, ten jare 718, een einde aan het koninkrijk Israël. Wat het koninkrijk Juda betreft, het werd in 596 door Nabuchodonosor, koning van Babylon, veroverd : deze bemachtigde Jeruzalem, vernielde den tempel van Salomon en voerde de Joden gevangelijk mede naar de boorden van den Eufraat.

De hooge priesters en de vorsten. — De Joden waren nog steeds te Babylon, als Cyrus, koning van Perzië, zich in 539 van de stad meester maakte. Hij stond hun toe naar hun land terug te keeren en er den tempel weer op te bouwen : zij kregen evenwel hun onafhankelijkheid niet terug; achtereenvolgens stonden zij onder de overheersching der Perzen, der Macedoniërs en der Ptolemaeërs. Onder elk bewind werden zij door *hoogepriesters*, vervolgens door *vorsten* bestuurd, tot op het oogenblik dat Palestina in de macht van de Romeinen viel (63 jaar vóór Chr.).

Jesus-Christus; verstrooiing van de Joden. — Koningen bestuurden toen Judea in naam der Romeinsche keizers. Onder de regeering van keizer Augustus en koning Herodes werd Jezus-Christus te Bethlehem geboren (zie Afd. C. IVe Hfst.).

Ten jare 0 na Chr. waren de Joden tegen Rome opgestaan; Titus, zoon van keizer Vespasianus, kwam het beleg voor Jeruzalem slaan, nam de stad in een roeide haast gansch

het Joodsche volk uit. Langzamerhand geraakte Jeruzalem weer bevolkt; maar een nieuw oproer trok de wraak van keizer Hadrianus over de stad. In het jaar 135 maakte deze vorst ze met den grond gelijk, liet meer dan 500.000 Joden ombrengen en verstrooide het overige van de bevolking over de verschillende deelen van zijn keizerrijk : hun nakomelingen hebben zich gedurende achttien eeuwen vermenigvuldigd, en thans zijn de Joden, ondanks langdurige vervolgingen, over alle beschaafde landen verspreid.

Tegenwoordig bedraagt hun aantal ongeveer 15 millioen, waarvan 3 in Polen, 3 in Oekraïnië, 3 in Vereenigde Staten, 1 in Rusland en Siberië, 1/2 in Roemenië, 1/2 in Duitschland, 1/2 in Hongarije en 1/2 in Tsjecho-Slowakije. In den jongsten tijd hebben vele zich in Palestina gevestigd, waar zij landbouw-koloniën uitmaken en een nieuwen Joodschen Staat zouden willen oprichten.

DE HEBREEUWSCHE BESCHAVING.

Heel de godsdienstige, krijgskundige en burgerlijke inrichting van de Hebreuwsche of Joodsche natie ligt besloten in de boeken van Mozes, die ten getale zijn van *vijf*, en daarom de *Pentateuch* genoemd worden. De Joodsche godsdienst erkent het bestaan van een enkelen God, schepper en meester van het heelal. De wet van Mozes verbiedt den afgodendienst; zij schrijft dierenoffers voor, talrijke feestdagen, zooals *Paschen*, alsmede een rustdag per week, den *Sabbatdag*. — De Joden gaven aan God als titel *Jehovah*; om hem te aanbidden, vergaderden zij in den tempel te Jeruzalem, die in vier deelen verdeeld was : de eerste drie waren respectievelijk aan de vreemdelingen, aan de Joden en aan de priesters voorbehouden; de hooge priester alleen mocht in het vierde binnentreden, namelijk het *heilige der heiligen*. — Daar werd de *ark der verbonds* bewaard, een koffer uit kostbaar hout, die de *Tafelen der Wet* bevatte. — De priesters der Joden, of *levieten*, behoorden tot den stam van Levi : hun was geen gedeelte van het grondgebied Judea toebedeeld geworden, maar zij beschikten over de opbrengst van de offeranden, door de wet voorgeschreven, en elkeen van de andere stammen moest hun de *tiende* afstaan, dat wil zeggen het tiende deel van de vruchten der aarde.

Wat kunst over 't algemeen, wetenschap en nijverheid aangaat, bleven de Hebreërs ver ten achteren bij de andere

Oostersche volkeren. Zij beoefenden echter de muziek en hebben den eersten rang ingenomen door hun godsdienstige en lyrische dichtkunst; afgezien van de goddelijke ingeving, door de Joden en de Christenen eraan toegekend, is het Oude Testament door zijn poëzie ook het boek bij uitmuntendheid; de *Psalmen* en de *Profetieën* zijn werken van groote letterkundige en zedelijke waarde. De namen van David en Salomon, van de profeten Isaias, Jeremias en Ezechiël worden tot de groote dichters van Israël gerekend.

Kenmerk. — De Joden waren een bij uitstek *godsdienstig* volk.

Leeren
HOOFDSTUK V.

DE PHOENICIËRS.

PHOENICIË, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, KENMERKEN.

Phoenicië is gelegen in West-Azië, ten Noord-Westen van Palestina, aan de kust van de Middellandsche zee; 't is een strook grond, vijftig mijlen lang, hoogstens acht tot tien mijlen breed, en ingesloten tusschen de zee en de bergketen van den Libanon; op dit eng grondgebied echter woonde een van de merkwaardigste volkeren der Oudheid. De Libanon bevatte groote minerale rijkdommen, en langs zijn hellingen gaapten uitgestrekte marmergroeven; eertijds was hij met ceder- en pijnboomen bedekt, terwijl aan zijn voet zich vruchtbare landouwen uitstrekten: een Arabisch dichter zegde « dat de Libanon den Winter op zijn kruin, de Lente op zijn schouders, den Herfst op zijn knieën draagt, en dat de Zomer aan zijn voeten sluimert ». Deze indrukwekkende bergketen was als een bolwerk, dat Phoenicië tegen de aanvallen van de naburige volkeren beschutte; doch het was tevens een slagboom, die de Phoeniciërs belette hun grondgebied uit te breiden en verder naar het Oosten door te dringen, zonder evenwel een onoverkomelijke hinderpaal te zijn voor de handelsbetrekkingen. Ook wendden zij al hun bedrijvigheid naar de zee, waarvan de golven hun strand kwamen afwisschen; zij stichtten belangrijke nederzettingen, waren de handelsagenten tusschen de Aziatische en de Europeesche volkeren, en werden alras het eerste koophandelsvolk van de wereld: de eenige steden van belang in Phoenicië, Tyrus, Sidon, Berytus en Arad waren dan ook havensteden. — Ieder van hen maakte bovendien een afzonderlijken Staat uit: nooit bestond er een eenig Phoenicisch koninkrijk. Overigens, evenals het land van de Hellenen, was de bodem van Phoenicië met dalen doorsneden, die door de vertakkingen van den Libanon afgezonderd waren en waarin de bewoners als zooveel afgescheiden groepen uitmaakten.

GESCHIEDENIS VAN DE PHOENICIËRS.

Macht van Tyrus. — De steden *Tyrus* en *Sidon* zijn van Semitischen oorsprong en werden ongeveer 2000 jaar vóór Chr. aan de kust van de Middellandsche Zee gebouwd. Langen tijd bleef Sidon de eerste stad van Phoenicië; maar

de Sidoniërs waren tegelijk zeeschuimers en handelaars. Hun strooptochten kostten hun een schrikkelijke straf : in de XIIIe eeuw werd hun stad ingenomen en verwoest door de Philistijnen. — De ondergang van Sidon bewerkstelligde de grootheid van Tyrus, dat zijn koloniaal gebied overerfde en de koningin der zee werd. — Een van zijn koningen, *Hiram*, leefde ten tijde van David en Salomon omstreeks het jaar 1000; hij leverde hun materialen en werklieden tot het timmeren van schepen en het optrekken van den tempel van Jerusalem; hij zelf liet te Tyrus prachtige tempels opbouwen ter eere van de godin Astarte. — Op het einde van de IXe eeuw, onder de regeering van *Pygmalion*, verliet de vorstin *Elissa*, of *Dido*, d. w. z. de vluchtelinge, Phœnicië en ontschepte met haar gevolg in het Noorden van Afrika, in de Phœnicische kolonie Cambe : zij bouwde er *Carthago*, dat eens op zee de mededingster van Tyrus, en later van Rome worden zou.

Zijn verval. — Tot in de VIe eeuw vóór Chr. bleef de stad Tyrus de koningin van de Middellandsche Zee : in 572 maakte Nabuchodonosor zich van de stad meester na een beleg van dertien jaar; zij werd volkomen verdelgd, doch de inwoners namen de wijk naar een eiland, in de nabijheid van de kust; zij richtten er een nieuw Tyrus op, dat even zoo handeldrijvend werd als het oude en nog meer macht verwierf.

Phœnicië bleef aan de Babyloniërs onderworpen, vervolgens aan de Perzen, tot op het oogenblik dat Alexander de Groote op zijn zegevierenden tocht met zijn leger voor de stad Tyrus verscheen, die voor oninneembaar gehouden werd. Na zeven maanden viel ze, in 332, in zijn macht, en deze bloeiende stad werd in een reusachtigen puinhoop herschappen; van toen af verlieten de zee- en handelslieden de zeehavens van Phœnicië om zich te gaan vestigen in de stad Alexandrië, door den veroveraar aan de monding van den Nijl opgericht.

DE PHœNICISCHE BESCHAVING.

Godsdienst. — De godsdienst van de Phœniciërs sproot voort uit dien van Babylon. Evenals de Chaldeeusche eeredienst bestond hij in het aanbidden van de natuurkrachten, in het vergoddelijken van de hemellichamen en van het vuur. Iedere stad had haar beschermgod : te Sidon namelijk *Baalit*, of *Astarte*, de maan; haar eeredienst werd die van Aphrodite in Griekenland en die van Venus te Rome; Tyrus had als beschermgod *Melkarth*, die met den Heracles of Hercules van

de Grieken en de Romeinen vereenzelvigd werd. Carthago, Tyrische kolonie, erkende *Moloch*, den god van het vuur. Deze werd door een reusachtig bronzen standbeeld voorgesteld; wanneer men zijn toorn wilde bedaren, werd dit holle beeld wigtloeiend gemaakt en dan werden er kinderen en jonge meisjes in geworpen, onder het dreunen van de speeltuigen en van de gewijde zangen.

Uitvindingen en nijverheid. — Geen enkel volk van de oudheid bezat in gelijke mate als de Phœniciërs, vindingskracht en handelsaanleg. We zijn hun tal van merkwaardige uitvindingen verschuldigd : verscheidene evenwel werden hun ten onrechte toegeschreven. Sidon was vermaard wegens het vervaardigen van glas; doch deze kunst had het overgenomen van de Egyptenaren, die ze reeds kenden sedert het tijdstip van de groote pyramiden. Zoo ook muntten zij uit in het vervaardigen van brons, zonder zelf die kunst uitgevonden te hebben : het was een mengsel van koper, dat ze in Cyprus gingen halen, en van tin, dat ze uit de huidige Britsche eilanden medebrachten. Hun beroemdste nijverheid was die van het purper. Zij trokken die verfstof uit purperhoudende schelpen, *murex* geheeten, die zij op hun en op het Grieksche strand gingen inzamelen. Op wonderbare wijze gebruikten zij haar om de stoffen te verven, en langen tijd waren de koningen alleen gemachtigd purperen kleederen te dragen. — 't Is voornamelijk van de Phœniciërs dat ons alfabet herkomstig is : de Phœniciër Cadmus landde eens in Griekenland aan en maakte, naar men zegt, de Grieken met het geschrift van zijn vaderland bekend; van daar uit verspreidde het zich, al onderging het verscheidene wijzigingen, over de geheele wereld. — De Phœniciërs ontgonnen de cederwouden van den Libanon om hun schepen te bouwen; zij vervaardigden tevens scheepszeilen, weefden rijke stoffen en konden goud en ivoor bewerken : hun goud- en zilverwerk werd door al de andere volkeren zeer gezocht.

Handel en koloniën. — De Phœniciërs dreven handel te land en te water met al de toenmaals bekende volkeren : zonder de gevaren van de zandwoestijnen te ontzien trokken hun karavananen naar Gerra, aan de Perzische Golf, alwaar zij hun koopwaar tegen de voortbrengselen van Indië verruilden; andere reisden in de richting van Midden-Azië over Palmyra en Babylon, van waar ze de mooie zijde van China of land van *Serica* naar Tyrus meebrachten; andere

nog gingen naar Armenië paarden, muilezels en slaven halen. — Stoute zeevaarders als ze waren en zonder anderen wegwijzer dan de sterren, doorkruisten de Phoeniciërs alle toen bekende zeeën; jaren lang en zelfs een gedeelte van hun leven bleven ze op den oceaan rondvaren en stichtten hier en daar *factorijen*, waar ze stilhielden om er hun waren uit te stallen en te verruilen; ze zorgden er echter voor hun reisweg steeds geheim te houden ten einde alleen baat te hebben bij de schatten die ze ontdekten. Hun schepen staken van wal te *Aziogaber* (thans Akaba), aan de noorderspits van de Roodde Zee, voeren langs de kust van Arabië, waar zij zwarte slaven, struisvederen en leeuwenhuiden laadden: vervolgens zeilden zij de Erythreesche Zee binnen, en volgden hare kust tot Indië, van waar ze goud, edelgesteenten, kruiden en reukwerk thuisbrachten; zij waagden zich zelfs tot het eiland *Taprobane* (Ceylon), dat toentertijd reeds om zijn parelvisserij beroemd was. — Andere schepen bereisden de kusten van de Middellandsche Zee: de Phoeniciërs hadden er talrijke koloniën gesticht, als Carthago, Utica en Panorma; uit Egypte brachten zij graan en vlas mede, en gingen op het eiland Cyprus koper inzamelen, ijzer op het eiland Elba en zilver in Spanje. Toen ze de Zuilen van Hercules voorbijvoeren, die door de ouden als het uiteinde van de bewoonde wereld beschouwd werden, stichtten zij een weinig verder de kolonie *Gades* (Cadix) en, terwijl eenigen hunner handel gingen drijven tot op de *Gelukzalige* of Canarische eilanden, voeren anderen verder naar het Noorden. Ondanks mist en stormen ontdekten zij de rijke tinmijnen van de *Cassiteriden* (tin-eilanden), waardoor, naar men meent, de huidige Sorlingues of Scilly-eilanden bedoeld worden, ten Zuid-Westen van Groot-Britannië, en ontgonnen de koperlagen van Cornwallis alsmede de ophooping van geel barnsteen aan de kusten van de Oostzee: ook daar lieten zij weldadige sporen na van hun doortocht, want van hun alfabet zijn ook de runenteekens van de Scandinavische volkeren herkomstig. — Kortom, dit nijverige volk van twee millioenen menschen beheerschte alle zeeën, en zijn bedrijvigheid omvatte alle kusten van het oude vasteland, van de Oostzee tot aan de golf van Bengalen.

Kenmerk. — De Phoeniciërs waren vooral een volk van zeevaarders en handelaars.

leere
B. — De Grieken.

HOOFDSTUK I.

OUD-GRIEKENLAND, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN,
KENMERKEN.

Griekenland is de streek van Europa, die het verst in het Zuiden gelegen is (zuidelijk deel van het Balkan-schiereiland), en tevens het dichtst bij Egypte en de landen in Azië, die een schitterende beschaving kenden. Oud-Griekenland grensde ten Noorden aan Illyrië en Macedonië; ten Oosten aan de Aegeïsche Zee; ten Zuiden aan de Middellandsche Zee; ten Westen aan de Ionische Zee. Het omvatte een schiereiland, den *Peloponnesus*; twee deelen, haast tot het vasteland behoorende, *Midden- en Noord-Griekenland*; een deel, dat een eilandengroep uitmaakte, de *eilanden* langsheen de kust en over de Aegeïsche Zee verspreid.

Indeeling. — De *Peloponnesus*, het gedeelte van Griekenland dat het meest zuidwaarts gelegen is, is een schiereiland, door de landengte van Corinthe met Midden-Griekenland verbonden. Bergketens, die van den bergknoop van Arcadië uitstralen, doorkruisen den Peloponnesus in alle richtingen, loopen in kapen uit, veelal door diepe inhammen van elkaar gescheiden, en verdeelen hem in talrijke, van elkaar afgezonderde gouwen. De beroemdste hieronder was *Laconië*, in het Zuid-Oosten gelegen, alwaar, in de vallei van den Eurotas, de frisch gebouwde en dappere Spartanen woonden; zij waren afgezonderd van de naburige streken door hooge bergen, waarvan de kruin soms met sneeuw bedekt was, en stonden in aanraking met de zee door een volstrekt onherbergzame kust.

Midden-Griekenland of *Hellas* is tusschen de golf van Corinthe en de Aegeïsche Zee gelegen. De voornaamste streek van *Hellas* was *Attica*, in het Oosten; daar lag de stad *Athene*, op 7 kilometer afstand van de zee en van zijn havenstad *Piraeus*. Twee andere gewesten bezaten insgelijks twee beroemde steden: *Beotië* met *Thebe*; en *Phocis* met *Delphi*, het belangrijkste godsdienstig centrum, niet ver van den Parnassusberg verwijderd.

Noord-Griekenland bestond uit *Thessalië* en *Epirus*, ten Noorden van *Hellas* en van den pas der Thermopylen gelegen. *Thessalië*

was van den Epirus gescheiden door de Pindusketen, die door Noord-Griekenland heenloopt en in Hellas eindigt. In de zeer vruchtbare Thessalische vlakte stroomde ten Westen de Peneüs, die het liefelijk dal Tempe bespoelde, met als uiterste grens den Olympusberg. De Epirus, alsmede Aetolië en Acarnanië, waren armoedige, weinig bevolkte, onvruchtbare gewesten.

De *Grieksche eilanden* waren zeer talrijk en maakten verschillende groepen uit : de Ionische eilanden ten Westen, waaronder *Coreyra* of Corfoe het belangrijkste was; de eilanden langs de kust, zooals *Salamis*, niet ver van Athene; de eilanden van den Archipel, in de Aegeïsche Zee, waaronder de voornaamste waren : *Eubea*, nu Negroponto; vervolgens het groote en mooie eiland *Creta*, waar men een doolhof aangelegd had, die de heele oudheid door vermaard bleef; ten slotte, tusschen Griekenland en Klein-Azië, de achtereenvolgende eilanden van de Cycladen en van de Sporaden, die de Helleensche zeevaarders reeds sedert het begin van de kolonisatie den weg naar de Aziatische kust wezen.

Aardrijkskundige kenmerken. — Aan de zee, het gebergte en zijn hemel heeft Griekenland drie scherp afgelijnde kenmerken te danken.

1° *De zee.* — De Grieksche *kusten* zijn buitengewoon uitgesneden; met verschillende uitgestrekte golven dringt de zee diep in het land. — Geschiedkundig gevolg : daar alle streken van Griekenland, behalve twee, aan de zee paalden, werd de bedrijvigheid van de bewoners steeds naar de zee gericht : evenals de Phoeniciërs, waren de Grieken al zeer vroeg een zeevarend en handeldrijvend volk.

2° *Het gebergte.* — De bodem van Griekenland is zeer bergachtig : hij is met valleien doorsneden, die zooveel min of meer afgesloten gewesten uitmaken, door bergen gescheiden en van elkaar afgezonderd. — Geschiedkundig gevolg : zooveel onderscheiden Staten als valleien; evenmin als in Phoenicië, bestond er ooit in Griekenland een staatkundige eenheid; nooit is er in de oudheid een enig Helleensch Rijk geweest.

3° *Zijn hemel.* — In Griekenland is de hemel haast altijd helder; de doorzichtigheid van het luchtruim is er spreekwoordelijk; het regent er zeer zelden. Het klimaat is niet overal hetzelfde : maar nergens is het er zoo koud of zoo warm, dat de mensch er zijn bedrijvigheid door verlamd voelt; behalve in de bergachtige streken, heerscht er het klimaat van de Middellandsche Zee. — Geschiedkundig gevolg : de schoonheid van de blauwe lucht, van de zee en van de dalen ontwikkelde bij de Grieken de liefde voor de natuur en den smaak voor dichtkunst en fraaie kunsten.

Leeren

HOOFDSTUK II.

GESCHIEDENIS VAN DE GRIEKEN.

Algemeen overzicht. — De geschiedenis van Griekenland omvat twee groote tijdperken : de *oudere* tijden, tot het jaar 1000 vóór Chr., en den eigenlijken *historischen* tijd, van laatst vermeld tijdstip tot aan de Romeinsche verovering, in de 11^e eeuw vóór onze tijdrekening.

Het eerste tijdvak is dit van de invallen en van de vorming van de Helleensche wereld; in het oog van de Grieksche geschiedschrijvers was dit het tijdperk van de helden of halfgoden, die zich beroemd maakten door heldendaden, thans alle als fabelachtig beschouwd, alsmede het tijdperk van groote krijgstochten, die door de oudere epische dichters wel verfraaid en vervormd werden, maar die toch werkelijk plaats grepen. — Gedurende het tweede tijdvak schonk *Lycurgus* een wetgeving aan Sparta, en *Solon* aan Athene; de Grieken vochten dan met de Perzen de *Medische oorlogen* uit; de beschaving schitterde te Athene tijdens de eeuw van *Pericles*; vervolgens betwistten Athene, Sparta en Thebe elkaar de *hegemonie* of opperheerschappij van Griekenland, in den *Peloponnesischen* en den *Thebaanschen oorlog*; eindelijk werd het land door de Macedoniërs in 338 veroverd, en door de Romeinen in 146 vóór Chr.

I. — DE OUDERE TIJDEN.

Huidige stand onzer kennis van de bevolking van Griekenland, de invallen en de oudere beschaving. — De oudste bewoners van Griekenland, waarvan wij kennis hebben, waren de Pelasgen (verzamelwoord, waardoor bevolkingen van allerlei oorsprong bedoeld worden); men schrijft hun de zoogezegde *Pelasgische* of *cyclopische* bouwwerken toe, die bestonden uit op elkander gestapelde steenen zonder tusschenvoeging van mortel : een der merkwaardigste was de vermaarde Leeuwenpoort, te Mycene. — De *Pelasgische beschaving* was zeer schitterend voor haar tijdvak (omtrent 3000 vóór Chr.) en zij nam een groote ontwikkeling in het oostelijk gedeelte van de Middellandsche Zee, vooral op

het eiland Creta onder het vorstenhuis van Minos (omstreeks 2000 vóór Chr.).

Ongeveer vijfhonderd jaar nadien zakten uit het Noorden nieuwe volkstammen af, die hun gezag over geheel Griekenland uitbreidden; gezamenlijk werden ze *Hellenen* geheeten, en naar hen werd de naam Hellas aan het midden van het land gegeven.

Aan den eersten inval namen de *Achajers* deel, die Thessalië verlieten en zich in den Peloponnesus vestigden, de *Ioniërs*, die zich in Attica neerzetten, en de *Eoliërs*, die het overige van Hellas bezetten. — Met den Achajischen inval verdween de Pelasgische beschaving niet volledig: zij werd gewijzigd en ging over in de *Myceensche beschaving* (naar Mycene, een Argolidische stad), die evenwel zoo hoog niet stond als de beschaving van Creta onder het vorstenhuis van Minos.

De tweede inval, die insgelijks van het Noorden uitging en waarschijnlijk het werk was van stammen met de Achajers verwant, overweldigde bijna gansch Griekenland: de *Doriërs* namelijk vestigden zich in den Peloponnesus. — De Dorische inval roeide de Myceensche beschaving uit en verplichtte de inwoners het land te ontruimen. Er sproot een aanzienlijke uitwijking uit voort, inzonderheid van de Achajers, naar de eilanden van de Aegeïsche Zee, naar de kust van Klein-Azië en zelfs naar de zeeëngten, die noordwaarts toegang verschaften tot de Zwarte Zee. Op de eilanden en aan de kust van Klein-Azië (Ionië) bloeide een nieuwe Myceensche beschaving op, die gewijzigd werd onder den invloed van het nieuw aardrijkskundig midden en die *Homerische beschaving* geheeten werd, omdat de bestanddeelen ervan ons ter kennis gebracht zijn door de *Ilias* en de *Odysee*, de twee meesterwerken van Homerus.

Op dit tijdstip bezaten al de Grieksche gewesten een vaste bevolking; maar weldra werden ze te klein voor hun inwoners en, na een korte periode waarin de Phœniciërs de heerschappij ter zee herwonnen, nam het kolonisatie-verschijnsel een grooten omvang: niet alleen de Grieken uit Griekenland, maar ook en vooral zij, die op de eilanden van de Aegeïsche Zee en in Ionië gevestigd waren, stichtten factorijen en werkelijke koloniën langs de noorderkust der Middellandsche Zee, van de Zwarte Zee en van Syrië tot in Provence, en zelfs op het zuiderstrand in Cyrenaïka. Inzonderheid dienen de Grieksche nederzettingen in Sicilië en in Zuid-Italië vermeld. — In deze koloniën vooral ontwikkelde zich de beschaving

alvorens weer op te bloeien in het eigenlijke Griekenland, en dat wel voor een deel dank zij den handel.

Alhoewel deze koloniën geenszins onder de staatkundige afhankelijkheid stonden van het moederland, dat overigens zelf in talrijke Staten verdeeld was, kwam in de landen van de Middellandsche Zee een *Helleensche wereld* tot stand die zich over een groote lengte uitstreckte, met Griekenland in het midden. Behalve de steden en landen van het moederland omvatte die Helleensche wereld als voornaamste en meest verwijderde centra: Byzantium aan den ingang van den Bosphorus, Ephese en Milet (deze stad telde meer dan tachtig koloniën) in Klein-Azië, Cyrene in Afrika, Sagonte in Spanje, Massilia (Marseille) in Gallië, Syracuse en Agrigente in Sicilië, Tarente, Sybaris en veel andere in Zuid-Italië. De Aegeïsche Zee, die, opgepropt met eilanden, Griekenland met Grieksch Azië verbond, was een bij uitstek Grieksche Zee. — Toen vestigde zich de *Grieksche beschaving* en ontwikkelde zich steeds meer en meer. Na de Grieksche geschiedenis uiteengezet te hebben, zullen we er de beginselen van duidelijk maken.

De buitenlandsche invloed, de helden en de groote tochten volgens de Grieksche geschiedschrijvers. — Dit alles hoort eerder in de fabelleer thuis dan in de geschiedenis; een groot aantal van deze legenden, die van geslacht tot geslacht werden overgeleverd en door de geschiedschrijvers verzameld, berusten evenwel op een werkelijk feit; daarom vermelden we er hier de voornaamste van.

Sommigen vertellen dat meer dan eens Oostersche zeevaarders in Griekenland aanlandden: ze zouden er de eerste kiemen van de beschaving verspreid hebben. Vermeld dienen namelijk: de Egyptenaar *Cecrops*, die Athene stichtte en op de naburige heuvels den olijboom plantte; de Sidoniër *Cadmus*, die aan de Thebanen het Phœnicische alfabet leerde; en de Phrygiër *Pelops*, die zijn naam aan den Peloponnesus schonk.

Luidens menig ander relaas onderscheidden zich, gedurende den zoogenoemden heldentijd, moedige mannen of *helden* door luisterrijke daden; de vermaardste onder hen waren Heracles (Hercules), Theseus en Perseus. — *Hercules* was met een buitengewone kracht begaafd: hij maakte er gebruik van om Griekenland van de roovers en de schadelijke dieren te zuiveren, die het teisterden. Hij velde den Nemeïschen leeuw, het everzwijn in het Erymanthisch woud, de zevenkoppige hydra in de moerassen van Lerna, en

de vogels met ijzeren snavel van het meer Stymphalis; op Kreta doodde hij een reusachtigen stier; die 't gansche eiland met schrik vervulde; in Afrika slaagde hij erin de gouden appelen (sinaas-appelen) in den *tuin der Hesperiden* te plukken, nadat hij eerst den honderdkoppigen draak gedood had, die er den ingang van bewaakte. De ouden geloofden insgelijks dat hij Europa van Afrika gescheiden had en aldus het ontstaan gegeven had aan de zeestraat van Gibraltar: derhalve werden de twee bergen, langs weerszijden van deze zeeëngte gelegen, de *zuilen van Hercules* geheeten. Hercules was bevriend met *Theseus*, die vermaard werd wegens het doden van den *Minotaurus*: dit gedrocht, half mensch, half stier, nestelde in den doolhof op het eiland Creta, en de Atheners waren er als jaarlijksche schatting zeven jongelingen en zeven maagden aan verschuldigd. *Theseus* maakte dit monster af, en kon weder buiten den doolhof geraken dank zij den draad hem door *Ariane*, dochter van den koning van Creta, gegeven. — Was *Theseus* de held van Attica, *Perseus* was die van Argos: deze stad richtte te zijner eer tempels op, wijl hij haar verlost had van *Medusa*, een ander gedrocht met vrouwenhoofd en slangenharen, waarvan de aanblik eenieder in steen veranderde.

De eerste helden handelden op eigen hand; andere ondernamen later gemeenschappelijke tochten. De eerste van deze ondernemingen is de *tocht van de Argonauten*, die onder het geleide van *Jason*, in Colchis het gulden vlies gingen veroveren. — Een andere tocht, nog meer bekend, was de *Trojaansche oorlog*. De aanleiding ervan zou geweest zijn de schaking van *Helena*, gemalin van *Menelaus*, koning van Sparta, door *Pâris*, zoon van *Priam*, koning van Troje in Klein-Azië; in werkelijkheid echter was het de strijd van de Achajers tegen de volkeren, die, ten Noorden van de Aegeïsche Zee, weerstand boden aan hunne economische en staatkundige uitbreiding naar de Zwarte Zee toe. Troje verdedigde zich tien jaar lang tegen de aanvallen van de Grieken, die het belegerden onder de aanvoering van *Agamemnon*. Tijdens het beleg onderscheidden zich en sneuvelden *Hector* aan de zijde der Trojanen, *Achilles* aan die der Grieken. De stad werd ingenomen dank zij een krijgslist, door *Ulysses* verzonnen: de Grieken timmerden een reusachtig houten paard, in de holte ervan verborgen zich een zeker aantal krijgers; daarop veinsden ze het beleg te willen opbreken. De Trojanen haalden het paard binnen hun vesten; maar des nachts kropen de Grieken eruit, en met de hulp van hun strijdmakkers maakten zij zich meester van Troje en verdelgden het tot in grond (1200). Bij zijn

terugkeer doolde *Ulysses* tien jaar lang op zee rond, alvorens op het eiland Ithaka, zijn vaderland, te kunnen aanleggen.

Deze gebeurtenissen en andere die er mee samenhangen worden verhaald in klassiek geworden meesterwerken, de *Ilias* en de *Odyssea*, twee Grieksche epossen van Homerus.

II. — DE INSTELLINGEN VAN SPARTA EN ATHENE.

Sparta en de wetten van Lycurgus. — De stad Sparta, door de Doriërs gesticht, was in Laconië aan den Eurotas gelegen. Zij had hare macht te danken aan de wetten, aan *Lycurgus* toegeschreven, die zou geleefd hebben omstreeks het jaar 900 vóór Chr. Die wetten beoogden *drie hoofdoeleinden*: van de Spartanen kloekgebouwde en dappere krijgslieden te maken; onder de burgers een volledige gelijkheid te handhaven; de overheersching van deze Spartanen over de oudere bevolking te verzekeren.

Vooreerst besliste *Lycurgus* dat alle kinderen, die zwak of misvormd ter wereld zouden komen, ter dood gebracht zouden worden en dat de andere door hun ouders zouden opgevoed worden tot op zevenjarigen leeftijd. Van dit oogenblik af stonden zij onder het gezag van den Staat, die hun een uitsluitend lichamelijke opleiding zou verschaffen: zij liepen blootsvoets, droegen het geheele jaar door hetzelfde kleedsel, en sliepen op den harten grond ofwel op riet, dat ze zelf aan de oevers van den Eurotas gingen snijden. Van kindsbeen of werden zij voortdurend gedrield in den wapenhandel en in het turnen: ten einde hun behendigheid te ontwikkelen, werd hun zelfs het stelen toegelaten; maar lieten zij zich betrappen, zoo werden ze met de uiterste gestrengheid gestraft. Wat kunsten, wetenschappen en letteren betreft, zij werden door *Lycurgus* ten stelligste verboden, uitgenomen de muziek en de krijgslieden: al waren de volwassen Spartanen dan ook sterk gespierd, hun dapperheid ging met de grootste onwetendheid gepaard; zij besteedden hun tijd enkel aan de jacht, den oorlog en de lichaams oefeningen. Alle handarbeid werd als slavenwerk beschouwd en was hun dan ook verboden.

De bevolking van Laconië was in drie klassen verdeeld: de *Spartanen*, die afstamden van de *Doriërs*, de veroveraars van het gewest; zij alleen beschikten over staatkundige rechten en mochten naar de staatsambten dingen; — de *Periæci*, die afstamden van de vroegere inwoners, door de

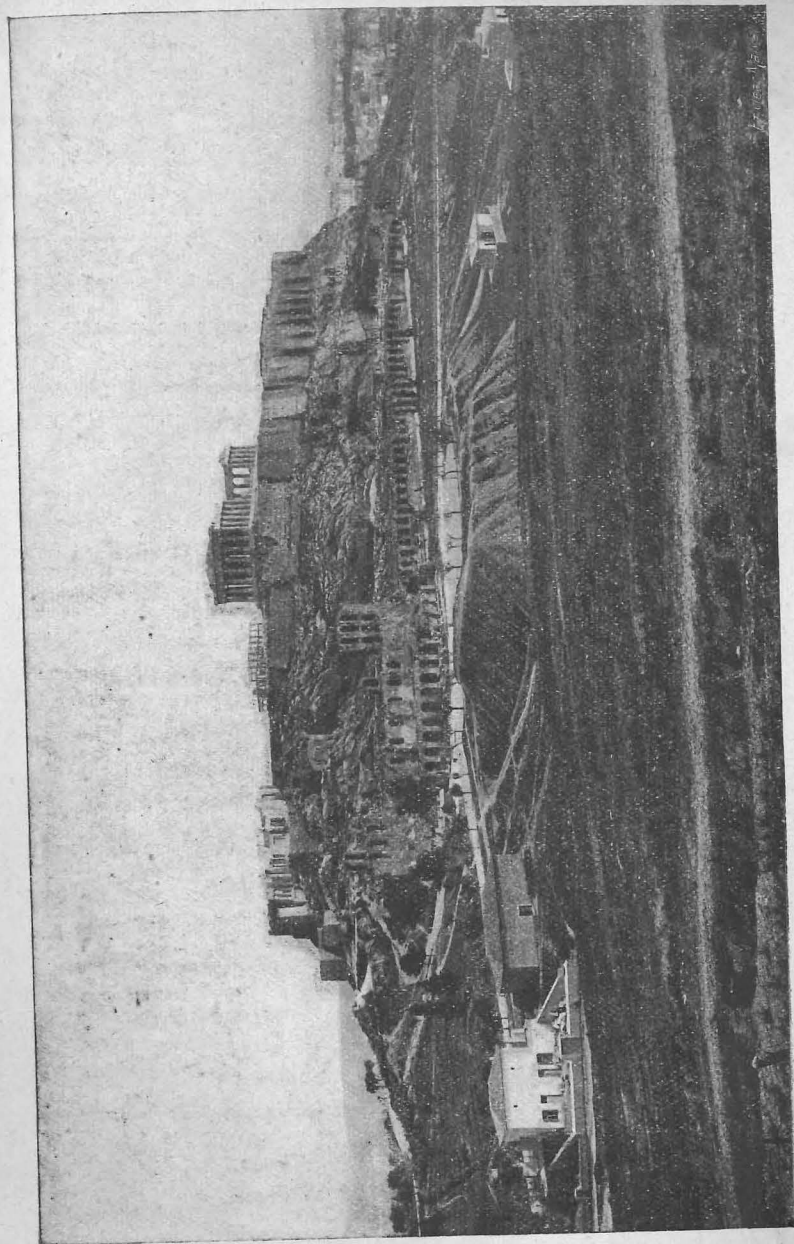
veroveraars van hun goederen niet beroofd: zij waren in 't bezit van de persoonlijke vrijheid en maakten de volksklasse van de handwerklieden, nijveraars en handelaars uit; — ten slotte, de *Heloten*, ten tijde van de verovering tot slavernij gedoemd: zij waren met het zwaarste werk belast en met den veldarbeid van de Spartanen, maar mochten evenwel inkomsten verwerven en konden in een zekeren welstand leven.

Teneinde de gelijkheid onder de *Spartaansche* burgers te handhaven, liet Lycurgus de verdeeling van het grondgebied in gelijke perceelen eens voor altijd vastleggen: iedere familie behield haar aandeel, met verbod het te verkoopen of te verdeelen. Hij verbood aan de Spartanen met vreemdelingen betrekkingen aan te gaan of handel te drijven, en om het ruilen te bemoeilijken liet hij een zware ijzeren munt slaan. Eindelijk richtte hij openbare maaltijden in, waarvan de hoofdschotel bestond in een *zwarte brei*; bereid uit klein gehakt vleesch, gebraden in een mengsel van bloed, vet en azijn. Die maaltijden werden op het marktplein (*agora*) gehouden, en de koningen zelf waren verplicht aan de gemeenschappelijke tafel plaats te nemen.

Wat de staatkundige inrichting van Sparta aangaat, zij werd door de volgende instellingen gekenmerkt: *twee koningen*, die over een gelijk gezag beschikten, met het uitvoeren der wetten belast waren en het bevel over het leger voerden; de *senaat* of *geroesia*, die, behalve de twee koningen, uit acht en twintig leden bestond, minstens zestig jaar oud, en die de wetten opstelde; de *volksvergadering*, vereeniging van al de Spartanen meer dan dertig jaar oud, die de wetten, door den senaat voorgesteld, aannam of verwierp, maar ze niet mocht wijzigen; later werden vijf *ephoren* aangesteld, die samen met de koningen de uitvoerende macht uitoefenden; ten slotte echter verdrongen zij deze laatsten geheel en al, en hielden alleen het oppergezag in handen.

De Acropolis te Athene. — Op den achtergrond rechts ontwaart men het huidige Athene; het wordt overheerscht door een kalkachtige hoogvlakte met steile kanten, die zich tot een hoogte van 156 m. verheft te midden van de Attische vlakte. — Dit gezicht, langs den zuiderkant genomen, vertoont aan den voet van de hoogvlakte den zuilengang van Eumenes en eindigt links met het Odeon van Herodes. De hoogvlakte is met muren omringd en bekroond met het Parthenon, waarvan een duidelijker lichtbeeld verder wordt gegeven. Aan het uiteinde van de hoogvlakte, links, de Propyleën en de tempel van Athene Nike.

De Acropolis te Athene.

Dank zij deze wetten en instellingen werd Sparta een machtige stad, door moedige krijgslieden flink verdedigd. Die wetten vertoonden evenwel groote gebreken, en de grootste schaduwzijde ervan was wel dat zij bij de Spartanen alle ware beschaving in de kiem doodden : zij vormden soldaten, echter geen menschen.

Athene en de wetten van Solon. — De stad Athene, door de Ioniërs gesticht, was in Attica gelegen, aan den voet van een kalkachtige rots, de Acropolis, waardoor de vlakte, die zich tot aan de zee uitstrekt, overheerscht wordt. Onder het bestuur van zijn koningen werd deze stad het middelpunt van Attica. Nadien werd zij beheerd door archonten en door de aristocratie, doch onder dit nieuw stelsel kwam het aldra tot ontevredenheid en regeeringloosheid. Dracon beproefde erin te verhelpen, maar het lukte hem niet.

Solon behoorde tot den adel van Athene; ten einde het vermogen, door zijn vader verkwist, te heroveren legde hij zich op den koophandel toe, reisde in Klein-Azië, en verwierf dusdoende groote rijkdommen en een ruime kennis. Toen hij in zijn vaderland teruggekeerd was, won hij het vertrouwen van zijn medeburgers, die hem er mee belastten een nieuwe wetgeving aan Athene te geven en hem terzelfdertijd tot archont verkozen (594 vóór Chr.).

Solon, die een dichter en een wijsgeer was, wordt onder de *zeven wijzen van Griekenland* gerekend. Daar hij de volle waarde van de geleerdheid besepte, besloot hij van de Atheners een natie van verlichte burgers te maken, en niet een volk van krijgslieden zooals de Spartanen. Hij stichtte talrijke scholen en gymnasia, beschermde den zeehandel en lokte de vreemdelingen naar Athene; hij verzachtte de straffen, vóór zijn tijd uitgevaardigd tegen de burgers, die hun schuld niet konden betalen, en verbood onder andere iemand wegens schulden als slaaf te verkoopen.

Hij verdeelde de bevolking in vier standen, naar eenieders vermogen : de burgers van de eerste drie standen alleen mochten naar staatsambten dingen; maar die van den vierden waren daarentegen van alle belasting ontslagen. Deze inddeling van staatkundigen aard werd later door eene van maatschappelijken aard vervangen : de *burgers*, die alleen over staatkundige rechten beschikten; de *meteken* of vreemdelingen, die in de stad toegelaten waren; de *slaven*, voor het meerendeel afstammelingen van krijgsgevangenen.

De staatkundige inrichting, tot stand gekomen ten gevolge van Solon's wetten en van de wijzigingen er nadien aan toegebracht, namelijk door Pisistrates en Clisthenes, omvatte: 1° negen *archonten*, die voor één jaar benoemd werden en gezamenlijk het oppergezag uitoefenden; 2° de *Boelê* of *raad* of *volksvergadering*, waarvan al de burgers van meer dan twintig jaar oud deel uitmaakten, en die de wetsontwerpen door den raad voorgelegd aannam, verwierp of wijzigde; 3° de *Areopagus* of oppergerechtshof, die bestond uit de met eere afgetreden archonten: Solon vertrouwde hun de taak toe de wetten en zeden te bewaken.

Solon's wetten leverden goede vruchten op: aan hun werking viel het te danken dat Athene de bloeiendste stad van Griekenland werd; er ontwikkelde zich een schitterende beschaving, die in menig opzicht met de onze kan vergeleken worden.

III. — DE MEDISCHE OORLOGEN (493-449 voor Chr.); DE EEUW VAN PERICLES.

Oorzaken. — De heerschzucht van de Perzische koningen, in 't algemeen, en de persoonlijke wrok van Darius I tegen de Atheners, in 't bijzonder, waren de oorzaken van de Medische oorlogen. — Sedert de groote koningen West-Azië veroverd hadden, waren zij er belust op Griekenland te kunnen inlijven, waarvan de steden rijk geworden waren, dank zij den handel dien ze op de Middellandsche Zee dreven; de Perzen zochten slechts naar een voorwendsel om dit land aan te vallen. Welnu in 500 gebeurde het dat de Grieksche steden van Ionië, in Klein-Azië, in opstand kwamen tegen de Perzen, en dat de inwoners, met de hulp van Athene en Eretria, de stad Sardes gingen verwoesten. Bij het ontvangen van die tijding, beval *Darius I* aan zijn bevelvoerders vooreerst Ionië te kastijden; daarna ondernam hij tegen de Grieken den heuglijken strijd, die bekend staat onder den naam van *Medische oorlogen*.

De eerste veldtocht van de Perzen (493). — Een eerste veldtocht, onder de leiding van *Mardonius*, schoonzoon van Darius, mislukte volkomen: zijn landmacht werd door de Thracische volksstammen onverhoeds overvallen en verslagen, terwijl zijn schepen door een storm tegen den berg Athos verbrijzeld werden. Ondanks die neerlaag en die ramp zond

Darius herauten naar Griekenland om, in zijn naam, *den grond en het water* in te vorderen, in andere woorden een volledige onderwerping: tot eenig antwoord wierpen de Spartanen eenvoudig de afgezanten in een put met de opmerking dat ze daar wel zouden vinden, wat ze eischten.

De tweede veldtocht: slag bij Marathon (490). — Ten einde over die beleediging wraak te nemen, liet Darius een leger van 100.000 man inschepen naar Griekenland. In de vlakte van *Marathon*, ten Noord-Oosten van Athene, sloegen de Perzen hun kamp op. De Grieken konden hun ternauwernood 10.000 Atheners tegenoverstellen, waarbij zich een korps van 1.000 Plataeërs en Thespiërs had aangesloten. Maar het kwam erop aan de onafhankelijkheid van hun vaderland te verdedigen en zij waren aangevoerd door knappe veldheeren, zooals *Miltiades*; ook zegevierden zij over de Perzen, die ternauwernood hun schepen konden bereiken en in hun kamp overgrootte schatten achterlieten. Zij zeilden dan om de kaap Sunium, hopende onverhoeds langs den seekant de stad Athene te overvallen, waar op dit oogenblik geen soldaten meer waren; Miltiades was hun echter vóór en, zelfs zonder in Attica aan te landen, wendden zij den steven naar Azië.

De derde veldtocht: gevecht bij de Thermopylen; slag bij Salamis (480). — *Xerxes I*, zoon en opvolger van Darius, zette den oorlog tegen de Grieken voort. Aan het hoofd van meer dan een millioen man beproefde hij Griekenland langs het Noorden te overrompelen, gelijk Mardonius het had willen doen. Op een schipbrug stak hij over den Hellespont, liet de zee, die zijn schepen beschadigd had, geeselen en beval door de landengte van den Athosberg een kanaal te graven om aan zijn vloot een doortocht te verlenen. Nadat zij Thessalië onderworpen hadden, kwamen de Perzen aan den pas van de Thermopylen, waar *Leonidas*, koning van Sparta, met een keurbende van driehonderd man de wacht hield. Vruchteloos beproefden de troepen van Xerxes door den pas te dringen; maar een verrader, door hun goud omgekocht, wees hun een afgelegen pad, waarlangs zij in stilte oprukten: Leonidas en zijn dappere gezellen sneuvelden tot den laatsten man, na een heldhaftig gevecht, dat hun naam vereeuwigde.

Terwijl Xerxes Attica te vuur en te zwaard zette, zeilde de Perzische vloot langs de kusten van de Aegeïsche Zee en kwam tegenover het eiland *Salamis* voor anker liggen. Hier ging zij een grooten zeeslag aan tegen de Grieksche vloot,

door *Themistocles* aangevoerd : Xerxes had op den zeeoever een troon laten optimmeren ten einde het nakend gevecht met eigen oogen te volgen; hij was er getuige van den verwarden aftocht van zijn schepen, die te talrijk waren om met gunstig gevolg in de nauwe zeestraat tusschen het eiland en Attica bewegingen te kunnen uitvoeren. Hij nam daarop in allerijl de wijk naar Azië, maar liet Mardonius met 300.000 man in Griekenland achter om er den oorlog voort te zetten (480). — Het volgend jaar, op denzelfden dag, werd Mardonius door *Aristides* bij Plataea, in Beotië, volkomen verslagen en de Perzische vloot werd bij *Mycale*, aan de kust van Klein-Azië, geheel vernietigd.

Einde van de Medische oorlogen (449). — Nu gingen de Grieken op hunne beurt tot den aanval over en de strijd duurde nog dertig jaar, met afwisselend voordeel en verlies voor beide volkeren; ten slotte stelde in 449 de *vrede van Cimon* een einde aan de Medische oorlogen. Luidens dit vredesverdrag zouden de Grieksche steden van Klein-Azië onafhankelijk blijven; de schepen van de Perzen zouden in 't vervolg de Aegëische Zee niet meer mogen binnenvaren, en hunne landtroepen zouden minstens drie dagreizen van de kust verwijderd moeten blijven. Zoo won een handvol dappere, vaderlandslievende Grieken het pleit over een tallooze menigte Perzen, door wellust en vermaken verzwakt. Athene, dat met goed gevolg den langen strijd had gevoerd, bereikte onder het bestuur van *Pericles* een hoogen trap van luister.

De eeuw van Pericles. — Ten gevolge van de Medische oorlogen verwierf Athene de *hegemonie*, dit wil zeggen het overwicht boven de andere steden van Griekenland. Onder het bestuur van Pericles steeg de stad tot zulk een hoogen trap van welvaart, dat dit tijdvak de *eeuw van Pericles* geheeten werd (v^e eeuw vóór Chr.).

Dank zij zijn wijs beleid en zijn zeldzame welsprekendheid, oefende Pericles een groot gezag op zijn medeburgers uit. Hij maakte er gebruik van om te Athene kunsten en letteren te doen bloeien. Hij nam de dichters, de wijsgeeren en kunstenaars onder zijn bescherming. Zijn eeuw bracht tal van geniale mannen voort. Dienen onder andere vermeld : *Herodotus*, die de Medische oorlogen verhaalde; de treurspel-dichters *Sophocles* en *Euripides*, *Hippocrates*, de vader van de geneeskunde; de beroemde beeldhouwer *Phidias*, vriend van

Pericles, en ten slotte de wijze *Socrates*. Met de hulp van kunstenaars als *Phidias*, en van knappe bouwkundigen als *Ictinus*, verfraaide Pericles de stad Athene en richtte er wonderschoone gedenkteeken op : zoo het *Odeon*, een schouwburg, waar feesten gehouden werden alsook zang- en dichtwedstrijden, en het *Parthenon*, een tempel ter eere van de godin Athene (*Minerva*), het mooiste gebouw van Griekenland. Daar werd een prachtig standbeeld van de godin, door *Phidias* uit goud en ivoor gebeeldhouwd, door eenieder bewonderd.

De groote voorspoed van Athene verwekte de afgunst van de andere Grieksche steden, en inzonderheid van Sparta, dat tegen zijn mededingster den bloedigen *Peloponnesischen oorlog* ondernam.

IV. — DE PELOPONNESISCHE OORLOG (431-404 voor Chr.).

Oorzaken. — De naijver tusschen Sparta en Athene en de ontevredenheid van Athene's vroegere bondgenooten gaven aanleiding tot dezen oorlog. — Sparta kon niet verkroppen dat zijn mededingster hem de hegemonie in Griekenland ontnomen had sedert den vrede van Cimon en vooral sedert Pericles, met zijn staatkundig beleid, van Athene de meest welvarende en roemrijke stad van de Helleensche wereld gemaakt had. — Anderzijds, ten einde te voorzien in de onkosten door den oorlog tegen de Perzen veroorzaakt, hadden de bij Athene aangesloten steden van Griekenland zich eertijds verbonden ieder jaar een schatting te storten in verhouding met hun bevolking : alzoo was stilaan een aanzienlijke schat opgehoopt geworden, die langen tijd bewaard bleef, op het eiland Delos, een van de Cycladen. Aangezien Pericles echter dien schat naar Athene had doen overbrengen, werd hij beschuldigd er met volle handen uit te putten en die gemeenschappelijke rijkdommen alleen ten bate van de Atheners te gebruiken. Sparta, dat er op uit was het overwicht weer in handen te krijgen, maakte zich de ontevredenheid van Athene's vroegere bondgenooten ten nutte en ruide het meerendeel van de andere Grieksche steden tegen zijn mededingster op. In 431 brak de Peloponnesische oorlog los.

Voornaamste gebeurtenissen. — Deze lange en bloedige strijd wordt in drie tijdvakken verdeeld. Tijdens het eerste,

verwoestten de Spartaners de landerijen van Attica, waarvan de bewoners een schuilplaats zochten binnen de muren van Athene. Die opeenhooping van volk begunstigde de uitbreiding van een schrikkelijke pest, die reeds de kusten van de Aegeïsche Zee teisterde. Pericles bezweek een der eersten aan deze kwaal. Na zijn dood werd de oorlog voortgezet tot aan den *wapenstilstand van Nicias* (421) die tot doel had de vijandelijkheden voor vijftig jaar te doen staken.

Die wapenstilstand echter duurde slechts zes jaar : de jonge *Alcibiades*, een neef van Pericles, voerde een Atheensche vloot aan tegen Syracuse, op Sicilië. Nauwelijks was hij aan wal gestapt, of hij werd ervan beschuldigd een heiligschendende daad gepleegd te hebben vóór zijn vertrek uit Athene; daar hij vreesde voor het gerecht te verschijnen, nam hij de wijk naar Sparta, en schaamde zich niet te heulen met de vijanden van zijn vaderland. Op zijn aanraden kwam een Spartaansche vloot die der Atheners nabij de kust van Sicilië aanvallen : het meerendeel van de Atheensche schepen werden uiteengeslagen of door de zee verzwolgen, en de soldaten, die krijgsgevangen gemaakt waren, werden, in de *latomieën* of steengroeven van Syracuse opgesloten, waar ze van honger en gebrek omkwamen.

Gedurende het derde tijdvak, scheen de fortuin aanvankelijk den Atheners toe te lachen. Ze mochten enkele voordeelen behalen; doch de Spartaansche admiraal *Lysander* behaalde op de Atheners een beslissende overwinning aan de monding van den *Aegos-Potamos*, in den Thracischen Chersonnesus; dit voordeel te baat nemend ging hij het beleg slaan voor Athene, dat toen zonder schepen en levensmiddelen en schier zonder verdedigers was. Hij nam de stad in, deed de lange muren van den Piraeus en de stadswallen sloopen, en liet Athene door een Spartaansch garnizoen bezetten (404). — Zoo liep deze bloedige strijd ten einde, die zeven en twintig jaar lang dood, vernieling en verdeeldheid over geheel Griekenland gezaaid had; de macht ging over in de handen van de Spartanen, die ze echter zelf verloren ten gevolge van den *Thebaanschen oorlog*.

V. — DE THEBAANSCH E OORLOG (379-362 voor Chr.).

Oorzaken. — Sparta, dat nu in het bezit van de hegemonie was, maakte zich aldaar bij de andere Grieksche steden hatelijk wegens zijn dwingelandij, zijn heerschzucht

en zijn begeerte over gansch de Helleensche wereld een onbepaalde heerschappij uit te oefenen. Een Spartaansch leger, dat de Cadmea; den burcht van Thebe, ingenomen had, deed de stad onder een verfoeilijk juk gebukt gaan. Tal van Thebanen zochten een veilige schuilplaats in Athene, en een hunner, *Pelopidas*, vatte het plan op zijn vaderland van de vreemde verdrukking te bevrijden.

Epaminondas. — Bij de uitvoering van die edele taak werd hij gerugsteund door den armen, maar deugdzaam en geleerden *Epaminondas*, die zijn tijd besteedde of aan de studie of aan de opvoeling van eenige Thebaansche jongelingen. Hij leidde een eenvoudig leven, en de verdrukkers van zijn vaderland hadden hem niet lastig gevallen, wijl zij hem te onbeduidend achtten om eenigen invloed op zijn medeburgers uit te oefenen : en toch zou die nederige man weldra zijn moederstad bevrijden en ze tevens met roem overladen.

Slag bij Leuctra (371) en bij Mantinea (362). — Zooals afgesproken was met Epaminondas, keerden Pelopidas en zij gezellen heimelijk naar Thebe terug, vermomd als jagers en groote honden aan een touw leidend. Met de hulp van de Thebaansche jongelingschap heroverden zij de Cadmea op de Spartanen en dreven hen de stad uit. Zij gaven aan het Thebaansche leger een nieuwe inrichting : Pelopidas vormde namelijk de *heilige schaar*, waarvan jongelingen deel uitmaakten, die gezworen hadden enkel als overwinnaars uit den slag terug te keeren; Epaminondas anderzijds vond een nieuwe strijdwijze uit, de zoogenaamde *schuine slagorde*. Toen *Cleombrotus*, een van Sparta's koningen, in Beotië binnendrong aan het hoofd van 12.000 man, werd hij dan ook verslagen en gedood bij *Leuctra* in 371. Op zijn beurt drong Epaminondas in den Peloponnesus, en belegerde Sparta, dat voor de eerste maal de kampvuren van een vijandelijk leger om zijn muren opflakkeren zag. Bij gebrek aan levensmiddelen moesten de Thebanen het beleg opbreken en den Peloponnesus verlaten. — Een laatste ontmoeting had echter plaats bij *Mantineia*, in 362 : terwijl zijn dappere soldaten de zege behaalden, viel Epaminondas, door een werpspies doorboord; de wonde was doodelijk. Aan zijn vrienden, die hem hun spijt uitdrukten hem zonder nakomelingschap te zien sterven, antwoordde hij : « Ik laat twee onsterfelijke dochters achter, Leuctra en Mantinea; zij zullen mijn naam

niet laten verloren gaan. » Daarop blies hij den laatsten adem uit. Vóór hem had reeds Pelopidas den dood gevonden gedurende een veldtocht in Thessalië.

Met deze helden ging de macht van Thebe ten onder : Griekenland, door de burgeroorlogen verzwakt, geraakte kort daarna in de macht van Philippus, koning van Macedonië.

VI. — DE MACEDONISCHE OORLOG EN DE VEROVERING VAN HET PERZISCHE RIJK DOOR ALEXANDER DEN GROOTE

Macedonië. — Macedonië, ten Noorden van Griekenland en de Aegeïsche Zee gelegen, was door bergketens van de naburige streken afgezonderd. — Noordwaarts was het land heuvelachtig, met wouden bedekt en met kleine vlakten doorsneden. De inwoners, herders en jagers, leefden langen tijd in de afzondering; ruw en onwetend, maar kloekgebouwd en dapper, beweerden zij verwant te zijn aan de Grieken, doch deze beschouwden hen als barbaren, d. w. z. vreemdelingen — Zuidwaarts, dicht bij den oever van de Aegeïsche Zee, strekte zich een vlakte uit, die min of meer moerassig was, maar hier en daar toch vruchtbaar. De inwoners, door de zee in betrekking staande met de Grieken, waren er meer beschaafd dan de bergbewoners. — De eerste koningen spannen hun krachten in ten einde hun onderdanen te beschaven en de eenheid van het land te bevorderen.

Philippus van Macedonië. — Het koninkrijk Macedonië werd uit zijn nederigen toestand opgebeurd door koning *Philippus*. Deze vorst vormde in zijn land de beroemde keurbende, die bekend staat als *Macedonische phalanx* : zij bestond uit krijgers met lange lansen gewapend, en in zestien gelederen achter elkander geschaard, derwijze dat tegenover de slagen van den vijand een schans van schilden en een bosch van speren gesteld werden. — Vervolgens liet hij de mijnen van Thracië ontginnen : zij leverden hem groote rijkdommen op, waarmee hij aanhangers in al de steden van Griekenland aanwierf : volgens zijn zeggen is geen enkele vesting tegen den aanval bestand, indien een met goud beladen muilezel er kan binnengevoerd worden. — Dank zij die hulpbronnen en de verdeeldheid der Grieken behaalde hij op deze, in 338, de zegepraal bij *Cheronea* : daardoor viel Griekenland in zijn handen, trots de krachtinspanningen van den beroemden Atheenschen redenaar, *Demosthenes*; die zege

beteekende tevens het einde van de Helleensche zelfstandigheid. — Philippus vatte zelfs het plan op het Perzische rijk te veroveren, de dood evenwel liet er hem den tijd niet toe : die grootsche onderneming werd door zijn zoon, *Alexander*, uitgevoerd.

Alexander de Groote (336-323). — Alexander werd te Pella, hoofdplaats van Macedonië, geboren in 356. Zijn opvoeding werd toevertrouwd aan den beroemden wijsgeer *Aristoteles*, een van de grootste vernuften der oudheid : de leerling toonde zich dezen buitengewonen meester waardig en te vroeger ure reeds onderscheidde hij zich door een helder verstand en door de schitterendste hoedanigheden. — Nauwelijks was hij twintig jaar oud, of zijn vader stierf en hij moest het bestuur van zijn land in handen nemen. Weldra maakte hij zijn onderdanen bekend met zijn voornemen het Perzische rijk aan te vallen; en de Grieken, die de Medische oorlogen nog indachtig waren, sloten zich bij hem aan in deze belangrijke onderneming.

Zijn veroveringen. — Aan het hoofd van 35.000 man, stak Alexander in 334 den Hellespont over; nauwelijks was hij ontscheept, of hij versloeg een leger van 100.000 Perzen, die hem den doortocht aan den *Granicus* wilden versperren : door deze eerste overwinning werd hij meester van Klein-Azië.

Daarna kwam hij in de stad *Gordium*, waar hij het ontbinden van den *Gordiaanschen knoop* beproefde, die den dissel van een ouden wagen aan het juk bevestigde en die zoo ingewikkeld was dat niemand hem ooit had kunnen losmaken; een orakel had verklaard dat het Aziatische rijk zou te beurt vallen aan hem, die hierin zou slagen : na een vergeefsche poging hakte Alexander den knoop met zijn zwaard door. — Bij zijn aankomst in de stad *Tarsus* beging hij de onvoorzichtigheid, druipende van 't zweet en geheel met stof bedekt, in het ijskoude water van den *Cydnus* een bad te nemen : hij werd dadelijk met hevige rillingen bevangen, maar zijn lijfarts Philippus kon hem redden. Nauwelijks was hij hersteld, of hij leverde andermaal een grooten veldslag tegen de Perzen bij *Issus*, in 333 : Darius III Codoman werd er verslagen en nam de vlucht, den vijand zijn gezin en zijn overgrooten schatten overlatende.

Alexander veroverde daarna Syrië en onderbrak zijn tocht bij de stad *Tyrus*, die op een eiland, dicht bij de Phoenicische

kust, gebouwd was : eerst na een beleg van negen maanden viel zij in zijn macht dank zij een reusachtigen dam, dien hij had laten aanleggen tusschen de stad en het vasteland. — Van daar drong hij door tot in Egypte, waar hij, aan den zeeoever, de stad *Alexandrië* stichtte : door haar gunstige ligging tusschen Europa, Azië en Afrika zou zij weldra den voorspoed van Tyrus overerven, en het handelscentrum worden van de drie toenmaals bekende werelddeelen. — Vervolgens waagde Alexander zich verder door in de woestijn tot aan de oasis van *Ammonium*, waar zich een vermaarde tempel bevond; nadien keerde hij naar Azië terug, stak den Eufraat en den Tigris over en bereikte in 330 de vlakte van *Arbela* : daar behaalde hij op de Perzen een beslissende overwinning. — Die zegepraal opende hem de poorten van het weelderige Babylon en die van Persepolis, waar de groote koningen schatten goud opgestapeld hadden. Alexander zette daarop zijn zegetocht voort naar Midden-Azië toe, rukte Bactrië binnen en onderwierp gansch de streek bezuiden den Jassartes (tegenwoordig Syr-Darja geheeten) : overal stichtte hij krijgs-posten, waaraan enkele ten huidige dage aanzienlijke steden zijn. Ondertusschen was Darius vermoord geworden. De overwinnaar zou dus hier aan zijn veroveringen paal en perk kunnen stellen hebben; hij richtte evenwel zijn tocht naar Indië, waarvan de reusachtige schatten sinds lang het voorwerp van zijn begeerte waren. Koning *Porus* bekampte hem met zooveel moed en fierheid dat Alexander, vol bewondering voor zijn dapperheid, hem in 't bezit van zijn staten liet.

Dieper nog ware de Macedonische held in dit onbekende land doorgedrongen, maar zijn uitgeputte soldaten weigerden hem te volgen. Op de boorden van den *Hyphasis* (een bijrivier van den Indus, tegenwoordig *Sutlej* geheeten) liet Alexander twaalf altaren of steenen zuilen oprichten ter aanwijzing van de oostelijke grens van zijn rijk. Daarna daalde hij langs den Indus tot aan de monding af; daar gekomen splitste hij zijn leger in tweeën : het eene gedeelte, door *Nearchus* aangevoerd, scheepde in aan de Erythreesche Zee en zeilde naar de Perzische golf en den Eufraat; het andere, onder het geleide van Alexander, keerde over het vasteland terug naar Babylon, dat hij tot hoofdplaats van zijn uitgestrekt rijk verkozen had (324).

Zijn rijk. Zijn dood (323). — Aldus had Alexander, in minder dan tien jaar, bij Macedonië en Griekenland een

onmetelijk grondgebied ingelijfd, dat hij zegepralend doorkruist had. Zijn rijk, veel grooter dan dat der Perzen, grensde ten Noorden aan den Balkan, de Zwarte Zee, den Kaukasus, de Kaspische Zee en den Jassartes; ten Oosten aan den Hyphasis en den Indus; ten Zuiden aan de Erythreesche Zee, Arabië en Ethiopië; ten Westen aan Libyë, de Middellandsche en de Ionische Zee.

Te Babylon teruggekeerd, hield Alexander zich bezig met het inrichten van dit uitgestrekt rijk : hij trachtte de Macedoniërs door het huwelijk met de inlandsche bevolking te versmelten, en de Grieksche taal en beschaving in het Oosten te verspreiden; handelsbetrekkingen werden tusschen de Grieken en de Aziatische volkeren aangeknoopt, en onbekende voortbrengselen, zooals de suiker, uit Indië in Europa binnengevoerd. — Ongelukkig regeerde Alexander niet lang genoeg om een duurzaam rijk en een blijvende beschaving te stichten. Hij had de Oostersche zeden overgenomen; zijn onmatigheid evenzeer als de afmattende tochten, die hij had ondernomen, hadden zijn gezondheid ondermijnd; een geweldige koorts, wellicht door zijn uitspattingen veroorzaakt, voer hem op 33-jarigen leeftijd ten grave (323).

Verdeeling van zijn rijk (301). — Toen hij stierf, liet Alexander niemand achter, die in staat was hem op te volgen : zijn zoontje, na zijn dood geboren, werd kort daarna met al zijn verwanten vermoord. Gedurende meer dan twintig jaar betwistten zijn veldheeren elkander het bezit van zijn Staten; ten slotte werd in 301, naar aanleiding van den slag bij *Ipsus*, zijn rijk in vier koninkrijken verdeeld : Macedonië en Griekenland vielen te beurt aan *Cassander*; Thracië en Klein-Azië aan *Lysimachus*; het koninkrijk Syrië aan *Seleucus*; eindelijk Egypte, Palestina en Phœnicië aan *Ptolemaeus*. De opvolgers van laatstgenoemden, ten getale van twaalf, bestuurden Egypte met grooten luister, gedurende bijna drie eeuwen. *Alexandrië*, hunne hoofdplaats, werd de bloeiendste stad van de wereld : te bewonderen vielen er het Museum, de tempel van Serapis, de twee obeliskken bekend onder de benaming van *Cleopatra-naalden*, een prachtige boekerij met meer dan 500.000 boekdeelen, en de mooie vuurtoren, die op 't eiland *Pharos* gebouwd was.

Op hunne beurt werden deze vier koninkrijken verbrokkeld, en de Staten, die er uit ontstonden, werden achtereenvolgens door het *Romeinsche rijk* opgeslorpt. Te vergeefs

pogde *Philopæmen*, bijgenaamd de laatste van de Grieken aan zijn vaderland wat kracht terug te schenken met den *Achajischen bond*, die uit de voornaamste Grieksche steden bestond, weer samen te stellen : hij werd vergiftigd. In 146 maakte consul *Mummius* van Griekenland een Romeinsche provincie, en noemde het *Achaja*. Hij liet de kunstschaten van het land naar Rome overbrengen, waar zij tot model dienden aan de Romeinen op het gebied der fraaie kunsten : en aldus oefende Griekenland, ofschoon onderworpen, op zijn veroveraars een grooten en weldadigen invloed uit.

Borstbeeld van Alexander den Grooten. — Oud beeldhouwwerk, dat als het echte borstbeeld van Alexander beschouwd wordt. Het baardeloos gelaat is regelmatig van trekken; de neus is recht en zet rechtstreeks de lijn voort van het voorhoofd, dat met een weelderigen haarbos omgolfd is. De mond is klein, de kin drukt vastberadenheid en wilskracht uit. — Dit borstbeeld hoort toe aan het Musée du Louvre te Parijs.

Intrede van Alexander den Grooten te Babylon. — Foto naar het doek van den Franschen schilder Charles Le Brun (1619-1690) : de overwinnaar staat recht op een door twee olifanten getrokken wagen. — Deze schilderij bevindt zich in het Musée du Louvre te Parijs. Zij maakt deel uit van de beroemde reeks « de veldslagen van Alexander », door Lodewijk XIV bij Le Brun besteld; de schilder werkte er aan van 1660 tot 1668 in het kasteel te Fontainebleau.

Borstbeeld van Alexander den Grooten.

Intrede van Alexander den Grooten te Babylon. Oudh. en M. E

HOOFDSTUK III.

DE GRIEKSCHE BESCHAVING.

I. — HOOFDBGERIPPEN VAN DE GODENLEER.

Het Grieksche polytheïsme : zijn belang. — Bij hun eerste optreden in de geschiedenis aanbaden de Grieken de natuurkrachten, die in hun mooi land zoo glansrijk en dichtelijk tot uiting kwamen; in de eerste plaats voelden ze zich getroffen door de Aarde, dan door de hemelverschijnselen, namelijk het licht, en door de aardsche verschijnselen, onder andere de zee, en eindelijk door de deugden en ondeugden zooals de kuischheid en de dronkenschap. Zij vergoddelijkten ze en stelden ze zich voor onder een menschelijke gedaante (*vermenselijking* of *anthropomorphisme*), door dien dat ze hun de daden, de gevoelens en de hartstochten van den menschen toekenden. Zoo bezaten zij een menigte goden, halfgoden, godinnen en helden (*veelgodendom* of *polytheïsme*); al hun geloofsbegrippen samen maken de *Grieksche godenleer* of *mythologie* uit.

De Grieken hadden in al hun koloniën hun godsdienstige gevoelens voortgeplant, met hun godheden, den eeredienst, dien zij hun betuigden, alsmede de toovergebruiken, die er mee gepaard gingen. Na de verovering van Griekenland namen de Romeinen ze op hun beurt over en verspreidden ze over heel hun uitgebreid rijk. Ten slotte bracht het christendom met zijn nieuwe beginselen een verjonging teweeg in de wereld.

Algemeene geloofsbegrippen. — Volgens de Grieken werd de wereld beheerscht door het *Noodlot*, blinde en onverbiddelijke godheid, die alles regelde wat op aarde onvermijdelijk gebeuren moest. Uit den echt van Hemel en Aarde werd *Kronos* of de Tijd geboren; drie van zijn kinderen hadden onder elkander het wereldrijk verdeeld : Zeus regeerde over den hemel, Poseidon over de zee en Hades over de Onderwereld.

Zeus, de koning der goden, zetelde met heel zijn hof op den top van den Olympusberg, in Thessalië : door de

wolken voor het gezicht der menschen verborgen, voedden de goden zich met *ambrozijn* en laafden zich met een allerfijnsten drank, *nectar* genoemd.

De *Onderwereld*, of het rijk van Hades, strekte tot verblijfplaats aan de zielen na hun verscheiden : dit onderaardsche oord omvatte de *Elyzeesche Velden* aan de goeden voorbehouden, en den zwarten *Tartarus* voor de boozen bestemd. Een driekoppige hond, *Cerberus* genaamd, bewaakte den ingang van de *Onderwereld*. Deze werd door vijf stroomen bespoeld : een hunner, de *Cocytus*, kreeg zijn watertoevoer uit de tranen der boozen; aan een anderen, den *Acheron*, zette de oude veerman Caron de zielen over den vloed mits een obool, dien de Grieken nooit verzuimden in elke grafstede te leggen. Drie rechters spraken daarna het vonnis van de afgestorvenen uit : ofwel gingen dezen het geluk smaken in de *Elyzeesche Velden*, ofwel hun misdaden uitboeten in den *Tartarus*.

Alhoewel de Romeinen de goden en de godinnen van de Grieken overnamen, gaven zij hun toch andere namen : derhalve zullen we naast de Grieksche tevens de Romeinsche benamingen aangeven; deze laatste zijn overigens meer bekend.

Voornaamste goden. — A. De hemelgoden. — Zeus of *Jupiter*, de koning van de goden en de meester van de menschen, bestuurde de wereld volgens de wetten van het Noodlot; hij wordt afgebeeld gezeten op een troon, met den scepter in de eene hand en den bliksem in de andere, terwijl een arend aan zijn voeten zit.

Ares of *Mars* was de god van den oorlog; hij wordt voorgesteld als een krijgsman van kop tot teen gewapend; aan zijn voeten staat een haan, zinnebeeld van de waakzaamheid en den strijd lust.

Apollo was de god van de dichtkunst en de muziek, en onder de benaming *Phœbus*, de menner van den zonnewagen; hij wordt afgebeeld onder de gedaante van een schoonen jongeling, met een lier of een boog in de hand. Met de negen Muzen woonde hij op den top van den *Parnassusberg*, en de Grieken hadden te Delphi een prachtige tempel te zijner eere opgericht.

Hermes of *Mercurius* was de god van de welsprekendheid, den handel, de reizigers en de dieven, en tegelijk de bode van de Olympische goden. Hij wordt voorgesteld als een

jongeling met twee vleugels aan hoofd en hielen, houdende in de hand het *caduceum*, een staf boven van twee vleugels voorzien en met twee slangen omvlochten.

Hephaistos of *Vulcanus*, de god van het vuur en van de metaalnijverheid, bewoonde den vuurberg Etna; hij wordt voorgesteld met een zwaren hamer in de hand. Met de hulp van de *Cyclopen*, reuzen met één oog in 't midden van 't voorhoofd, smeedde hij den bliksem voor Jupiter.

Hera of *Juno*, Jupiter's gemalin, was de koningin van den Olympus en de beschermster van het huwelijk; zij werd afgebeeld zittende op een schitterenden troon, met een diadeem op het hoofd, den scepter in de hand en een pauw aan hare voeten.

Athene of *Minerva* was de godin van de schoone kunsten, de wijsheid en de krijgskunst. Met volle wapenrusting was zij uit het brein van Jupiter ontsproten. Volgens haar afbeelding droeg zij een helm op het hoofd, hield een speer in de eene hand en een schild in de andere. Zij schonk haar naam aan Athene, waarvan de inwoners haar een prachtige tempel, het *Parthenon*, oprichtten.

Aphrodite of *Venus*, godin van de schoonheid, was, volgens de Grieken, uit het schuim van de zee geboren. Zij werd voorgesteld als een jong meisje, getooid met een wonderbaren sluier en gezeten op een luchtwagen, door duiven getrokken. De roos was haar toegewijd en zij werd vooral vereerd op het eiland Cythera, thans Cerigo.

Hestia of *Vesta*, godin van het vuur en beschermster van den huiselijken haard, was in een lang kleed gehuld en droeg een brandende fakkel in de hand.

Artemis of *Diana*, godin van de jacht, was met een lichte tunica gekleed, en droeg een boog alsook een koker vol pijlen. Te Ephesus had zij een zeer mooien tempel, door de Ouden als een van de zeven wonderen der wereld beschouwd. — Als godin van de Maan heette zij Phœbe, droeg zij een lang kleed en op haar gesluierd hoofd een halve maan.

B. De watergoden. — Poseidon of *Neptunus* was de god van de zee, en zijn gemalin, *Amphitrite*, de godin van de zee. Hij werd voorgesteld met een langen baard, zat in een schelpvormigen wagen, door zeepaarden getrokken, en hield in de hand een *drietand*, den scepter van de zee.

C. De aardgoden. — Hades of *Pluto*, god van de *Onderwereld*, heerschte met zijn gemalin, *Persephone* of *Proserpine*, over het sombere rijk der dooden. Hij zetelde

op een ebbenhouten troon of zat op een wagen, door vier zwarte paarden getrokken.

Dionysos of *Bacchus* was de wijngod. Hij werd voorgesteld in een krans van groene wijngaardranken en met den *thyrsus* in de hand.

Demeter of *Ceres*, de godin van den oogst, werd afgebeeld als een jonge vrouw, met korenaren gekroond; zij droeg een sikkelt in de eene hand en een korenschoof onder den anderen arm.

Ondergeschikte goden. — Hiertoe hooren een groot aantal goden en godinnen, namelijk : *Pan*, de god van de herders, de kudden en de velden, hij speelde landelijke deuntjes op een fluit met zeven buisjes, door hem uitgevonden; *Eolus*, de god van den wind; *Esculaap*, de god van de geneeskunde, en *Morpheus*, de god van den slaap; — onder de godinnen : *Iris*, de bode van de goden, naar de Grieken beweerden was de regenboog haar sluier; *Themis*, de godin van de gerechtigheid; *Bellona*, die van den oorlog;

Parthenos Athene. — Dit standbeeldje van Athene, dat zich in het Nationaal Museum van Athene bevindt, gaat door voor een verkleining van de beroemde « Minerva van het Parthenon », een meesterwerk van Phidias. De godin staat recht en draagt een lange tunica, die tot op de voeten neervalt. Voor de borst hangt het schild met het hoofd van Medusa in 't midden. Haar hoofd is, bedekt met een helm waarvan de oordeksels opgeslagen zijn en die met een sphinx en twee griffoenen versierd is. De godin laat de linkerhand of haar schild rusten, waarachter de zinnebeeldige slang schuilt. In de rechterhand houdt zij een onthoofd beeldje van de Zege vast.

Het Parthenon. — Het Parthenon werd opgericht onder Pericles; 't is het werk van den bouwkundige Ictinus en werd door den beeldhouwer Phidias versierd. Het was 69 m. lang, 30 m. breed en 18 m. hoog. Het was omringd met een zuilenrij, waarvan acht kolommen langs den gevelkant en zeventien langs elken zijkant, de hoekzuilen tweemaal medegerekend. Evenals de tempel van Paestum, in Italië, waarmede het dikwijls vergeleken wordt, behoort het Parthenon tot den Dorischen stijl : geribde zuilen zonder voetstuk, die rechtstreeks op de grondvesten van het gebouw steunen en met een zeer eenvoudig kapiteel versierd zijn. De fries, door Phidias beeldhouwd, stelde den ommegang van de Panatheneën voor, feesten ter eere van Parthenos Athene of Minerva, aan wie de tempel toegewijd was. Het standbeeld van de godin, uit goud en ivoor gebeiteld, was insgelijks van de hand van Phidias en prijkte in het gebouw. — Het Parthenon werd in 1687 gedeeltelijk vernield door de ontploffing van een buskruitmagazijn, en verminkt door lord Elgin, die in 1810 de standbeelden liet wegnemen, die de gevelkap en het halfverheven beeldwerk van de fries tooiden en die thans in het British Museum te Londen ten toon staan.

Parthenos Athenes.

Het Parthenon.

Flora, die van de bloemen, en *Pomona*, die van de vruchten — Andere godinnen maakten allegorische groepen uit de negen *Muzen*, die de kunsten verpersoonlijkten; de drie *Gratiën*; de drie *Parcen*, die den draad van 't menschenleven sponnen en afsneden; eindelijk de drie *Furiën*, die gelast waren de misdaden van de menschen te straffen; hun altijd rechtopstaande haren waren zoovele slangen, en ze waren met toorts en dolk gewapend.

Vermelden we nog onder de godheden van lageren rang : de *Saters*, behaarde en gehoornde mannen, met bokspooten, die in de wouden leefden; de *Tritons*, die een menschen-lichaam hadden, dat in een vischstaart uitliep, en die in de zee rondzwommen samen met de *Nereïden* en de *Sirenen*; ten slotte allerlei *nimfen*; de *Najaden* of nimfen van vlietende waters en van bronnen; de *Dryaden*, of boschnimfen, en de *Napeën*, nimfen die zich in tuinen en weiden ophielden.

De orakels. — De Grieken raadpleegden gaarne de priesters en priesteressen van hun voornaamste goden nopens de toekomst : de antwoorden, die zij ervan ontvingen, werden *orakels* geheeten; gewoonlijk waren ze onduidelijk en dubbelzinnig.

Aldus gingen ze dikwijls een priesteres van Jupiter onder- vragen, in het wilde woud van *Dodona*, in Epirus. Zij voor- spelde de toekomst naar de *stem* van een gewijden eik : het ruischen van zijn bladeren, door den wind bewogen, het gerinkel van bronzen voorwerpen, die aan zijn takken hingen, het gezang van de vogelen, die in zijn kruin schuil zaten, of het gemurmel van een nabijgelegen bron.

Maar vooral gingen ze naar *Delphi*, waar zich de tempel van Apollo bevond. Een priesteres, bij name *Pythia* of pythonisse, deed er haar godsspraken : wanneer zij op haar gouden driehoef steeg, die met de huid van de slang *Python* bedekt was, overviel haar plotselings een hevige ontroering; zij beefde over al haar ledematen; de haren rezen haar te berge en van haar lippen rolden afgebroken woorden, die met zorg opgevangen en door de priesters verklaard, de gevraagde voorspelling bevatten.

De tempels. — In alle Grieksche steden werden tempels of heiligdommen aangetroffen; daar woonde de godheid, die het voorwerp was van een eredienst bestaande vooral uit offeranden, dierenoffers en ommegangen. — Ieder huis bezat

een altaar met het oog op den eeredienst van het gezin, inzonderheid van de voorouders, waarbij het hoofd van het gezin de priester was.

II. — INSTELLINGEN; ZEDEN EN GEBRUIKEN; LETTEREN EN KUNSTEN.

Instellingen. — Griekenland, dat allerwege met bergketens doorsneden was, bleef steeds in tal van afzonderlijke staatjes verdeeld, elk met eigen wetten en bestuur. — De bevolking omvatte *vrije burgers* en *slaven*: deze werden als lastdieren beschouwd en moesten den ruwsten arbeid verrichten. Overeenkomstig de zeden van den tijd was de slavernij in Griekenland in zwang evenals in de andere staten der Oudheid: door de slaven zelf werd zij als noodzakelijk beschouwd en strookte heelemaal met de algemeen heerschende denkbeelden.

Nationale eenheid. — Ofschoon ze elk een afzonderlijk bestuur hadden, maakten de volkeren van Griekenland toch maar een enkele natie uit. — Zij hielden denzelfden *godsdiens*t in eere en hadden dezelfde *godsdiens*tige centra; in hunne onderlinge betrekkingen bedienden zij zich van de onderscheiden tongvallen van de *Grieksche taal*; eindelijk, de nationale eenheid werd nog nauwer toegehaald door de *godsdiens*tige feesten en de *openbare spelen*, die op zekere dagen de verschillende Grieksche volkeren naar hetzelfde punt en met hetzelfde doel deden samenstromen.

Openbare feesten en spelen. — Deze feesten, die tegelijk een godsdiens

tig en een nationaal karakter hadden, waren zeer talrijk. Zij behelsden allerhande voorstellingen, zangen, lichaams oefeningen, dansen en optochten, waarbij iedere stad haar eigen vernuft ten toon spreidde. De voornaamste godsdiens

tige feesten waren: de *Panatheneën*, die te Athene gevierd werden ter eere van Minerva; de mysteriën van *Eleusis*, die negen dagen duurden, en de *Bacchusfeesten*, die ter eere van Bacchus geschieden, maar die aldra door een afzich

telijke liederlijkheid gekenmerkt werden. — Andere feestelij

heden, onder den naam van *openbare spelen* bekend, werden op allerlei plaatsen gehouden, en uit alle hoeken van Grieken

land stroomde men er bij drommen naar toe. Meestendeels hadden deze spelen plaats in een soort langwerpige renbanen, *hippodromen* of *stadiën* genaamd: in het midden was de *arena*,

met zand bedekt, waarom zich amphitheatersgewijs marmeren banken voor de toeschouwers verhieven. — De vermaardste onder de openbare spelen waren de *Olympische* spelen, die te Olympië in den Peloponnesus ter eere van Zeus plaats hadden. Zij bestonden in wedrennen met paarden en wagens, in oefeningen om de kracht of de behendigheid te meten, zooals het springen, het worstelen man tegen man, het vuistgevecht, het werpen met schijf of spies; ten slotte in wedstrijden in de muziek en de dichtkunst. Zij duurden vijf dagen; de overwinnaars werden met een eenvoudigen lauwer- of olijfkran begiftigd; maar hun namen werden ras heel Griekenland door vermaard, en zij keerden in hun geboortestad terug langs een bres, voor hen opzettelijk in den stadsmuur gemaakt. — De Olympische spelen hadden om de vier jaar plaats: zoo vond bij de Grieken de gewoonte ingang met *Olympiaden* te tellen, van af het jaar 776 vóór Chr. met dit jaar begint de Grieksche tijdrekening of de *tijdrekening der Olympiaden*.

Zeden en levenswijze. — Uit hoofde van het zachte klimaat en den altijd blauwen hemel van hun land, brachten de Grieken een groot deel van hun leven in de open lucht door: ze kwamen op het openbaar plein samen over hun zaken beraadslagen, en de Spartanen gebruikten er zelfs hun maaltijden. — Van buiten waren hunne woningen eenvoudig en zonder praalvertoon; van binnen echter waren die der rijken zeer weelderig ingericht: de Grieken overigens besteedden als hun rijkdommen aan de openbare gebouwen, die zij met schilderingen, beeldhouwwerk en allerhande sieraden rijkelijk opluisterden. — Hun kleedij bestond uit een tunica en een bontkleurigen mantel van wol of van fijn linnen, namelijk de *chlamyda*, en aan de voeten droegen zij sandalen. — Om te schrijven bedienden zij zich van een *stift*, een soort van metalen priem, met een puntig uiteinde, waarmee zij de letterteekens in wastafeltjes grifften en met een stomp uiteinde, waarmee zij het geschrevene uitwischen. — Eindelijk, als muziekinstrumenten gebruikten zij: de fluit, de cymbels, de lier, de harp en de cithar, die veel overeenkomst biedt met onze huidige gitaar.

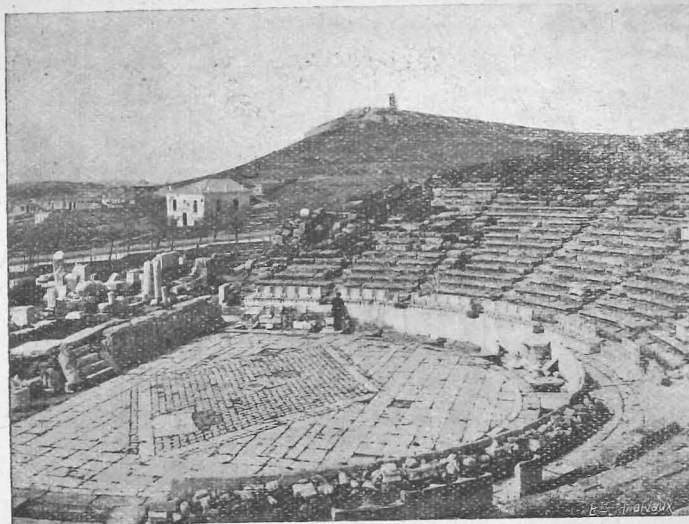
Schoone kunsten en gedenkteekenen. — Geen ander volk bezat in grooter mate dan de Grieken het gevoel voor het schoone in al zijn uitingen: de bouwkunst, de schilderen beeldbouwkunst, de poëzie en de muziek. In de eerste

van deze kunsten maakten zij grooten vooruitgang : zij schiepen namelijk de *Dorische* bouworde, door eenvoudige, maar sierlijke zuilen gekenmerkt; de *Ionische* bouworde, merkwaardig om de krullen of spiralen van haar kapitelen, en de *Corinthische* bouworde, te herkennen aan het loofwerk, dat het bovendeel van haar zuilen versiert. — De meeste Grieksche steden, inzonderheid Athene en Corinth, bezaten prachtige openbare gebouwen in Griekschen stijl, met zuilengang en driehoekige gevelkap. Te vermelden vallen in de eerste plaats : het Parthenon, de schouwburgen en de openbare badplaatsen van Athene, de tempel van Apollo te Delphi en die van Jupiter te Olympia : hierin bevond zich het standbeeld van den oppergod, door Phidias gebeeldhouwd; het werd beschouwd als een van de zeven wonderen der wereld.

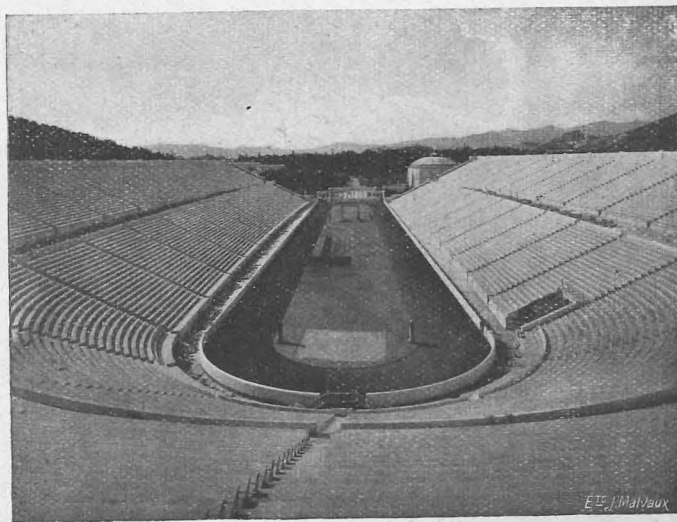
Groote mannen. — Griekenland kende tal van beroemde mannen, die zich in alle vakken van het menschelijk vernuft onderscheiden hebben; in de Griekschsprekende gewesten werden wereldberoemde wijsgeeren geboren als *Pythagoras*, *Socrates*, *Plato* en *Aristoteles*; — geschiedschrijvers als *Herodotus*, die de Medische oorlogen verhaalde; *Xenophon*, de schrijver van den *Terugtocht der Tienduizend*, en *Thukydides*, die als ooggetuige ons het verhaal van den Peloponnesischen oorlog medegedeeld heeft; — dichters als *Homerus*, zanger van de *Ilias* en de *Odyssea*; *Eschylus*, *Sophocles* en *Euripides*, die talrijke tooneelspelen schreven; *Aristophanes*, de komische dichter, en *Pindarus*, de lyrische dichter; — beeldhouwers als *Phidias* en *Praxiteles*; — schilders als *Apelles*, die het portret van Alexander maalde,

Athene : Schouwburg van Dionysos. — Deze schouwburg onder den blooten hemel werd voltooid in de 4de eeuw; de zitplaatsen, trapvormig en in halven cirkel gerangschikt, waren sedert de vorige eeuw in de rots van den Acropolisheuvel gehouwen. Jaarlijks werden er onder de leiding van den eponymischen archont treur- en blijsspelen opgevoerd; deze vertooningen maakten deel uit van de groote Dionysosfeestelijkheden of stadsfeesten ter eere van den wijngod.

Athene : het Stadion (in 1896 hersteld). — Het stadion was, bij de Grieken, de omheining voor de loopwedstrijden en allerlei turnoefeningen voorbehouden. Het bestond hoofdzakelijk uit twee renbanen, die evenwijdig waren en aan een uiteinde door een bochtvormige baan verbonden : het geheel was één stadion of ongeveer 190 meter lang. — Aan de zijkanten van die afsluiting werden weldra zittrappen voor de toeschouwers aangebracht.

Athene : Schouwburg van Dionysos.

Athene : het Stadion (in 1896 hersteld). Oudh. en M. E.

en *Zeuxis*; — bouwkundigen als *Ictinus*; — beroemde redenaars, waaronder *Demosthenes* in de eerste plaats uitmuntte; — eindelijk geleerden : de natuurkundigen *Thales* en *Archimedes*, de geneeskundige *Hippocrates*, de aardrijkskundige *Eratosthenes*, de meetkundige *Euclides*. — Al deze genieën hebben ons onsterfelijke gewrochten nagelaten : leeringen en wijsgeerige stelsels, verhalen en gedichten, praalgebouwen en standbeelden, die, na twintig eeuwen, nog getuigenis afleggen van de macht en den luister van de Grieksche beschaving.

Invloed van Griekenland op de beschaving. — Ondanks zijn geringe uitgestrektheid en zijn rotsachtigen bodem heeft Griekenland een reusachtigen invloed op de beschaving van de andere volkeren uitgeoefend. De Grieken hebben het toppunt van roem gekend; doch hun vernuft is niet verdoofd op de bergen van Attica of op de kusten van de Aegeïsche Zee; het plantte zich voort in hun koloniën, vandaar naar Rome en over al de kusten van de Middellandsche zee. Na de invallen van de Barbaren en na de eeuwenlange maatschappelijke herinrichting, die in de Middeleeuwen plaatsgreep, komt de Grieksche invloed in Europa weer te voorschijn, ten tijde van de Renaissance, en heeft sedertdien niet opgehouden tal van kunstgewrochten in te geven. Sinds 2.000 jaar is die beschaving dood, en nochtans wordt de Grieksche taal in onze scholen nog steeds aangeleerd; talrijk zijn de Fransche woorden uit het Grieksch afgeleid (*bibliothèque, polygone, géographie*, enz.); de Grieksche stijl geeft den toon aan in onze openbare gebouwen; de beeldhouwers vinden hun mooiste modellen in de Grieksche standbeelden weer. Aldus stamt onze beschaving gedeeltelijk af van het land van Plato, Homerus en Phidias.

C. — De Romeinen.

HOOFDSTUK I.

OUD-ITALIE, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, KENMERKEN.

Oud-Italië. — Italië is een groot schiereiland, dat in het Zuiden van Midden-Europa gelegen is en de Middellandsche zee in tweeën verdeelt. Het grenst ten Noorden aan de hooge Alpenketen; ten Oosten aan de Adriatische zee; ten Zuiden aan de Ionische zee, en ten Westen aan de Tyrreënsche zee. — Op heel zijn lengte wordt het door de bergketen der Apennijnen doorkruist; met haar vertakkingen maakt deze het meest verheven gedeelte uit van het Italiaansche schiereiland en van de eilanden, die er van afhangen. De twee hellingen van de Apennijnen verschillen in breedte, uitzicht en vruchtbaarheid. Oud-Italië, dat een streek van landbouw en veeteelt was en dat een aangenaam klimaat bezat, omvatte vier groote indeelingen : Noord-Italië, Midden-Italië, Zuid-Italië en de eilanden.

Noord-Italië, waarvan het grootste deel bij de Romeinen den naam *Gallia Cisalpina* droeg of Gallië aan deze zijde van de Alpen, strekte zich uit van aan de Alpen tot den Rubicon en de Macra. Het werd door den Po besproeid en bestond uit groote, vruchtbare en welbewaterde vlakten, die echter hier en daar moerassig waren. Werden er aangetroffen : Venetië, ten Oosten; Gallia transpadana en Gallia cispadana, langs weerskanten van den *Padus* of Po; eindelijk Ligurië, met de stad Genua, langsheen de Middellandsche zee.

Midden-Italië strekte zich uit van den Rubicon en de Macra ten Noorden tot aan den Frento en den Silarus, ten Zuiden. De gesteldheid van zijn bodem is vol afwisseling en vertoont bergkegels, hoogvlakten en enge dalen. Het werd doorstroomd door den Tiber, en langsheen de westkust bevonden zich ongezone

moerassen, die thans nog bestaan onder de benaming *Maremmen* en *Pontijnsche Moerassen*. Daar rijst de Vesuvius op, die in het jaar 79 na Chr. de steden Herculanium en Pompeji onder massas lava en asch bedolf. — De voornaamste streken ervan waren : Etrurië, tusschen den Tiber en de zee, met de steden Volsinies, Perusa en Veii; Campanië, met de steden Napels, Salerno en Capua; Latium, waar eens *Alba-Longa*, en later *Rome* de voornaamste stad was; eindelijk Umbrië, Picenum en Samnium, langs de Adriatische zee.

Zuid-Italië werd ook *Groot-Griekenland* genoemd, wijl talrijke Grieksche volksplantingen er zich gevestigd hadden (zie blz. 40); het was een dorre, bergachtige streek met woeste wonden bedekt. Het omvatte vier gewesten : Apulië en Calabrië, in het Oosten; Lucanië met de steden Tarente en *Sybaris*, berucht om de vadsigheid van zijn inwoners; Bruttium eindelijk, dat tot aan den vuurtoren van Messina reikte.

De eilanden. — De westkust van het schiereiland wordt, in tegenstelling met de oostkust, door talrijke golven en kapen uitgesneden. Men bemerkt er ook verscheidene archipels, als de *Eolische* of Liparische eilanden, en drie groote eilanden : Corsica, Sardinië en Sicilië. Om wille van zijn driehoekigen vorm werd dit laatste in de Oudheid *Trinacria* genoemd; daar trof men den Etna aan, alsmede de steden Messina, Catana, Syracuse en Agrigente (thans Girgenti), die door de Grieken gesticht waren.

Rome. — De stad Rome was aan den Tiber gelegen, een stroom, die tegenwoordig onbevaarbaar is en waarvan het water immer een geelachtige kleur heeft. Die ligging, in het midden van Italië, in de vlakke ten Westen van de Apenwijken en in 't centrum van het Middellandsche zeebekken, was wonderlijk geschikt tot ruime machtsuitbreiding : eerst onderwierp Rome heel Latium en daarna gansch Italië aan zijn wetten, en ten slotte alle gewesten, die de Middellandsche zee omringen en het *Romeinsche rijk* uitmaakten.

HOOFSTUK II.

GESCHIEDENIS VAN DE ROMEINEN.

Algemeen overzicht. — Rome kende achtereenvolgens drie regeeringsvormen : het *koningschap*, de *republiek* en het *keizerrijk*. Vandaar de drie groote tijdperken van de Romeinsche geschiedenis. — Gedurende het eerste onderwierp de stad Rome het grootste deel van Latium aan haar gezag. — Onder de republiek veroverde zij geheel Italië, vernietigde de macht van Carthago en breidde haar heerschappij uit over al de kusten van de Middellandsche zee; maar zij was aan burgeroorlogen ten prooi. — Het keizerrijk eindelijk, verspreidde de Romeinsche beschaving tot in de verste landen, maar zedenbederf verzwakte het, en in 395 werd het in twee deelen gesplitst : het West-Romeinsche keizerrijk, dat in 476 door de Barbaren vernietigd werd, en het Oost-Romeinsche keizerrijk, dat duizend jaar later door de Turken omvergehaald werd (1453). — *Met het West-Romeinsche keizerrijk eindigt de geschiedenis van de oudheid, en met het Oost-Romeinsche keizerrijk, de geschiedenis van de Middeleeuwen.*

I. — DE ONDERE TIJDEN.

Huidige stand van onze kennis aangaande de bevolking van Italië, de invallen en de oudere beschaving. — De oudst gekende bewoners van het Italische schiereiland maakten deel uit van twee onderscheiden volksstammen : den Arischen en den niet-Arischen. De belangrijkste vertegenwoordigers van den eersten stam waren enerzijds de Umbriërs, de Samnieten, de Latijnen en de Grieken, die langs de Middellandsche zee aanlandden, anderzijds de Galliërs, die van uit Midden-Europa toekwamen. De voornaamste vertegenwoordigers van den niet-Arischen stam waren de Etrusken.

De *Etrusken*, die van uit het Noorden kwamen en waarschijnlijk uit Azië herkomstig waren, — men denkt dat ze verwant zijn met de Mongolen — vestigden zich vooreerst in de Po-vlakte, dan meer naar het Zuiden toe, en ten slotte in Etrurië, tusschen de Apennijnen, de Tyrrheensche zee en den Tiber. Hun steden, ten getale ongeveer van twaalf, maakten

een bondsstaat uit, onder het gezag van koningen, maar met een machtigen adel. Dank zij hun aanleg voor landbouw en handel hadden zij een zeer hoogen trap van beschaving bereikt; daarvan getuigen de juweelen, de kostbare vazen en de metalen spiegels, die in hun grafsteden werden weergevonden. Die grafplaatsen worden gekenmerkt door samengevoegde gewelven, door zware vierkante kolommen, die naar boven toe dunner werden, en door grafvoorwerpen, die een doodeneeredienst en een beoefening van de tooverkunst laten veronderstellen. De wichelarij werd door priesters, auguren of wichelaars geheeten, uitgeoefend. De Etrusken werden door de Romeinen in de iv^e eeuw vóór Chr. onderworpen en langzamerhand verdwenen zij als volksstam.

De *Umbriërs* hadden zich, waarschijnlijk zooals de Samnieten en de Latijnen, vóór de Etrusken in Midden-Italië neergelaten; zij bewoonden Umbrië, langsheen de Adriatische zee; het waren arme bergbewoners, die vooral van veeteelt leefden.

De *Samnieten* woonden op de Abruzzenhoogvlakte en zakten af tot aan de Adriatische zee; zij leefden insgelijks van veeteelt en bleven zeer achterlijk op gebied van beschaving. Samnieten en Umbriërs werden voor goed door de Romeinen onderworpen in het begin van de ii^e eeuw vóór Chr.

De *Latijnen*, die de belangrijkste van deze volksstammen waren en die zich overigens in een vruchtbaarder gouw gevestigd hadden, bewoonden Latium ten Zuiden van den Tiber, in een ietwat oneffen vlakte die van de Tyrrheensche zee tot aan de eerste voorbergen van de Apennijnen loopt. Hun steden, ten getale ongeveer van dertig, maakten evenals die van de Etrusken, een bondsstaat uit; een onder hen, Alba-Longa, schijnt langen tijd de opperheerschappij uitgeoefend te hebben. Van Alba-Longa zwerfde, omstreeks het midden van de viii^e eeuw vóór Chr., een groep gezinnen uit, die een volksplanting gingen stichten op een heuvel nabij den Tiber. Die kolonie versterkte zich door middel van vestingmuren, die aan de kleine omsluiting een vierkanten vorm gaven : dit was het oudste Rome. Onder de koningen zette het vlek zich uit, nam andere heuvels in bezit en werd een belangrijk centrum dat weldra al de steden van Latium in de schaduw stelde : dank zij voordeelige oorlogen kon Rome er een zeker aantal van aan zijn gezag onderwerpen en zijn grondgebied breidde zich uit tot aan de Tyrrheensche zee. Deze jonge Staat moest tevens een strijd doorstaan tegen

de Etrusken, aanvankelijk echter met niet zeer gunstig gevolg, daar drie van zijn koningen van Etruskischen oorsprong waren.

De *Galliërs*, die van Midden-Europa kwamen en de Alpen waren overgestoken, zetten zich van af de VIe eeuw vóór Chr. langs de zuiderhelling van dit gebergte neer; nadien namen zij de Po-vlakte in bezit (*Gallia transpadana* en *cispadana*) na eerst de Etrusken naar Midden-Italië te hebben teruggedreven. In het begin van de IVe eeuw hervatten de Galliërs den tocht naar het Zuiden en maakten zich zelfs meester van Rome; zij werden voor goed door de Romeinen onderworpen in het begin van de IIe eeuw vóór Chr.

De *Grieken* van Griekenland, van de eilanden uit de Aegeïsche zee en van Ionië stichtten, te beginnen met de VIIIe eeuw vóór Chr. in Zuid-Italië en in Sicilië handelshuizen en echte volksplantingen. Hun bloeiendste nederzettingen waren Napels, Tarente, Sybaris, Cumae, Syracuse, Agrigente en Messina, en dank zij den zeehandel kregen ze aldra aanzienlijk belang. Zij hadden een zeer hoogen trap van beschaving bereikt, waarvan de invloed op de Romeinen niet achterwege bleef. Langen tijd bestond er tusschen die Grieksche volksplantingen (overigens volkomen onafhankelijk van hun moederland) en de Romeinen geen aanrakingspunt buiten de handelsbetrekkingen; doch ten slotte ging Rome een oorlog tegen hen aan en onderwierp ze in het begin van de IIIe eeuw.

De overige volksstammen, in Italië gevestigd, zijn van minder belang. Te vermelden vallen evenwel de *Liguren* aan de kust van de golf van Genua; de *Equi*; de *Volsken* in de Pontijnsche moerassen; de *Sabijnen*, een Latijnsche volksstam.

Het begin van den Romeinschen Staat volgens de Latijnsche geschiedschrijvers. — De geschiedenis van de eerste tijden van Rome, zooals de Romeinsche jaarboekschrijvers ze opmaakten, bestaat enkel uit een reeks legenden en fabelachtige verhalen, die door de overlevering werden medegedeeld of misschien uitgevonden werden zelfs om feiten te verklaren, waarvan de oorzaken waren vergeten.

In die verhalen wordt verteld dat de Trojaan Aeneas, na den ondergang van zijn vaderland, in Latium aanlandde, dat hij er de dochter van een Latijnschen koning huwde en op zijn beurt koning werd. Een van zijn opvolgers, die te Alba-Longa regeerden, bij naam Numitor, had een dochter, Rhea Sylvia, die een tweeling ter wereld bracht: Romulus en Remus. In een wieg werden ze aan den rand van den Tiber te vondeling gelegd, maar een wolvin

kwam hen zoogen; door dit wonder getroffen, nam een herder beide kinderen mee naar huis en bracht ze groot met zijn eigen gezin. Toen ze opgegroeid waren, plaatsten zij hun grootvader terug op den troon. Zij kwamen zich op den Palatijnschen berg vestigen en met een ploeg trokken zij een voor om de omheining af te bakenen van de stad die ze wilden opbouwen (753 vóór Chr.). Ten einde dit vlek vlug te bevolken, maakte Romulus er een toevluchtsoord van, waar alle misdadigers en voortvluchtige slaven hun intrek mochten nemen. Romulus en zijn onderdanen echter zouden graag betrekkingen aangeknoopt hebben onder de bevolking uit de omgeving: de meisjes van de naburige stammen wezen echter hun aanbod met misprijzen van de hand. Romulus liet dan aankondigen dat plechtige feestelijkheden in de stad Rome zouden plaats grijpen: zonder achterdocht kwamen de Sabijnen uit den omtrek er met hun echtgenooten en dochters naartoe; maar, te midden van het spel, grepen de Romeinen de Sabijnsche maagden vast en hielden ze gevangelijk achter. — Deze stoutmoedige schaking had een oorlog tusschen de twee volkeren voor gevolg; ten slotte werd de vrede gesloten, die de vereeniging van de Romeinen met de Sabijnen voorschreef: deze laatste kwamen zich in grooten getale te Rome vestigen.

II. — HET KONINGSCHAP (753?-509 voor Chr.).

De koningen. — *Romulus* was, volgens de overlevering, de eerste koning van de Romeinen. Na de schaking van de Sabijnsche maagden verdween hij; daar hij ten hemel was opgenomen, werd hij vereerd als een god.

Numa, van Sabijnsche afkomst, volgde hem op. Volgens de overlevering legde deze vredelievende vorst zich vooral toe op het regelen van de godsdienstplechtigheden: hij voerde den eeredienst in van den god *Terminus*, onder wiens hoede de grenspalen van de landelijke goederen stonden, en hij stichtte den tempel van *Janus*, die gedurende den oorlog open, en in vredetijd gesloten moest blijven. Hij hervormde het korps der *Vestaalsche* maagden, priestersessen, die aan de godin Vesta waren toegewijd en die gelast waren het *heilich vuur* te onderhouden; hij stelde ook een college van *pontijfices* in, die het toezicht over den eeredienst uitoefenden; en dat van de *auguren*, die de toekomst voorspelden. Eindelijk, bracht hij den eersten Romeinschen kalender tot stand, die een jaar van twaalf maanden omvatte.

Tullius Hostilius, van Romeinsche afkomst, ondernam tegen Alba-Longa een hardnekkigen strijd, die befaamd werd om

het gevecht tusschen de drie Horatii en de drie Curiatii, en die eindigde met den ondergang van Alba.

Ancus Martius liet de eerste waterleidingen leggen en de eerste brug over den Tiber slaan; aan de monding van den Tiber schiep bij de haven Ostia.

Tarquinius de Oudere, van Etruskische afkomst, bracht naar Rome den bouwlust en het genie van de Etrusken over: hij liet er een circus oprichten en een groote riool aanleggen, *Cloaca maxima* geheeten, die in den Tiber uitloopt.

Servius Tullius vergrootte de stad Rome en omringde ze met een vesting; hij stond rechten toe aan de plebejers, maar legde hun den legerdienst op.

Tarquinius Superbus, alhoewel hij de macht van Rome had vermeerdert, maakte zich hatelijk door zijn dwingelandij. In 509 sloeg het volk aan het muiten en verjoeg hem: het koningschap werd afgeschaft en door de republiek vervangen.

Romeinsche instellingen. — Tijdens het koningschap was het gezag te Rome verdeeld onder den *koning*, den *senaat* en de *volksvergadering*. De koning was terzelfdertijd opper-rechter, het hoofd van de regeering, van het leger en, onder de benaming van *pontifex maximus*, van den godsdienst en van de priesters. Hij mocht een deel van zijn macht overdragen aan ambtshelpers. — De *Romeinsche senaat*, die later over een grooten invloed beschikte, bestond uit driehonderd leden, hoofden van de oudste families van Rome; hij was met het opstellen van de wetsontwerpen belast. — De *volksvergadering* — *comitiën* genaamd — vergaderde om deze wetsontwerpen aan te nemen of te verwerpen en om den koning te verkiezen.

De Romeinsche samenleving. — De Romeinsche bevolking omvatte de *patriciërs*, de *cliënten*, de *plebejers* en de *slaven*; alleen de mannen van de eerste drie standen waren vrij. — De *patriciërs* (van het Latijn *pater*, vader) maakten den adel van Rome uit; zij alleen mochten naar openbare ambten dingen; zij alleen waren werkelijk burgers; de families waren gegroepeerd in *gentes* of aaneenschakelingen van gezinnen, die van een zelfde hoofd afhingen en onderling verbonden waren door een gemeenzame afkomst (een zelfden voorzaat) en door wederzijdsche rechten en plichten. — *cliënten* waren mannen, die vrij waren door hun geboorte, maar die zich in een toestand van enge afhankelijkheid bevonden tegenover de patricische families. — De *plebejers*

(van *plebs*, volk) genoten volle vrijheid, maar mochten aanvankelijk geen openbaar ambt bekleeden, noch zelfs zich door het huwelijk met een patricisch geslacht verbinden. — Wat de *slaven* betreft, ze werden niet eens als personen beschouwd, maar enkel als *dingen*: zij waren het eigendom van hun meesters, die dan ook het recht hadden over hun leven en dood te beschikken. Zij werden met zwaren arbeid overladen en voor het minste vergriep met roeden gegeeseld; dikwijls ook werden zij, in het amphitheater, aan de wilde dieren prijsgegeven. — Soms schonk een grootmoedig meester de vrijheid aan zijn slaaf, die dan tot de *vrijgemaakten* behoorde.

III. — DE REPUBLIEK (509-27 voor J.-C.).

§ 1. — De eerste tijden van de Republiek.

Republikeinsche instellingen. — In de plaats van een koning voor het leven aangesteld, werden te Rome *twee consuls* voor één jaar verkozen. Evenals de koningen, hadden zij het uitvoerend gezag in handen, spraken recht, voerden het bevel over de legers en zetelden als voorzitters in den senaat. — De andere instellingen, die bestonden ten tijde van de koningen, bleven haast zonder eenige wijziging bestaan.

Naderhand echter telde de republiek nog verscheidene andere staatsambten: de *praetoren* of rechters waren belast met de rechtspleging in de *praetoria* of gerechtshoven; — de *aedilen* zorgden voor het onderhoud en de versiering van de openbare gebouwen, voor den ordedienst op straat en in de schouwburgen, voor de bevoorrading van de markten en voor de inrichting van de openbare spelen; — de *censoren* waren belast met den *census* of de volksoptelling; zij hadden het toezicht over de goede zeden en over de opvoeding van de jeugd, en troffen met de *censuur* al wie zich door wan-gedrag oenteerde; — de *quaestoren* inden de openbare inkomsten en deden de betalingen in naam van den Staat; — de *dictator* werd voor zes maanden benoemd, en alleenlijk in moeilijke omstandigheden: hij beschikte dan over een onbepaalde macht, met het recht van leven en dood over alle burgers; — eindelijk, de *tribunen*, onder de plebejers gekozen, waren er mee belast de rechten van het volk te verdedigen tegen de pogingen tot verdrukking van wege de patriciërs: zij waren onschendbaar, en door het enkel woordje *veto* (ik verbied het) konden ze de uitvoering van al de maatregelen beletten, die strijdig waren met de belangen van het volk.

Strijd tusschen de patriciërs en de plebejers. — Zooals hierboven gezegd werd, waren bij het begin van de republiek de staatsambten alleen voor de patriciërs toegankelijk. Zij maakten echter misbruik van hun macht en deden een hatelijk juk op het volk drukken, in zoo ver zelfs dat zij degenen, die niet bij machte waren hun schuld te betalen, tot slavernij doemden. Tot het uiterste gedreven en overlast met schulden, die zij onmogelijk konden voldoen, namen de plebejers de wijk naar den *Heiligen berg*, op een mijl ten Noord-Oosten van Rome gelegen : zij stemden er slechts in toe naar de stad terug te keeren, wanneer de senaat hun voordeelige voorwaarden, namelijk de instelling van het *tribunaat*, had toegestaan (492). — Met die toegevingen waren de plebejers evenwel niet tevreden : nog twee eeuwen lang stredden zij om met de patriciërs op gelijken voet te worden gesteld. Nieuwe staatsambten werden geschapen ten einde hun belangen te verdedigen, en achtereenvolgens deden zij verschillende wetten aannemen, die hun gunstig waren : een van deze wetten kondigde de vrijheid van huwelijk af tusschen beide standen. Andere, de *Licinische wetten* van 366, beperkten het aandeel van iederen burger in het *staatsdomein* tot 500 jugera (ongeveer 126 hectaren) en bepaalden dat een der consuls plebejer moest zijn. — Eindelijk, omstreeks het jaar 300, konden de plebejers tot alle staatsambten geraken, en aldus bezaten zij gelijke rechten met de patriciërs.

Verovering van Midden- en Zuid-Italië. — Gedurende de eerste twee eeuwen van haar bestaan breidde de republiek haar grondgebied steeds uit en streefde de verovering van Italië na. Met dit doel namen ze gansch Latium in bezit; onderwierpen ze de Etrusken; voerden ze oorlog tegen de Galliërs, die tijdens het verloop van de vijandelikheden Rome bezetten en plunderden; te dien einde ook lijfdten ze de Grieksche koloniën in het Zuiden van het schiereiland bij hun rijk in. De Romeinen ondernamen vervolgens een tocht naar Sicilië; daar echter stieten ze op de Carthagers : ze vingden tegen hen de *Punische oorlogen* aan.

§ 2. — De Punische oorlogen (264-146 voor Chr.).

Carthago. — De stad *Carthago* werd in de ix^e eeuw op de Afrikaansche kust door de Phoeniciërs gesticht. De inwoners legden zich toe op den handel en werden weldra zeer rijk.

Aldus konden zij huurtroepen aanwerven, waarmee zij de noordkust van Afrika, Corsica, Sardinië, de Balearen en een gedeelte van Spanje veroverden; zij bouwden er de stad *Carthagena*. — Carthago telde toen 500.000 inwoners, die van Semitische afkomst waren. Het scheen alsof het de koningin van de Middellandsche zee zou worden, toen het in Rome een machtige mededingster aantrof. Beide even heerszuchtig, streefden Rome en Carthago naar de wereldheerschappij. Weldra brak de strijd uit : de oorlogen, dien zij tegen elkander voerden, duurden meer dan een eeuw, en eindigden met den ondergang van Carthago.

Eerste Punische oorlog (264-241). — De naijver tusschen Rome en Carthago was dus de ware oorzaak van de *Punische* oorlogen; ze heeten aldus naar den naam *Pœni*, dien de Romeinen aan de *Phoeniciërs* en bijgevolg aan de Carthagers gaven. De eerste van deze oorlogen werd gevoerd op *Sicilië*, dat door de Carthagers overheerscht werd. Dank zij hun vloot bleven deze meester op zee; maar, korten tijd daarna rustten de Romeinen een vloot van 120 galeien uit; alle werden ze voorzien van ijzeren *enterhaken*, bestemd om de vijandelijke booten aan te klampen en alzoo de Romeinen toe te laten aan boord ervan te gaan. Door dit middel won Rome verscheidene zeeslagen en dwong de Carthagers den vrede te vragen : zij moesten Sicilië ontruimen, dat een Romeinsch wingewest werd, en bovendien werd hun een overgrootte oorlogsschatting opgelegd.

Tweede Punische oorlog (219-201). — Ten einde het verlies van Sicilië te vergoeden, breidden de Carthagers hun bezittingen in Spanje uit : hun veldheer *Hannibal* verwoestte er de stad *Saguntum* volkomen, de bondgenoot van de Romeinen, wat den oorlog tusschen beide volkeren andermaal deed opflakkeren. Deze strijd dient in 't bijzonder aangestipt om den heldhaftigen tocht van Hannibal : uit Carthagena vertrokken aan het hoofd van ongeveer 100.000 man, stak hij den Ebro, de Pyreneën, den Rhône en de Alpen over, trots duizenden hindernissen en gevaren van allerlei slag. Van op de Alpentoppen toonde hij aan zijn vermoeide soldaten de rijke Po-vlakte : hij behaalde er twee overwinningen aan den oever van den *Ticinus* en van de *Trebia*. Daarna rukte hij het schiereiland binnen, trok door de moerassen van den Arnus, waar hij een oog verloor; hij versloeg de Romeinen

aan de boorden van het *Trasimeense meer* en won andermaal op hen den beroemden en beslissenden veldslag bij *Cannae*, in 216. Vervolgens ging hij zijn winterkamp opslaan te *Capua*, waar zijn soldaten, naar men zegt, zeer verzwakten ten gevolge van wellust en vermaken. — Anderzijds werd de stad *Syracuse*, die zich voor Hannibal verklaard had, door de Romeinen belegerd; te vergeefs verdedigde haar de geleerde *Archimedes* met werptuigen, die zware steenen tegen de vijandelijke vaartuigen slingerden, en met brandspiegels, die hun schepen in brand staken: de stad werd ingenomen en de beroemde Archimedes door een onbekenden Romeinschen soldaat gedood. — De consul *Scipio* stelde toen aan den senaat voor den oorlog in Afrika te gaan voeren; Hannibal vertoefde reeds zestien jaar in Italië; daar hij geen hulptroepen kreeg, was hij verplicht dit land te verlaten om zijn vaderland te gaan verdedigen: hij verloor er, in 202, den beroemden slag bij *Zama*, die een einde stelde aan den tweeden Punischen oorlog en waardoor Scipio den bijnaam *Africanus* verwierf. Carthago moest al zijn schepen uitleveren, de verbintenis aangaan geen oorlog meer te voeren zonder de toestemming van Rome, en bovendien een nog aanzienlijker oorlogsschatting betalen dan na zijn eerste nederlaag. — Wat Hannibal betreft, hij vluchtte naar Azië; en om niet levend in de handen van de Romeinen te vallen, pleegde hij zelfmoord door middel van een hevig vergif, vervat in een ring, dien hij immer bij zich droeg.

Derde Punische oorlog; ondergang van Carthago (146). — Onophoudend werden de Carthagers aangevallen door hun gebuur *Massinissa*, koning van Numidië en bondgenoot van de Romeinen; na hierover vruchteloze klachten te hebben ingediend, zelfs tot in den Romeinschen senaat, grepen zij naar de wapens om zich te verdedigen. Dadelijk nam Rome die gelegenheid te baat om hun den oorlog te verklaren: zij werden gedwongen hun wapens, hun oorlogstuigen alsmede driehonderd gijzelaars uit te leveren; doch wanneer men hun kond deed dat ze hun stad moesten verlaten en zich op drie mijlen van de zee vestigen, besloten ze tot het uiterste toe te vechten. Hun wanhoop en hun heldenmoed brachten wonderen van dapperheid voort: met het timmerwerk van hun huizen bouwden ze schepen, en de vrouwen sneden hun haar af om er touwen te laten uit vlechten voor vaartuigen en voor catapulten; uit de kostbaarste juweelen werden wapens

gesmeed, en in de rots werd een kanaal gehouwen om tot aan de zee te geraken. — Toch lukte het *Scipio Emilianus*, pleegzoon van den overwinnaar bij Zama, zich na een tweejarig beleg van Carthago meester te maken: de stad werd met den grond gelijk gemaakt en haar gebied tot een Romeinsche provincie gemaakt onder de benaming *Afrika* (146).

Na zijn machtigste mededingster overwonnen te hebben, viel het Rome licht zijn veroveringen voort te zetten; ten slotte breidde het zijn heerschappij uit over heel het Middellandsche zee-bekken (Italië, Sicilië, Macedonië, Klein-Azië, Noord-Afrika en Egypte, Spanje, Gallië).

§ 3. — De burgeroorlogen.

Terwijl de Romeinen de grenzen van hun rijk al verder en verder uitbreidden, werd het Romeinsche gemeenebest in de hoofdstad door tweedracht ondermijnd: ten tijde van de *Gracchen* brak de strijd tusschen de rijken en de armen weer los; andere burgeroorlogen, door persoonlijke eerzucht ontstoken, woedden tusschen *Marius* en *Sulla*, — tusschen *Caesar* en *Pompejus*, — tusschen *Octavius* en *Antonius*.

A. — *De Gracchen* (133-121).

De Gracchen. — De langdurige strijd tusschen de patriciërs en de plebejers had de *staatkundige* gelijkheid tusschen de twee standen bevestigd. Later echter geraakte de Licinische akkerwet in onbruik: het meerendeel van de openbare landerijen kwam in het bezit van enkele aanzienlijke families, terwijl een menigte plebejers en vrijgemaakten in ellende gedompeld waren. De middenstand, door de oorlogen weg-gemaaid, was verdwenen; het aantal slaven groeide met den dag, en de volksmensch bezat in gansch Italië geen plekje grond om er zijn hoofd neer te vlijen. Op den strijd tusschen de patriciërs en de plebejers volgde die tusschen de *rijken* en de *armen*. Twee gebroeders, de *Gracchen*, beproefden in dezen toestand te verhelpen, die voor de toekomst zelf van de republiek tal van gevaren opleverde. Beiden onderscheidden zich door groote geestesgaven, waarvan ze de ontwikkeling te danken hadden aan de uitmuntende opvoeding, die ze van hun moeder *Cornelia*, dochter van Scipio Africanus, ontvangen hadden.

Tiberius Gracchus. — Tiberius Gracchus, de oudste, werd in 134 tot tribuun benoemd. Ten einde het lot van het volk te verbeteren en den middenstand terug in het leven te roepen, stelde hij voor de Licinische akkerwet opnieuw in zwang te brengen : daar geen familie meer dan vijfhonderd jugera van het staatsdomein mocht bezitten, zou het overige onder de arme burgers verdeeld worden; ieder van hen zou dertig jugera (zoowat zeven hectaren) bekomen, die hij niet zou mogen verkoopen, maar die hij gehouden zou zijn te bebouwen. — Tiberius haalde zich den haat van de rijken op den hals; zij lieten hem vermoorden aan den voet van het spreekgestoelte tijdens een vergadering van de comitiën.

Caïus Gracchus. — Tien jaar later werd zijn broeder Caïus op zijn beurt tot volkstribuun verkozen. Evenals Tiberius behartigde ook hij de belangen van het volk : door de *Korenwet* gebood hij het koren, voor den lageren stand bestemd, tegen halven prijs te verkoopen, en hij richtte te Rome openbare graanzolders in met het oog op tijden van schaarschte; hij deed de stichting van landbouwkoloniën verordnen ten bate van de armen, die tevens van het noodige landbouwgereedschap zouden voorzien worden. — Hij zelf wilde toen een volksplanting naar het ontvolkte grondgebied van Carthago leiden; doch tijdens zijn afwezigheid ruiden de rijken de plebejers tegen hem op : bij zijn terugkomst brak een oproer los, en Caius liet zich, terwijl hij achternagezet werd, door een slaaf dooden (121). — De rijken zegepraalden.

B. — *Marius en Sulla.*

Marius. — *Marius* was de zoon van een armen boer uit Latium. Op zeventienjarigen leeftijd liet hij zich bij het leger inlijven en werd er aldra befaamd evenzeer om zijn dapperheid als om zijn ruwe zeden : het was een lomperd, maar op het slagveld een vernuftige lomperd. Tot consul benoemd, vernietigde hij, in de twee vermaarde veldslagen bij *Aix* (102) en bij *Vercellae*, de *Teutonen* en de *Cimbren*, twee Germaansche volksstammen, die het Romeinsche grondgebied waren binnengerukt met het doel het uit te plunderen. — Door heerschzucht gedreven verklaarde hij zich voor de volkspartij, terwijl *Sulla*, een jong patriciër met verfijnde manieren, voor

den adel partij koos. Beide mededingers betwistten elkander het opperbevel van het leger, dat tegen *Mithridates*, koning van Pontus, moest te velde trekken. Die eer viel *Sulla* te beurt. Terwijl deze zich in Griekenland met roem overlaadde, gelukte het *Marius*, die verbannen geworden was, als meester in Rome terug te keeren : hij liet tal van senatoren en burgers, die om hun gehechtheid aan zijn tegenstander bekend waren, om het leven brengen. Hij stierf te midden van deze buitensporigheden, ten jare 86.

Sulla. — Bij zijn zegevierende terugkomst te Rome, nam *Sulla* een ontzettende weerwraak over de aanhangers van *Marius* : hij liet *proscriptielijsten* opmaken, die de namen bevatten van de burgers, die ter dood moesten gebracht worden; al degenen, wier rijkdommen hij begeerde, liet hij ombrengen; naar zijn bevel werden op één dag meer dan 10.000 slaven in het amphitheater geslacht, en zijn afschuwelijke wreedheden kostten het leven aan meer dan 200.000 Romeinen. Hij liet zich den titel van *levenslangen dictator* toekennen, en een wet keurde goed al wat hij vroeger gedaan had en *in 't vervolg* doen zou! Eindelijk werd hij het regeeren moe; hij legde zijn ambt neer en, met schatten overladen, trok hij zich terug op zijn buitengoed te *Cumae*, in Campanië. Hij overleed in 78, en verteld wordt dat op zijn zerk dit grafschrift gebeiteld werd : « Niemand deed zijn vrienden meer goed, niemand zijn vijanden meer kwaad. »

C. — *Caesar en Pompejus.*

Het eerste driemanschap. — *Pompejus*, een Romeinsch veldheer, die door zijn overwinningen grooten roem verworven had, verlangde vurig *Sulla* op te volgen, wiens kleindochter hij gehuwd had. Hij streefde naar de opperheerschappij, maar ontmoette hierbij een machtigen tegenstrever in *Julius Caesar*. Deze jonge patriciër, geboren in het jaar 100 vóór Chr., onderscheidde zich door een scherp verstand, een edelmoedig karakter en een onverzaadbare eerezucht; hij was tevens een groot schrijver, een welsprekend redenaar en een befaamd veldheer en bezat alle vereischte talenten om te heerschen. Als neef van *Marius*, stelde hij zich aan het hoofd van de volkspartij, terwijl *Pompejus* den steun zocht van adel en senaat. Nochtans had tusschen beide eerezuchtige mannen een toenadering plaats, en samen met

den rijken *Crassus* vormden zij het *eerste triumviraat* of driemanschap. De triumvirs maakten echter, ieder in 't bijzonder, van den gemeenschappelijken invloed gebruik om hun eigen belangen te bevorderen : *Crassus* vroeg het bestuur van Syrië, in de hoop in het Oosten nieuwe schatten te verzamelen; *Pompejus* verkreeg dat van Afrika en Spanje; wat *Caesar* aangaat, hij liet zich tot consul uitroepen en werd aan het hoofd van Gallië geplaatst.

Veldslag bij Pharsalus (48). — Terwijl *Caesar* de onderwerping van Gallië voltooide en *Crassus* in een strijd tegen de Parthen omkwam, verwierf *Pompejus*, uit Spanje teruggekeerd, weldra te Rome een bijna onbeperkt gezag. Bij het vernemen van dit nieuws verliet *Caesar* Gallië, aan het hoofd van een leger, dat door onophoudende gevechten flink afgericht was : hij keerde terug naar Italië en stak met zijn troepen den Rubicon over; hij ging daarop in Spanje de door *Pompejus* aangestelde landvoogden en vervolgens zijn mededinger zelf aanvallen, bij *Pharsalus*, in Thessalië. De aanhangers van *Pompejus* waren voor het meerendeel jonge patriciërs, die vooral prijs stelden op de schoonheid van hun gelaatsstrekken. Bij den aanvang van het gevecht riep *Caesar* zijn veteranen toe : « Treft hen in 't gezicht! » Reeds bij de eerste botsing sloeg *Pompejus'* ruitery op de vlucht, weldra hierin gevolgd door den bevelhebber zelf : deze zocht een schuilplaats in Egypte, doch werd er op last van koning *Ptolemaeus VIII* om het leven gebracht (48).

De zegepraal van Caesar. — *Caesar* had zijn tegenstrever tot in Egypte vervolgd; na de moordenaars van *Pompejus* gestraft te hebben, plaatste hij er de beruchte *Cleopatra* op den troon. Nadien begaf hij zich naar Klein-Azië om er te velde te trekken tegen *Pharnaces*, zoon van den grooten *Mithridates* en beschermeling van *Pompejus*; hij versloeg hem bij *Zela*, en wel met zoo weinig moeite dat hij de overwinning kon samenvatten in het bondige bericht, dat hij aan den senaat stuurde : *Veni, vidi, vici* (ik kwam, zag en overwon). — Vervolgens stak hij over naar Afrika, en versloeg er, te *Thapsus*, de laatste opperhoofden van de Pompejaansche partij. In Spanje hadden echter de zonen van *Pompejus* een nieuw verbond tot stand gebracht; *Caesar* overwon hen bij *Munda* in 45, en bleef aldus alleen meester van het oppergezag.

Zijn gezag; zijn dood (44). — Na zijn zegevierende terugkomst te Rome, legde *Caesar* er zich op toe zijn gezag voor goed te vestigen. Hij voerde tal van nuttige hervormingen in, begunstigde kunsten en letteren en verving den kalender van *Numa* door den *Juliaanschen* kalender : hierin werden de gebreken van den vorigen verbeterd door het inlasschen van een schrikkeljaar na drie jaren van 365 dagen. Met de driehonderd millioen in goud, die hij van zijn veroveringen meebracht, gaf *Caesar* aan het Romeinsche volk prachtige feesten; aldus won hij de genegenheid van de menigte; hij vereenigde in zijn persoon al de hooge waardigheden van de republiek, en liet zich de titels van *imperator*, van *levenslangen dictator* en van *vader des vaderlands* toekennen. Van toen af beschikte hij over een onbeperkt gezag, en de republiek bestond nog slechts bij naam. Hem ontbrak alleen nog de kroon, en, zonder twijfel, hadde hij ze zich ten slotte opgezet, maar een samenzwering werd tegen hem gesmeed door verschillende senatoren, onder de leiding van *Brutus* en *Cassius*, met het doel de republikeinsche instellingen te vrijwaren. Den 15 Maart van het jaar 44 werd hij in vollen senaat overvallen en met drie en twintig dolksteken doorboord. Zoo viel die groote man op het oogeblik dat hij de opperste eer, den droom van zijn eerzucht, ging bereiken. De samenzweerders waanden dat, met zijn verdwijning, Rome weer in het bezit zou komen van zijn oude vrijheden; doch nieuwe burgeroorlogen braken aldus los tusschen *Antonius* en *Octavius*; de strijd viel uit ten voordeele van den laatsten, en leidde tot de stichting van het keizerrijk.

D. — *Octavius en Antonius.*

Tweede driemanschap (43). — *Caesar's* vriend en helper, *Antonius*, die hoopte hem te zullen opvolgen, liet te zijner eer grootsche lijkplechtigheden verordenen en verbande zijn moordenaars uit Rome. Doch de machtige redenaar *Cicero*, die *Antonius'* inzichten geraden had, stelde hem als tegenstrever den jongen *Octavius* tegenover, den naneef en pleegzoon van *Caesar*. *Octavius* echter, die een behendig staatsman was, meende beter te doen met zich eerst bij zijn mededinger aan te sluiten ten einde hem nadien des te gemakkelijker te overwinnen : samen met *Antonius* en *Lepidus*, veldheer van het leger in Gallië, bracht

hij het *tweede driemanschap* tot stand. De driemannen verdeelden het oppergezag onder elkander en gingen over tot gruwelijke proscripties; al degenen, die hun verdacht toeschenen of op wier fortuin zij aasden, werden omgebracht; driehonderd senatoren en meer dan tweeduizend ridders, de bloem van den Romeinschen adel, werden op last van de triumvirs omgebracht. De ondankbare Octavius durfde niet eens het hoofd van zijn weldoener Cicero aan de wraak van Antonius weigeren: de beroemde redenaar werd door een onbekenden krijgstruun om het leven gebracht en zijn hoofd tentoongesteld op het spreekgestoelte, dat zijn welsprekende stem zoo dikwijls had doen dreunen. Daarna werd het naar *Fulvia*, Antonius' echtgenoot gedragen: zij rukte er de tong uit, die tegen haar gemaal de *Philippicae* had uitgesproken, en doorstak ze met een gouden speld.

Veldslag bij Philippi (42). — De laatste verdedigers van de republiek hadden zich in Macedonië teruggetrokken, en *Brutus* en *Cassius*, de moordenaars van Caesar tot hun opperhoofden aangesteld. De driemannen gingen ze aldaar aanvallen en versloegen ze in de vlakte bij *Philippi*, in het jaar 42. Brutus wilde de vrijheid niet overleven, die hij voor immer verloren waande; hij doorstak zich met zijn eigen zwaard op het slagveld zelf en riep uit: « Deugd, gij zijt maar een ijdel woord! » Noch die daad, noch dat woord passen aan een waarlijk sterke ziel en aan een groot karakter. Met Cicero, werden Brutus en Cassius *de laatste Romeinen* genoemd.

Slag bij Actium (31). — Toen de driemannen aldus alleen meester waren in het Romeinsche rijk, verdeelden zij er het beheer van onder elkander: Antonius kreeg het Oosten, Octavius het Westen, terwijl Afrika aan Lepidus geschonken werd. Deze werd echter kort daarna door zijn twee ambtgenooten afgesteld, en aldus bleven deze laatsten nog alleen over om elkaar de wereldheerschappij te betwisten. Antonius evenwel, die na den dood van zijn eerste vrouw met *Octavia*, Octavius' zuster, getrouwd was, had deze verstooten; daarop begaf hij zich naar Egypte aan het hof van Cleopatra: hij onteerde er zich door een liederlijk leven, en Cleopatra zelf roemde erop dat ze weldra naar het Kapitoel zou gaan om van daar haar wetten aan de wereld voor te schrijven. Octavius deed haar echter door den

senaat den oorlog verklaren en hij zelf werd met de leiding van den veldtocht belast. Hij ontmoette de vloot van zijn tegenstander bij de kaap *Actium*, aan de westkust van Griekenland, en bood hem het gevecht aan. Het schip, waarop Cleopatra zich bevond, zeilde ijlings weg bij den aanvang reeds van den strijd: Antonius volgde het en liet de soldaten, die voor hem vochten, in den steek. Deze overwinning verzekerde Octavius voor goed de eindzege. Hij zette de vluchtelingen achterna tot in Egypte, waar Antonius zelfmoord pleegde. Wat Cleopatra betreft, liever dan in den zegetocht van den overwinnaar bij Actium te moeten gaan, stelde zij eveneens een einde aan haar leven: zij liet zich in den arm bijten door een adder, die men haar in een korfje met vruchten gebracht had. — Daarna onderwierp Octavius heel Egypte en maakte er een Romeinsche provincie van (30). Bij zijn terugkeer te Rome, vereenigde hij alle gezag in zijn persoon en stichtte het Romeinsche keizerrijk, waarvan hij het eerste hoofd werd onder den naam van *Augustus*.

IV. — HET KEIZERRIJK (27 voor Chr. — 476 na Chr.).

§ 1. — Het Romeinsche rijk.

Uitgestrektheid, macht en duur. — Het Romeinsche rijk is een van de grootste en machtigste Staten, die ooit bestaan hebben. Bij den dood van Augustus paalde het in Europa aan den Atlantischen Oceaan, de Noordzee, den Rijn, den Donau en de Zwarte zee; in Azië aan den Eufraat en de Arabische zandwoestijnen; in Afrika aan Ethiopië, Libyë en de Atlasketen. — Later, dank zij nieuwe veroveringen, werd het grootste deel van het Britsche eiland er nog bijgevoegd, alsmede Dacië, dat ten Noorden van den Beneden-Donau lag. Toen strekte het rijk zich uit over een lengte van omtrent duizend mijlen van Oost naar West, en van zevenhonderd mijlen van Noord naar Zuid, en besloeg nagenoeg gansch de wereld, die in de Oudheid bekend was. Zijn bevolking is geschat geworden op ongeveer honderd twintig millioen zielen. Zijn reusachtig grondgebied omvatte geheel de omgeving van de Middellandsche zee, die aldus een uitsluitend *Romeinsche zee* was. Sommige van onze huidige groote Staten waren enkel provinciën van dit onmetelijk rijk. Sedert keizer Augustus tot aan de verdeling in het jaar 395, heeft het meer dan vier eeuwen bestaan.

Examen

Inrichting. — Het voornaamste kenmerk van het Romeinsche keizerrijk is de eenheid van zijn bestuurlijke en staatkundige inrichting onder een almachtig opperhoofd : ook vinden we van het middelpunt tot aan de uiterste grenzen van den Staat een zelfde taal, dezelfde beschaving, dezelfde rechtspleging.

In den beginne werd de naam van *Romeinsche provincie* alleen gegeven aan de landstreken, die de Romeinen buiten Italië veroverd hadden. Later werd het keizerrijk in vier *praefecturen* ingedeeld, die door de praefecten in 's keizers naam bestuurd werden; het waren Gallië, Italië, Illyrië en het Oosten. Iedere praefectuur omvatte een zeker aantal *diocesen*, door vicarissen of proconsuls bestuurd; de diocesen werden op hun beurt onderverdeeld in *provinciën*, die elk onder het gezag van een gouverneur stonden.

Het Romeinsche leger was 400.000 man sterk en bestond uit *legioenen* van ongeveer 6.000 soldaten; elk legioen was in tien *cohorten* en deze in *centuriën* verdeeld. Een keurbende van 10.000 man, die dubbele soldij trokken, maakte de *praetoriaansche wacht* uit; ze was belast met op de veiligheid van den keizer te waken. De meeste legioenen lagen langs de grenzen verspreid, voornamelijk langs den Rijn en den Donau; ze legerden in verschanste kampen of *Romeinsche grensposten*. De Romeinsche schepen doorkruisten de Middellandsche zee in alle richtingen; daarenboven lagen oorlogschepen langsheen de kust, en vlootjes uit lichte vaartuigen bestaande voeren Rijn en Donau op en af van den eenen grenspost tot den anderen.

Prachtige steenwegen, ook *Romeinsche heerbanen* genaamd en met groote onkosten aangelegd, verbonden de hoofdstad met de verst afgelegen provinciën van het rijk.

Eindelijk werden volksplantingen van landbouwers gesticht in de streken, die door de oorlogen waren ontvolkt, of tot dusverre braak en onbewoond gebleven waren : de kolonisten, bewerkten den grond, en bewaarden hun zeden en gebruiken.

Standbeeld van Augustus. — Foto naar een oud beeldhouwwerk, dat zich in het museum van het Vaticaan te Rome bevindt. — Het stelt Augustus rechtstaande voor, met opgeheven hand in de houding van iemand die het volk toespreekt. De borst van den keizer is met een harnas bedekt; zijn mantel is over den linkerarm waartegen de sceptra aanleunt, heengeslagen. Aan zijn voeten Amor als kind (Eros of Cupido) op een dolfin.

Standbeeld van Augustus,

Oudh. en M. E.

Aldus droegen de bezettingen, de heerbanen en de Romeinsche volksplantingen er machtig toe bij om de taal, de denkbeelden en de beschaving van de Romeinen tot in de verste landen te verspreiden.

§ 2. — Regeering en eeuw van Augustus.

Augustus' gezag. — Al oefende Augustus, die even behendig als eerezuchtig was, in het rijk een onbeperkt gezag uit, toch liet hij de republiek naar den vorm voortbestaan; de vroegere waardigheden van consul, tribuun, enz., bleven bewaard, maar Augustus genoot er al de voorrechten van; als *imperator* had hij het leger in zijn macht; als *consul* en *proconsul* beheerde hij de provinciën; als *princeps van den Senaat* leidde hij deze vergadering naar goeddunken; als *tribuun* beschikte hij over het *veto*-recht en was zijn persoon onschendbaar; als *ensor* oefende hij het toezicht over de zeden uit; ten slotte, als *pontifex maximus* was hij het opperhoofd van den godsdienst en van de priesters.

Zijn bestuur. — Augustus gebruikte de zoo uitgebreide macht alleen tot het welzijn van het rijk. Na zoovele jaren oorlog, vernieling en uitmoording snakte het volk naar vrede, orde en rust. Augustus deed den tempel van Janus sluiten, begunstigde handel en landbouw, beteugelde de baanstrooperij, trachtte aan het gezin zijn ware rol in de samenleving weer te geven, en beijverde zich ertoe het godsdienstig gevoel te doen herleven. Hij richtte het openbaar geldwezen opnieuw in : door zijn toedoen stegen de jaarlijksche inkomsten van het rijk tot meer dan negenhonderd millioen. Hij vermengvuldigde de Romeinsche wegen en het was onder zijn regeering dat de gouverneur *Agrippa* in België heerbanen begon aan te leggen, waarvan er eene, die van Reims naar Keulen loopt over Bavai, Tongeren en Maastricht, nog steeds *Romeinsche baan* genoemd wordt. Te Rome liet hij den *gouden mijlpaal* oprichten, van waar de afstand langsheen die heerbanen in mijlen berekend werd; hij liet talrijke werken van openbaar nut uitvoeren en zooveel mooie gebouwen oprichten dat hij vrij mocht zeggen « dat hij een marmeren stad achterliet waar hij er een gevonden had uit baksteen ».

Kunsten en letteren. — Wat het meest tot Augustus roem bijdroeg, was de bescherming, die hij aan kunsten en letteren verleende. Op raad van *Mecaenas*, zijn minister en

gunsteling, schaarde hij rondom zich een keurbende van beroemde schrijvers, en nog wordt de tijd, waarin hij leefde, de eeuw van Augustus genoemd. Onder deze vermaarde schrijvers dienen vermeld: *Titus-Livius*, die een uitgebreide Romeinse geschiedenis opstelde; *Virgilius*, de vorst van de Latijnsche dichters en zanger van de *Aeneis* en de *Georgica*; *Horatius*, schrijver van de *Ars poetica*; *Ovidius*, dichter van de *Metamorphozen*; de lyrische zangers *Propertius* en *Tibullus*. Vele van deze werken zijn klassiek geworden.

Dood van Augustus (14 na Chr.). — De laatste levensjaren van Augustus werden door smart en verdriet verbitterd. Verschillende samenzweringen werden tegen zijn leven gesmeed, onder andere door *Cinna*, aan wien hij grootmoedig vergiffenis schonk. De meeste van zijn familieleden onteerden zich door hun wangedrag en stierven vóór hem, zoodat hij den troon moest achterlaten aan zijn stiefzoon *Tiberius*. Door droefheid overmand ging hij te *Nola*, in Campanië, zijn laatste levensdagen slijten. Verteld wordt dat, toen hij zijn einde voelde naderen, hij zijn vrienden liet ontbieden en hun zei: « Heb ik mijn rol niet goed gespeeld? » — En daar zij zulks wel moesten toegeven, riep hij uit: « Welnu, het stuk is uit, klapt in de handen! » Daarop blies hij den laatsten adem uit, ten jare 14, na een regeering van meer dan veertig jaar.

Jesus-Christus: de christelijke tijdrekening. — Veertien jaar voor den dood van Augustus had een groot gebeurtenis plaats gehad aan het oostelijk uiteinde van het rijk, in een onbeduidend vlek van Judea, *Bethlehem* genaamd: daar was *Jesus*, de stichter van het *Christendom*, geboren. Met dit merkwaardig feit vangt de christelijke tijdrekening aan. Het Christendom, dat eerst in Judea en daarna in heel het rijk gepredikt werd, zou weldra op de puinhoopen van de Romeinse samenleving een nieuwe wereld doen oprijzen (zie blz. 96).

§ 3. — De Romeinse keizers.

De verwanten van Augustus. — Onder de talrijke opvolgers van Augustus behoorden de eerste vier alleen tot zijn verwanten: het waren *Tiberius*, *Caligula*, *Claudius* en *Nero*, berucht om hun wreedheid en hun uitspattingen van allerlei slag. Nero echter overtrof zijn voorgangers in monsterachtigheid, en zijn naam werd een soortnaam voor de wreedste

tyrannen: hij liet zijn moeder ombrengen, na eerst te vergeefs gepoogd te hebben haar op een wandeling in zee te verdrinken; zijn vrouw trapte hij dood, en liet zijn leeraar Seneca om het leven brengen. Hij beschuldigde de Christenen den grooten brand gesticht te hebben, die Rome in asch legde (ten jare 64); hij beval tegen hen de eerste kerkvervolging. Hun lichaam werd met hars bestreken en zoo moesten die ongelukkigen 's nachts als levende toortsen tot verlichting van zijn tuinen dienen. Op den *Palatinus* liet hij een heerlijk paleis, het zoogenaamde *Gulden Huis*, optrekken, en gaf er zich aan afschuwelijke losbandigheden over. Hij pleegde zelfmoord, toen hij vernam dat de legioenen tegen hem in opstand gekomen waren.

De Flavische keizers. — De Flavische keizers waren: *Vespasianus*, *Titus* en *Domitianus*. — Titus ijverde voor het welzijn van zijn onderdanen: « Ik heb mijn dag verloren », zegde hij, wanneer hij niemand een dienst had kunnen bewijzen. Hij voltooide het *Colosseum*, dat door zijn vader *Vespasianus* begonnen was: het was een reusachtig amphitheater, waarvan de puinen nog immer stand houden en dat bestemd was voor de openbare spelen van de Romeinen; het kon 80.000 toeschouwers bevatten. Onder de regeering van Titus, in 't jaar 79, had de ontzettende uitbarsting van den *Vesuvius* plaats, waarbij de steden *Pompeji* en *Herculanum* onder lava en asch bedolven werden. Na deze ramp werd zelfs de ligging van deze twee steden uit het geheugen verloren; eerst in 1748 vond een boer, die een put boorde, de eerste terug: de opdelvingen, sindsdien uitgevoerd, hebben Pompeji en een gedeelte van *Herculanum* blootgelegd, en de vondsten, die er gedaan werden, hebben tal van bijzonderheden aan het licht gebracht nopens de levenswijze van de Romeinen.

De eeuw van de Antonini. — De IIe eeuw is een tijdperk van geluk en voorspoed, dat de *gouden eeuw van het keizerrijk* genoemd geworden is. Het is het tijdvak van de *Antonini*, waarvan de voornaamste waren: *Trajanus*, *Hadrianus*, *Antoninus* en *Marcus Aurelius*. — *Trajanus* was een behendig veldheer: met goed gevolg ondernam hij oorlogen tegen de Daciërs, die ten Noorden van den Beneden-Donau woonden, hij rukte hun land binnen langs een merkwaardige brug, die hij over dezen stroom geslagen had, en vereenigde Dacië met het Romeinse rijk. Te Rome liet hij, ter herinnering aan zijn

overwinningen de *Trajaansche zuil* oprichten; ook liet hij openbaregraan zolders en scholen bouwen, steenwegen en waterleidingen aanleggen. — *Hadrianus* volgde zijn voetspoor: te Rome liet hij een reusachtig mausoleum bouwen, dat nu de *Engelenburcht* geworden is; in Gallië trok hij het overgrote amphitheater en het *vierkante Huis* te Nîmes op; eindelijk in het Noorden van Brittanje liet hij een muur oprichten over een lengte van vijf en twintig mijlen, ten einde dit land tegen de invallen van de Caledoniërs te vrijwaren. — De regeering van *Antoninus Pius* was vreedzaam en voorspoedig; ook waren de volkeren hem genegen en bleef hij om zijn goedheid en welwillendheid alom bekend. « Het is beter, zegde hij, een burger te redden dan duizend vijanden te doden. » — *Marcus Aurelius*, de wijsgeer, was een verlicht vorst, die zijn rijk wijselijk bestuurde. Het werd echter tijdens zijn regeering door groote rampen geteisterd: branden, overstromingen, besmettelijke ziekten en hongersnood, die de bevolking diep terneersloegen.

Constantijn de Grootte. — Tal van keizers, voor het meerendeel eerzuchtig en wreedaardig, volgden toen elkander op, tot op het oogenblik dat *Constantijn de Grootte* heer en meester werd van het rijk. — Deze keizer voerde een plan uit dat hij sinds lang rijpelijk overwogen had: door het *edict van Milaan*, in 313, kondigde hij de godsdienstvrijheid af. Hierdoor werd de zegepraal van het Christendom over het heidendom bevestigd: weldra zetelde met hem het nieuw geloof op den troon van de Caesars en werd het de godsdienst van den Staat. — Toen schafte Constantijn den kruisdood af, alsmede de gladiatorenvechten, waarin de Romeinsche bevolking zich zoolang verlustigd had. Naderhand vatte hij zulk een weerzin op voor Rome, voor zijn oude gedenkteekenen, zijn denkbeelden en zijn heidensche feesten, dat hij zich met heel zijn hof te *Byzantium* ging vestigen: hij verleende zijn eigen naam aan de stad, en *Constantinopel* werd de nieuwe hoofdstad van het rijk. De ijverzucht tusschen beide hoofdplaatsen werd hoe langer hoe scherper, en leidde ten slotte, na de regeering van *Theodosius den Grootte*, tot de splitsing van het rijk.

Verdeeling van het rijk (395). — Bij het afsterven van Theodosius den Grootte, in 395, verdeelden zijn twee zonen het Romeinsche rijk onder elkaar: *Arcadius* kreeg het Oosten,

namelijk Griekenland, Thracië, Klein-Azië, Syrië en Egypte, met Constantinopel als hoofdstad. *Honorius* kreeg het Westen dat Italië, Spanje, Gallië en Brittanje omvatte: Rome, Milaan en Ravenna waren achtereenvolgens de hoofdsteden van dit rijk, dat geen eeuw bleef bestaan. Verzwakt als het was door tweedracht en ondermijnd door zedenbederf, kon het aan de aanvallen van de Barbaren niet weerstaan: in 476 ontroonden deze den laatsten Romeinschen keizer, *Romulus Augustulus*, die, als uit bitteren spot, in zijn naam tevens dien van den stichter van Rome en dien van den grondlegger van het keizerrijk vereenigde. — Met dit jaartal en met deze gebeurtenis eindigt tegelijk de geschiedenis van de Oudheid en die van de Romeinen.

Oorzaken van het verval van Rome. — Drie hoofdoorzaken gaven aanleiding tot den ondergang van het Romeinsche keizerrijk: ten 1ste de willekeur van den keizer, die zoowel over de personen als over de gemoederen een onbeperkt gezag wilde uitoefenen; ten 2de de bedorven zeden van de Romeinsche samenleving, waarin het gepeupel tuk was op ruw vermaak, en waarin de adel niet minder bedorven was en om het gezag twistte; ten 3de de werving van het leger, waar het aantal huurlingen steeds grooter werd en dat zijn invloed al meer en meer liet gelden bij het verkiezen van de keizers.

Twee oorzaken verhaastten nog den val: de invallen van de Barbaren en de vervolgingen tegen de Christenen. De Staat en de Kerk verzoenden zich weliswaar, doch pas in de 4^{ve} eeuw, onder Constantijn den Grootte en onder Theodosius: hun opvolgers evenwel beweerden meester te blijven over den Christelijken godsdienst evenals de eerste keizers het geweest waren over den heidenschen eeredienst. Het rijk poogde een verzoening tot stand te brengen met de Barbaren met ze naar zijn leger te lokken en hun staatsambten toe te vertrouwen, doch het ontbrak de Romeinen aan voldoende levenskracht om hen op te slorpen en tevens aan voldoende macht om ze te beheerschen.

HOOFDSTUK III.

DE ROMEINSCHЕ BESCHAVING.

Godsdienst. — De oudste Romeinen, die in het midden van Italië samenwoonden, vereerden in het begin dezelfde godheden als de andere volkeren van Latium. Volgens de overlevering was het Numa, die al de godsdienstplechtigheden regelde, en die, buiten den eeredienst van den god Janus en den god Terminus, verscheidene korpsen of colleges van priesters en priesteressen inrichtte. De eeredienst was tweemaal: een bijzondere of gezinseeredienst, waarbij het patricische gezinshoofd, als priester dienst deed, en de zielen van voorvaderen als godheden; een openbare eeredienst, die in naam van den Staat uitgeoefend werd, die zich tot de vergoddelijkte natuurkrachten wendde, vervolgens tot de goden (polytheïsme), en die in de handen bleef van de staatsbeambten en de overheden. — Later, als de Romeinen de de Grieksche koloniën en Griekenland zelf veroverd hadden, namen ze de geloofspunten van de Grieken aan: zij ontleenden aan deze hun mythologie en aanbaden dezelfde godheden onder andere benamingen. Hun godsdienstige feesten, *Bacchanaliën*, *Saturnaliën* en *Lupercaliën*, zijn berucht gebleven om de schandelijke buitensporigheden, waartoe ze aanleiding gaven. — Aldra verslaptten echter de godsdienstige gevoelens; de openbare eeredienst bleef voortbestaan, maar hij vertoonde nog slechts een vormelijk karakter zonder de Romeinen innerlijk te overtuigen. — Onder het keizerrijk echter bracht het Christendom aan het Romeinsche volk een godsdienst van zuiverder en strenger gehalte; het nieuwe geloof verspreidde zich eerst in het Oosten, maar, trots wreede vervolgingen, verdrong het ten slotte overal het heidendom; op de heidensche volgde de christelijke beschaving.

Taal. — De taal van de Romeinen was het *Latijn*, dat eerst door de bewoners van Latium gesproken werd. — Van Rome uit verspreidde zich het Latijn over gansch het rijk, dank zij de veldtochten van de Romeinsche legers, dank zij de landbouwkoloniën en de groote steenwegen, die

de betrekkingen vergemakkelijkten. Vooral in het West-Romeinsche rijk schoot het wortel als volkstaal, en gaf er het aanzijn aan vier moderne talen, het *Fransch*, het *Italiaansch*, het *Spaansch* en het *Portugeesch* en hun onderscheiden tongvallen: aldus stamt de volkstaal van de zuidelijke helft van België, het *Waalisch*, van de taal der Romeinen af.

Woningen. — Onder het keizerrijk spreidden de Romeinen in hun woningen een groote weelde ten toon; die van de rijken waren echte paleizen. Vele van die prachtige woonsteden, na lang onder de asch en de lava van den Vesuvius bedolven gelegen te hebben, werden ongeschonden terug aan het daglicht gebracht bij de opgravingen te Pompeji uitgevoerd. Een van de mooiste is het huis van de Vettii, en de meeste zijn naar dit plan gebouwd.

Men trad er binnen langs een portaal, dat toegang verleende tot het *atrium*; het was een ruim vertrek, waarvan de zoldering voor een deel open lag: in het midden bevond zich daar een marmeren bekken, met bloemen en zeldzame planten omgeven. Rondom het atrium liep een galerij, *portiek* genaamd, die op lichte zuilen steunde en versierd was met schilderijen en standbeelden; daar bevond zich ook de huiselijke haard, met de beelden van de voorouders en de huisgoden versierd: de *Laren* en de *Penaten*. Van het atrium, dat de gemeenschappelijke zaal uitmaakte, kwam men in het *tablinum*, waar de heer des huizes zijn cliënten ontving en zijn zaken afhandelde; daarna in het *triclinium* of eetkamer; vervolgens in het *peristylum*, een vertrek voor het huiselijk leven en den vriendenkring: het was versierd met de kostbaarste meubels, uit goud, zilver, ebbenhout en ivoor. Rondom het peristylum lagen de kamers van de leden van het gezin. Al de vertrekken van het huis bevonden zich dus op den beganen grond en derhalve hadden de Romeinsche huizen geen verdieping ofwel hadden zij er slechts eene.

Daar de Romeinen groote liefhebbers waren van baden en zwemmen, vond men ook in hun huizen weelderig ingerichte badkamers, *thermen* genoemd; daarenboven bestonden in de steden openbare thermen, die met veel pracht gebouwd en versierd waren. — Evenals de groote huizen werden de thermen verwarmd door onderaardsche vuurhaarden of *hypocausten*: door aarden buizen werd de warmte in alle vertrekken van de woning geleid. — Deze ruime zalen

werden verlicht door middel van aarden of metalen lampen, voorzien van handvatsels om ze te dragen of van kettinkjes om ze aan bronzen standers op te hangen. — Behalve hun huis in de stad bezaten de rijke Romeinsche burgers buiten de stad een buitengoed of *villa*, met boschjes, vijvers en prachtige tuinen omgeven; de Romeinsche ambtenaren in de provinciën bewoonden insgelijks weelderige villa's, waarvan onlangs in ons land merkwaardige overblijfselen ontdekt werden. — De armen bewoonden huizen met verdiepingen, waar verscheidene gezinnen gehuisvest waren.

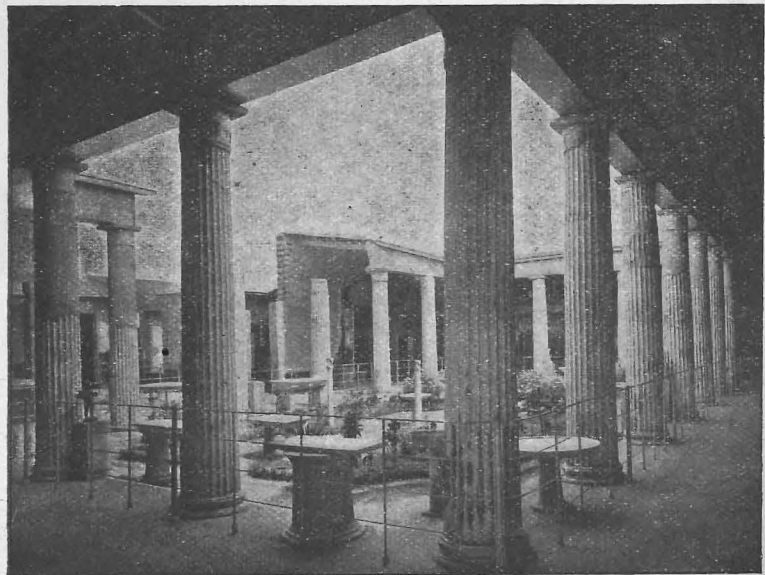
Zeden en levenswijze. — Evenals te Athene werd te Rome het handenwerk, de tuinbouw en de veldarbeid door de slaven verricht, terwijl het krijgsmansberoep alleen voor de vrijen toegankelijk was : in vredetijd brachten dan ook tal van rijke burgers hun leven in werkeloosheid door. Zij gebruikten hun maaltijden half uitgestrekt op kussenbanken, die rondom de tafel stonden, en dikwijls werden hun feestmalen afgewisseld met zang en dans. — Het voornaamste kledingstuk van de Romeinsche burgers was een wijde mantel, *toga* geheeten; zij droegen *sandalen* aan de voeten. De soldaten droegen een helm, en hun schoeisel bestond

Het Colosseum. — Het Flavisch amphitheater, in de Middeleeuwen ook Colosseum (Kolos) geheeten, werd gebouwd in de 1^e eeuw van onze tijdrekening door Vespasianus en zijn zoon Titus. Zijn uiterlijke omtrek meet 524 meter, en zijn vier verdiepingen zijn omtrent 50 meter hoog. De arena, langwerpig rond zooals het gebouw zelf, meet 83 meter bij 53. Er waren 80 rijen trapbanken en er was plaats voor 80.000 zittende of rechtstaande toeschouwers. — De buitenmuur bestaat uit een reeks rondbogen, waartusschen ingewerkte zuilen oprijzen; die van de benedenverdieping behooren tot de Dorische bouworde, die van de eerste verdieping tot de Ionische en die van de tweede tot de Corinthische. — In de Middeleeuwen begon men er de bouwstoffen van te benuttigen tot het optrekken van verschillende gebouwen; aldus werd het Colosseum als het ware een steengroef tot op het oogenblik dat Paus Benedictus XIV in de xviii^e eeuw een einde stelde aan de verwoesting. Naderhand begon men de puinen te versterken : een enkel deel, uit een tiental bogen bestaande, heeft heel zijn hoogte bewaard.

Pompeji : het huis van de Vettii. — Het huis van de Vettii, een van de mooiste van Pompeji, werd blootgelegd in 1894-95. De foto stelt het *peristylum* voor, dat gedeeltelijk hersteld werd en met planten versierd. Men bemerkt er talrijke standbeeldjes, die water in de marmeren bekkens spotten. Tusschen de zuilen verscheidene tafels, insgelijks van marmer. De muren op den achtergrond zijn met schilderijen opgesmukt.

Het Colosseum.

Pompeji : het huis van de Vettii.

uit een soort halflaars met stobkous, *caliga* geheeten; de infanteristen waren met een schild en een kort zwaard gewapend. De keizers alleen hadden het recht purperen kleederen te dragen. — Evenals de Grieken schreven de Romeinen met een *stift* op wastafeltjes; de voornaamste stukken werden op perkamenten bladen overgeschreven, die ter bewaring opgerold werden. — Ten slotte, in plaats van hun dooden te balsemen, zooals de Egyptenaren, of van ze te begraven, gelijk dit heden ten dage gedaan wordt, verbrandden ze de lijken en bewaarden de asch ervan in *lijkurnen*, die nadien in de familiegrafstede bijgezet werden of in kelders, die een reeks nissen bevatten (*columbaria*).

Openbare vermakelijkheden. — De Romeinen hielden zeer veel van schouwtooneelen en circusspelen. Tot hun geliefdste vermaken behoorden de *naumachiën*: het waren schijngevechten op het water, die plaats hadden in dokken te dien einde langs den Tiber uitgegraven, ofwel in amphitheaters, waarheen langs onderaardsche waterleidingen het noodige water aangevoerd werd om de vaartuigen te doen drijven. — Maar wat de Romeinen boven alles verkozen, waren de *gladiatorengevechten* in den circus: met het zwaard (*gladius*) gewapend, gingen de tegenstanders elkander te lijf onder de oogen van een talloze menigte; het leven van den gekwetsten gladiator was in de macht van zijn overwinnaar en slechts de keizer of een hoog ambtenaar, die op het feest aanwezig was, kon hem nog genade verleen. Dikwijls ook werden slaven of gevangenen prijsgegeven aan de wilde dieren, die men in de arena losliet: alvorens met tijgers en leeuwen om hun leven te vechten, kwamen zij, voor de tribune van den keizer buigen, zeggende: « Caesar, zij, die sterven gaan, groeten u! » Rondom de arena verhieven zich trapsgewijze marmeren zitplaatsen voor de toeschouwers; deze waren tegen regen en wind beschut door een reusachtig zeil, *velarium* geheeten, dat over den circus gespannen werd.

Gedenkteekenen en openbare werken. — Met het oog op die spelen, waar het volk in groote massa naartoe stroomde, bouwden de Romeinen reusachtige gebouwen, waarvan sommige van 50 tot 80.000 toeschouwers konden bevatten. De ruimste van alle was de groote circus (*circus maximus*), en het merkwaardigste amphitheater was het Colosseum. — Bij de bouw worden, die de Romeinen aan de

Grieken ontleend hadden, voegden zij de *Toskaansche* en de *samengestelde* bouworde; zij smukten Rome op met tal van tempels en prachtige paleizen, richtten het Kapitol op, alsmede den *Mijlpaal*, de *Trajaansche* zuil, het *Mausoleum* van Hadrianus, de *thermen* van Titus, Caracalla, Diocletianus en Constantinus. — Bouwlustig als ze waren, legden ze groote steenwegen aan, sloegen bruggen over stroomen en rivieren, voerden riolen en waterleidingen uit, zooals de vermaarde « brug » over de *Gard*, een waterleiding die door een bijrivier van de Rhône heenliep. In Gallië, namelijk te Nîmes, bouwden zij ook het amphitheater en den tempel, het *Vierkante huis* geheeten; onder hun bestuur werd het land met heerlijke villa's bezaaid, en in onze gewesten verrezen overal merkwaardige steden zooals Bavai, Tongeren en Trier. Sommige hiervan vertoonen nog steeds de indrukwekkende puinen van Romeinsche gedenkteeken door de Barbaren vernield: aldus de *Porta nigra* te Trier.

Groote mannen: wetenschappen, letteren en kunsten. — De Romeinen legden zich maar weinig op de wetenschappen toe: met uitzondering van *Plinius*, waren het allen *Grieksche* geleerden, die dit tijdperk van de geschiedenis opluisterden. De Syracusaan *Archimedes*, een van de grootste genieën der Oudheid, verdedigde zijn geboortestad door kunstige middelen, zooals brandspiegels en catapulten: ook ontdekte hij het grondbeginsel van de natuurkunde, dat nog heden de *wet van Archimedes* genoemd wordt. — *Plinius de Oudere*, ook de *Natuurhistoricus* geheeten, werd geboren te Como, in het Noorden van Italië, en schreef een Natuurlijke Historie, waarin al de natuurverschijnselen bestudeerd worden. Hij stierf als slachtoffer van zijn ijver voor de wetenschap, bij een uitbarsting van den Vesuvius in 't jaar 79, die hij van naderbij wilde waarnemen. — De Griek *Galenus*, van Pergamum, onderscheidde zich in de geneeskunde; de aardrijkskundige *Strabo*, eveneens een Griek, maakte een kaart op van de toenmaals bekende wereld; *Ptolemeus*, een sterrenkundige van Alexandrië, dacht het planetenstelsel uit, dat nog steeds zijn naam draagt, en waarin vooruitgezet wordt dat de zon en al de andere hemellichamen draaien om de aarde, onbeweeglijk in 't midden van het hemelruim. — Wat de letteren betreft, zij schitterden met een ongemeenen glans, vooral in de eeuw van Augustus. Buiten de reeds vermelde schrijvers uit dit

tijdperk, dienen nog aangehaald: *Sallustus*, die de geschiedenis van den *Oorlog tegen Jugurtha* en van de *Samenzwering van Catalina* schreef; *Tacitus*, schrijver van de *Annalen* en van het werk: *De zeden der Germanen*; *Suetonius*, die de geschiedenis van de *Twaalf Caesars* verhaalde; en de Griek *Plutarchus* met zijn werk over het *Leven van de beroemde mannen* van Griekenland en Rome; — de groote redenaar *Cicero*; — de wijsgeer *Seneca*, de fabelschrijver *Phaedrus*, en ten slotte de dichter *Juvenalis*, die in vlijmende verzen de ondeugden hekelde, welke de Romeinsche samenleving ondermijnden. — De kunsten werden, evenzeer als de letteren, te Rome in eere gehouden; de Romeinen brachten echter geen oorspronkelijke werken voort, maar bootsten vooral de schilderijen, standbeelden en andere kunstwerken na, die zij uit het veroverde Griekenland hadden meegebracht.

Rome's invloed op de beschaving. — Evenals de Grieken hebben de Romeinen diepgaande sporen achtergelaten in de beschaving van de volkeren. Hun taal is in gebruik gebleven bij de geleerden van alle landen; zij wordt in onze scholen aangeleerd, en het Fransch, dat er van afstamt, is in alle werelddeelen gekend. De Romeinsche schrijvers en redenaars worden bij iedere gelegenheid aangehaald, en de Romeinsche wetten worden nog aan onze hoogeschole bestudeerd. De mythologische wezens van het oude Rome werden door de schilders afgemaald, door de dichters bezongen en door de beeldbouwers voorgesteld: onze musea bevatten tal van kunstschaten, die door den geest van de Romeinen ingegeven werden. Ondanks de invallen van de Barbaren heeft dus de Romeinsche beschaving een grooten invloed uitgeoefend, inzonderheid op de Latijnsche volkeren.

HOOFDSTUK IV.

DE CHRISTELIJKE KERK IN HET ROMEINSCHE RIJK.

Jesus Christus : zijn leer. — *Jesus-Christus*, de God-Mensch, werd geboren te Bethlehem, onder de regeering van keizer Augustus : het jaar van zijn geboorte werd het eerste jaar van de *christelijke* tijdrekening. Tot op dertigjarigen leeftijd leidde hij een teruggetrokken en arbeidzaam leven; daarna begon hij in Judea overal zijn leer te verkondigen en gaf daarbij het voorbeeld van de edelste deugden. Door de Pharizeërs gehaat en vervolgd, werd hij ter dood veroordeeld en gekruisigd te Jeruzalem, in het jaar 33, onder de regeering van Tiberius. Het *kruis* werd het kenteeken van den nieuwen godsdienst, die den naam van *Christendom* kreeg, terwijl zijn aanhangers dien van *Christenen* aannamen. — Het Christendom leert het bestaan van *een eenigen God*, schepper en heer van het heelal; het bevat verscheidene dogma's, waaronder het geloof aan de Drieëenheid, de zeven sacramenten, de eeuwige belooning of straf in het toekomstige leven; ten slotte vat het heel zijn zedenleer samen in de liefde tot God en tot den evennaaste. — Jesus-Christus had zijn leer mondeling verkondigd; zijn apostelen echter beschreven zijn leven en vatten zijn leering samen in de Evangelieën en andere schriften, die gezamenlijk het *Nieuwe Testament* heeten. De boeken van Mozes en de geschiedenis van de Joden tot aan Jezus-Christus maken het *Oude Testament* uit; het Oude en het Nieuwe Testament samen worden de Heilige Schrift of *Bijbel* genoemd.

Aanspraak van Constantijn tot zijn troepen na de verschijning van het Kruis, dat hun de zege belooft. — Foto van een muurschildering van de Constantijnsche zaal (een van de ontvangzalen, zaal van Raphaël genoemd, in het Vaticaan), uitgevoerd door Jules Romain (1492-1546), naar een tekening van Raphaël (1483-1520). — Keizer Constantijn staat recht voor zijn tent en richt zich tot zijn krijgslieden, die hem omringen. Ondertusschen verschijnt in volle licht te midden van een wolk het Kruis door Engelen gesteund; en in een zonnestraal komt een Grieksche tekst te voorschijn : Door dit teeken zult gij overwinnen.

E. J. J. J. J.

De Apostelen; de vervolgingen. — Wanneer Jezus-Christus Judea doorkruiste, was hij vergezeld van zijn *apostelen*, die aan de nieuw bekeerden het doopsel toedienden. Gehoor gevend aan het woord van den Meester: *Gaat en onderwijst alle volkeren*, verspreidden de apostelen zich over Klein-Azië en Griekenland om er het Evangelie te prediken. In het Oosten stichtten zij verscheidene *kerken*, of christelijke gemeenten, en bekeerden tal van leerlingen tot het nieuwe geloof. Weldra echter hadden deze vreeselijke vervolgingen, op last van de Romeinsche keizers ingezet, te onderstaan. De *H. Petrus* en de *H. Paulus* stierven den marteldood te Rome onder Nero; anderen werden gevierendeeld, aan de wilde dieren in het amphitheater prijsgegeven, of verbrand in ontvlambare stoffen, in ziedende olie, met gloeiende ijzers of gesmolten lood. Deze vervolgingen duurden meer dan drie eeuwen lang; de hevigste was de tiende, onder de regeering van Diocletianus, maar kort daarna, in 313, verzekerde Constantijn de zegepraal van het Christendom met de afkondiging van de godsdienstvrijheid door het *edict van Milaan*.

Vooruitgang van het Christendom. — Constantijn verleende groote gunsten aan de Christenen en langzamerhand nam de nieuwe geloofsleer bij alle volkeren van het rijk de plaats in van het heidendom. Te vergeefs beproefde keizer *Julianus*, bijgenaamd de *Afvallige*, den eeredienst van de heidensche afgoden te doen herleven en de altaren, door Constantijn omvergehaald, te Rome weder op te richten: de dagen van heidendom en keizerrijk waren geteld. Vóór en na de invallen van de Barbaren, gingen ijverige zendingen het nieuwe geloof in Gallië en Germanië prediken; vele onder hen vonden den dood te midden van de heidensche stammen, die zij tot het Christendom zochten te bekeeren. Toch zegevierde ten langen laatste het Evangelie over het oude geloof van de Barbaarsche volkeren, zooals het weleer het heidendom overwonnen had, en ten slotte kreeg het Christendom vasten voet in Europa.

De ketterijen: het Arianisme. — Herhaalde malen echter werd de eenheid van de Christelijke Kerk gestoord door nieuwe leerstellingen, *ketterijen* genoemd. Een van de voornaamste was die van *Arius*, een priester uit Alexandrië, die de goddelijkheid van Christus loochende. Zij werd

veroordeeld, in 325, in het algemeen of *œcumenisch* concilie van *Nicea*, door toedoen van keizer Constantijn vergaderd. Het Arianisme bleef niettemin groote vorderingen maken, vooral in het Westen en het werd zelfs de godsdienst van meest al de Barbaarsche volkeren, die zich op de puinhoopen van het Romeinsche rijk gevestigd hadden. De Franken alleen omhelsden, na de bekeering van Clovis, het katholiek geloof.

Het pausdom. — De heilige Petrus, het opperhoofd van de apostelen, had zijn verblijf gevestigd te Rome, dus in het midden zelf van de heidensche feesten en denkbelden; het was ook in deze stad dat hij als martelaar omkwam. Zijn opvolgers op den bisschoppelijken stoel te Rome namen den titel van *paus* aan; hun oppergezag werd door de overige bisschoppen van de Christenheid erkend. Als opperherders van de katholieke Kerk, woonden zij alle gebeurtenissen bij, die in Italië voorvielen tot in de VIIIe eeuw; in 725, onder de regeering van den Langobardischen koning Luitprand, ontrok zich paus Gregorius III aan het gezag van de Oostersche keizers, die in Italië nog verschillende streken in hun bezit hadden. Zoo werd hij vorst van het *hertogdom Rome*, dat aldus de kern vormde van de wereldlijke macht van de pausen. Kort daarna groeiden de pauselijke Staten nog met twee provinciën aan : zij waren een geschenk van Pepijn den Korte, het opperhoofd van het machtige *Franken-volk*, dat reeds over heel Gallië heerschte.

DE MIDDELEEUWEN.

A. — Sedert de invallen van de Barbaren tot aan de Kruistochten.

- I. — DE GALLIËRS.
- II. — DE BARBAREN.
- III. — DE MEROVINGERS.
- IV. — DE KAROLINGERS.
- V. — DE NOORMANNEN.
- VI. — DE ARABIËRS.
- VII. — HET LEENSTELSEL.

B. — Van af de Kruistochten tot aan den Nieuwen Tijd.

- I. — DE KRUISTOCHTEN.
- II. — DE INVESTITUURSTRIJD; DE TWIST, TUSSCHEN DE WELFEN EN DE GIBELIJNEN.
- III. — DE GEMEENTEN.
- IV. — FRANKRIJK EN ENGELAND TOT AAN DEN HONDERDJARIGEN OORLOG.
- V. — DE HONDERDJARIGE OORLOG.
- VI. — HET EINDE VAN DE MIDDELEEUWEN.

ALGEMEEN OVERZICHT OVER DE MIDDELEEUWEN.

De Middeleeuwen, d. i. het tijdsverloop tusschen de Oudheid en den Nieuwen Tijd, omvatten ongeveer duizend jaar. De *Kruistochten* maken het hoogtepunt van dit tijdperk uit en verdeelen het in twee scherp onderscheiden tijdvakken. — Gedurende het eerste tijdvak overrompelden de Barbaren het Romeinsche rijk, en stichtten op zijn puinhoopen verschillende Staten. Het Frankische rijk, dat onder deze het belangrijkste werd, verwierf een groote macht onder *Karel den Grooten*. Het werd echter in drie koninkrijken verdeeld en later, tijdens het *Leenstelsel* in tal van kleine Staten gesplitst. — Anderzijds moest het *Christendom*, dat de godsdienst van de Franken geworden was, weldra den kamp aangaan tegen het *Islamisme*, door Mohammed in 622 gesticht. De *Arabieren* poogden eerst langs het Westen Europa te onderwerpen, maar zij werden door *Karel Martel* teruggedreven. Een andere Mohammedaansche volksstam, de *Turken*, bedreigde Europa toen van uit het Oosten; de Christenen ondernamen tegen hen de heuglijke veldtochten, die bekend zijn onder de benaming van *Kruistochten*. — Met deze worstelingen vangt het tweede tijdvak aan: ondertusschen waren de Europeesche natiën ter prooi aan onderlinge twisten van denzelfden aard als die in den Nieuwen Tijd zoo veelvuldig voorkomen. De meest beruchte is de *Honderdjarige oorlog*, die eindigde hetzelfde jaar, dat de Turken, die erin geslaagd waren zich in Europa te vestigen, *Constantinopel* veroverden, in 1453.

A. — Sedert de invallen van de Barbaren tot aan de Kruistochten.

HOOFDSTUK I.

DE GALLIËRS.

I. — GALLIË, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, KENMERKEN.

Grenzen en indeeling. — Onder de benaming Gallië verstond men het onmetelijk gebied gelegen tusschen den Atlantischen Oceaan, den Rijn, de Alpen, de Middellandsche zee en de Pyreneën. Het omvatte vier groote gewesten: ten Noorden, *België*, dat zich uitstreckte tusschen de zee, de Seine, de Marne en den Rijn; in 't midden, *Celtica*, en in het Zuiden, *Aquitanië* westwaarts en de *Provence* oostwaarts.

Uitzicht. — Gallië lag ingesloten tusschen zeeën, een stroom en hooge bergen; bovendien werd het doorkruist door belangrijke bergketens, zooals het Cevenne-gebergte en de Vogezes, en door groote stroomen, zooals de Loire, den Rhône, de Seine, de Schelde en de Maas; uitgenomen in het Noorden en het Westen, was de bodem er doorgaans bergachtig; maar, naar het Noord-Oosten toe, strekten zich wijde moerassen uit, die onze rijke gouwen van Vlaanderen werden. Het land was bedekt met eindelooze, donkere wouden, waar eik en beuk heerschten; wilde dieren leefden er in overvloed: de beer, de oeros, het hert en het everzwijn. Dusdanig was, in die lang verloopene tijden, het uitzicht van Gallië, waarvan de oppervlakte voor het grootste deel met bosschen bedekt was.

II. — GESCHIEDENIS VAN DE GALLIËRS.

Invalle van de Galliërs. — De Galliërs waren krijgshaftig en zeer belust op avonturen: herhaaldelijk ondernamen zij dan ook tochten buiten hun land. Hun eerste vaderland

in Europa is wellicht de bergmassa van Midden-Europa geweest; van daar uit verspreidden zij zich over de naburige streken in zulke mate dat, toen Griekenland onder de Macedonische overheersching geraakte, hun volksstammen de gewesten bezet hadden tusschen de Zwarte zee en de zeeëngte van Gibraltar. Op een nog onbekend tijdstip staken ze de Gallische zeeëngte over en lieten zich neer op het Britsche eiland. Hun nakomelingen bevinden er zich thans nog in *Wallis* en de Schotsche hooglanden: zij hebben hun eenvoudige zeden en hun taal, het *Gaëlsch*, nog immer bewaard. — De Galliërs drongen eveneens in Italië binnen, bemachtigden er zelfs Rome (390 vóór Chr.). Een gedeelte van dezen stam vestigde zich in het Noorden van dit land, namelijk in de streek sindsdien *Gallia cisalpina* geheeten.

Het land echter, waar zij zich blijvend neerlieten, kreeg den naam Gallië; in de 1^e eeuw vóór Chr. verdeelde Caesar de bevolking in: Aquitaniërs, bezuiden de Garonne; Galliërs of Kelten, tusschen de Garonne, de Seine en den Rijn; Belgen benoorden de Seine en de Marne.

De Romeinen in Gallië. — De Romeinen evenwel zetten aan de Galliërs hun invallen duchtig betaald. Zij veroverden vooreerst de Provence, of het Zuid-Oosten van Gallië. Vervolgens voleindigde Julius Caesar de verovering van dit onmetelijke gebied, in weerwil van den heldhaftigen tegenstand van de Belgen: in het jaar 50 was Gallië geheel onderworpen, en de inwoners, die zoo lang in hun woeste wouden vrij geleefd hadden, kwamen onder de Romeinsche heerschappij. — Deze duurde ongeveer vijf eeuwen. Gedurende die lange tijdruimte genoot het land een weldadigen vrede, en de Romeinsche beschaving kon er ten slotte vasten wortel schieten. *De Keltische taal werd er langzamerhand door het Latijn, de taal van de veroveraars, verdrongen* (namelijk het volkslatijn en niet het klassieke Latijn, zooals dit van Cicero). Evenals in Spanje werd de wijnstok in Gallië ingevoerd; hij werd later voor deze streken een bron van grooten rijkdom. — Groote heerbanen doorkruisten het land: sommige bestaan thans nog onder de benaming van *Romeinsche steenwegen*. Deze breede banen werden dwars door de bosschen, de moerassen en de woestenijen van Gallië tot legerdoeleinden aangelegd en droegen machtig bij tot de beschaving van het land: hier en daar verreezen nieuwe vlekken, weelderige villa's, door Romeinsche ambtenaars bewoond, en groote hoeven, die

ten zeerste bijdroegen tot de ontwikkeling van den landbouw. Indrukwekkende bouwwerken, zooals het aquaduct, bekend onder den naam van *brug over den Gard*, het *amphitheater* en de tempel of *vierkante huis* te Nîmes, getuigen nog van den toen heerschenden welstand. De groote Romeinsche steden in Gallië, Bavai en Trier in het Noorden, Aix, Nîmes en Avignon in het Zuiden, waren versierd met mooie gedenkteekenen, tempels, thermen en fonteinen, waarvan de puinen thans nog het bewijs leveren van de vroegere grootheid. — Christene apostelen en zendelingen kwamen aan de Gallo-Romeinen de leer van Christus prediken en van af de tweede eeuw ontstonden in veel steden christelijke gemeenten; doch het Christendom maakte slechts groote vorderingen na de afkondiging van het Edict van Milaan, in 313, waardoor Keizer Constantijn de godsdienstvrijheid toestond. De bisschoppen speelden in hun bisdom een belangrijke rol, vooral in de vijfde eeuw, toen de keizerlijke macht ten gronde ging: zij spreken recht, besturen de stad, richten de verdediging in tegen de Barbaarsche overweldigers.

III. — DE BESCHAVING VAN DE GALLIËRS.

De Galliërs. — De Galliërs, of beter de *Kelten*, waren groot van gestalte en fors van bouw; hun oogen blauw, hun haar blond, hun zeden ruw en krijgshaftig. Zij deden aan jacht en vischvangst, en leefden van het wild, dat de bosschen bevolkte, en van de visschen, waarvan het wemelde in de rivieren. Voor alles zochten zij het gevaar en het gevecht; zij wapenden zich met de piek en de werpspies om den vijand aan te vallen, en met het schild om zich te verdedigen. — Zij konden de wol van hun schapen spinnen en weven: zij vervaardigden er kleederen uit, die zij in verschillende kleuren verfdien. — Als woningen hadden ze leemen hutten met afgerond dak; deze stonden in de bosschen verspreid, in de nabijheid van een bron en maakten hier er daar eenige armzalige vlekken uit, die door voetpaden met elkander verbonden waren. Zekere plaatsen (een eiland, een rotspunt), door de natuur zelf ontoegankelijk gemaakt, richtten zij tot een toevluchtsoord of een soort verschanste legerplaats in, waar zij zich tegen den vijand gingen beschutten. — Doch, al was het land met wouden en rotsen bedekt, al waren de bewoners evenmin beschaafd als de wilde streek bebouwd,

in hun eenvoudige stulpen werd de vreemde reiziger immer met blijdschap onthaald en hij ontving er een gulle gastvrijheid. — De bevolking was in drie standen ingedeeld : de druïden, die priesters en rechters waren, de edelen en de vrijen.

Hun godsdienst. — De godsdienst van de Galliërs bestond eenerzijds uit de vereering der *natuurkrachten* : zij aanbaden de verschijnselen en krachten van de natuur zelf en vergoddelijkten ze later (hemelgoden zooals *Bel*; god van den handel zooals *Teutates*, enz.). Anderzijds omvatte de godsdienst het *druïdisme*, dat in het begin eerder een wijsgeerig stelsel was dan een godsdienst; die godsdienst nam de onsterfelijkheid van de ziel aan en het bestaan van een later leven. Maar zij, die met het onderwijzen van die spiritualistische leering belast waren, werden al spoedig priesters (*druïden*), die het toezicht hadden op de gebruikelijke offeranden en het plukken van den eiken marentak. — De Galliërs bouwden geen tempels : de plechtigheden van den eeredienst werden voltrokken op een open plek te midden van het bosch, ofwel op den top van een heuvel of in de eenzaamheid van de heide. Zij geloofden dat de ziel niet vergaat en dat zij, na den dood, van het eene lichaam naar het andere verhuist. Zij slachtten dieren ter eere van hun goden en offerden hun zelfs menschelijken offeranden. Aan sommige planten, zooals den marentak, schreven zij bovennatuurlijke kracht toe. Op zekere tijdstippen vergaderde het volk in het bosch om met veel luister den gewijden marentak in te zamelen, die in groote trossen aan de knoestige takken van de eiken hing te bengelen. Een in 't wit gekleede druïde klom in den boom en sneed met een gouden sikkeltje de vereerde plant af.

HOOFDSTUK II.

DE BARBAREN.

I. — DE BARBAARSCH WERELD, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN, BEVOLKING.

Uitgestrektheid van de Barbaarsche wereld. — Evenals de Grieken, gaven de Romeinen den naam van *Barbaren* aan alle volkeren, die buiten hun grenzen leefden en die vreemd waren aan hun beschaving. De Barbaarsche wereld begon dus aan de boorden van Rijn en Donau, besloeg het grootste deel van Europa en strekte zich uit tot in het midden van Azië. — De Barbaarsche volkeren waren in drie groote groepen ingedeeld : de Barbaren uit Germanië of *Germanen*; de Barbaren uit het Noorden en het Oosten; en de Barbaren uit Azië.

De Barbaren uit Germanië. — Ten Noorden van den Donau en ten Oosten van den Rijn tot aan de Weichsel strekte zich een groot gebied uit, die nagenoeg met het huidige Duitschland overeenstemt. Het was *Germanië*, een woest land, dat met breede stroomen doorkruist was en bedekt met groote bosschen, die het *Hercynisch* woud uitmaakten; naar de Oostzee toe bevonden zich moerassen en zandvlakten. Het woeste uitzicht van die streek had aan de inwoners ruwe, barbaarsche zeden medegedeeld : de Germanen waren oorlogszuchtig van aard, hielden van jacht en gevechten, gaven zich aan spel en dronkenschap over, en verwaarloosden den landarbeid. — Ze waren groot van gestalte, hadden blauwe oogen en blond haar. Hun maatschappelijke toestand was niet zeer gevorderd; zij groepeerden zich in volkstammen met koningen als opperhoofden, die in vreedstijd over minder gezag beschikten dan in tijd van oorlog; want de vergadering van de vrijen behield een groote macht. Zij aanbaden de natuurkrachten, waarvan zij er enkelen vergoddelijkten. — Hun voornaamste stammen waren : de *Friezen*, de *Saksen*, de *Franken*, de *Alemannen*, de *Longobarden*, de *Bourgondiërs* en de *Vandalen*.

De Barbaren uit het Noorden en uit het Oosten. — De Barbaren uit het Noorden bewoonden de noordelijke en oostelijke gewesten van Europa. Het waren de *Sarmaten* en de *Slaven* in de groote Russische vlakten, en de *Goten*, die tusschen de Oostzee en de Zwarte Zee een machtig rijk gesticht hadden. — Van al de

volkeren uit het Noorden, waren de *Skandinaviërs* de meest beschaafde. Zij aanbaden *Odin* en de godin *Freya*, de Venus van het Noorden, aan wie de *Vrijdag (freitag)* toegewijd was. Hun dichters noemde men *skalden*, en heel hun mythologie was vervat in een heilig boek, de *Edda*. Hun schrift bestond uit *runenteekens* en geleek veel op dat van de *Phœniciërs*; men meent dat deze het in Skandinavië ingevoerd hebben op hun tochten in de Oostzee. Stoutmoedige zeevaarders als ze waren, waagden de Skandinaviërs zich in vollen Atlantischen Oceaan, zonder compas en in weerwil van mist en stormen. Al vroeg landden zij op IJsland, waarheen een natuurlijke vuurbaak, de *Hekla*, hun den weg meer. Vandaar staken zij over naar Groenland, en later naar Labrador: zij waren *de eerste Europeanen die in Amerika aanlandden, doch van hun verblijf op dit werelddeel zijn geen sporen achtergebleven*. — Van al de Barbaren uit het Oosten waren de *Goten* de meest beschaafde, ter oorzake van hun aanraking met de Romeinen. Vroegtijdig reeds was hun het Evangelie verkondigd geworden; ze beleden echter de dwalingen van het Arianisme, door het concilie van Nicea veroordeeld.

De Barbaren uit Azië. — Ten slotte woonden er ten Oosten van de Kaspische Zee herdersvolkeren, van de hoogvlakte van Midden-Azië herkomstig en met een zeer minderwaardige beschaving. De voornaamste onder hen waren de *Hunnen*, de *Magyaren*, de *Tartaren*, de *Turken* en de *Mongolen*.

II. — GESCHIEDENIS VAN DE INVALLEN DER BARBAREN.

Oorzaken en algemeen karakter van de invallen. — De rijkdommen van het Romeinsche rijk trokken sinds lang de Barbaarsche volkeren aan; anderzijds vonden zij in de armzalige landen, waarin ze woonden, de voedingsmiddelen niet meer, die noodig waren voor een steeds groeiende bevolking; eindelijk, ze werden naar het Westen gedrongen door de andere volkeren van Midden-Azië. Herhaalde malen beproefden ze den Rijn en den Donau over te steken, maar werden telkens door de Romeinsche bezettingen teruggeslagen. Nochtans, toen het rijk meer en meer aan 't verzwakken ging, lukte het hun ten slotte over de grens te rukken; Barbaarsche horden, geheele volkeren zelfs, vielen op Gallië als op een weerlooze prooi. Het was als woedde over het land een vreeselijk orkaan: overal stortten de steden

onder hun voetstappen in, en waar zij voorbijkwamen bleven ontzaglijke puinhoopen over. Het land werd aan plundering, moord en brand prijsgegeven en was dan nog slechts een onmetelijk dooenveld, met de overblijfselen van de weelderige landhuizen en de groote Romeinsche steden alom bezaaid. Deze verschrikkelijke invallen volgden malkander op gedurende meer dan een eeuw; onder de voornaamste worden die van de *West-Goten*, van de *Vandalen*, van de *Hunnen* en van de *Longobarden* gerekend. — De inval van de *Franken* droeg een ander karakter.

De West-Goten: Alarik. — Kort na de verbrekking van het Romeinsche rijk, kozen de West-Goten *Alarik* tot opperhoofd. Deze verwoestte Thracië, Macedonië, Griekenland en Illyrië. Daarna drong hij in Italië: in 410 nam hij Rome in en liet de stad, zes dagen lang, uitplunderen. Met buit beladen, zette hij door Zuid-Italië zijn tocht voort, maar stierf plotseling te *Cosenza*, in Calabrië. Hij werd begraven in de bedding van den *Busento*, waarvan zijn gezellen eerst den loop hadden afgewend: de slaven, die hem ter aarde besteld hadden, werden gedood, ten einde te verhinderen dat ze aan de bewoners van de streek de begraafplaats zouden bekend maken. — Toen vatten de West-Goten den tocht weer aan naar Gallië; maar reeds waren zwermen andere Barbaren den Rijn en zelfs de Pyreneën overgetrokken. De West-Goten dreven hen terug en stichtten, tusschen de Loire en de Pyreneën, een koninkrijk met *Toulouse* als hoofdplaats; naderhand breidde het zich over Spanje uit. Hun heerschappij in Gallië werd door Clovis, koning van de Franken omvergeworpen, terwijl die in het Iberische schiereiland in 711 verdween onder de slagen van de Arabieren.

De Vandalen: Genserik. — Daar ze de Rijn grens ternauwernood verdedigd vonden, deden de Vandalen een inval in Gallië, trokken over de Pyreneën en vertoefden eenigen tijd in Betica, dat naar hen *Vandalusië* of *Andalusië* geheeten werd. Maar onder den druk van de West-Goten, die zich in Spanje wilden neerlaten, staken ze over naar Afrika, onder de leiding van hun koning *Genserik*. Deze vestigde zijn verblijf te *Carthago*: vandaar uit vertrok hij, in 455, om in Italië te ontschepen. Hij veroverde Rome, dat aan de plundering werd overgeleverd: de Vandalen gingen bij die verwoesting met zooveel razernij te werk dat alle vernieling,

uit loutere baldadigheid gepleegd, den naam van *vandalisme* behouden heeft. — De rijke buit, te Rome gemaakt, werd naar Carthago overgebracht, maar het rijk van de *Vandalen* werd in 534 ten onder gebracht.

De Hunnen : Attila. — De *Hunnen*, uit de steppen van Midden-Azië herkomstig, waren merkwaardig door hun afzigtelijk uiterlijk en hun wreedheid. Na een langdurig verblijf ten Noorden van de Zwarte Zee, waar zij hun kudden weidden, vernietigden zij het rijk van de *Goten*, in 376; daarop kwamen zij zich aan den linkeroever van den *Donau* neerlaten; zij stelden aan hun hoofd een afzigtelijken en stuggen krijgsman, den verschrikkelijken *Attila*, bijgenaamd de *geesel Gods*. « Ik ben de hamer van de wereld, zegde hij; en waar mijn paard zijn hoef zette, groeit geen gras meer. » Onder het geleide van zulk een aanvoerder verwoestten de *Hunnen* *Thracië* en *Illyrië*, rukten daarna naar het Westen den *Donau* op; te *Mainz* staken zij den *Rijn* over, en verwoestten *Straatsburg*, *Metz*, *Trier*, *Tongereren* en *Reims*. *Attila* maakte zich bereid om *Parijs* binnen te rukken, maar de *heilige Genoveva* van *Nanterre* slaagde erin hem van zijn voornemen te doen afzien. Hij ging dan het beleg voor *Orléans* slaan; maar toen verbonden zich tegen hem de *Franken* van *Meroveus*, de *Romeinen* van *Aëtius* en de *West-Goten* van *Alarik*: hij werd verslagen in de *Catalaunische velden*, bij *Châlons-sur-Marne*, in 451; zijn nederlaag redde *Europa* en de *beschaving* van een *volledigen ondergang*. — Vol verlangen om deze nederlaag te herstellen, rukte *Attila* op naar *Italië* met het doel dit land uit te plunderen. Hij verwoestte *Aquileja*, *Verona* en tal van andere steden: de inwoners van de provincie *Venetië* gingen, bij 't naderen van de *Hunnen*, op de vlucht en stichtten de stad *Venetië* in de laguneneilanden van de *Adriatische zee*; *Rome* bleef gespaard dank zij de *smeekbede* van den *heiligen Leo*,

Attila aan de poorten van Rome tegengehouden door den heiligen paus Leo I. — Navolging van een der fresco's, op last van de pausen *Julius II* en *Leo X* door *Raphaël* (1483-1520) geschilderd, in de ontvangzalen (in 't Italiaansch *stanze*) van het *Vaticaan*, te *Rome*. — De paus, met de gelaatstrekken van *Leo X*, is op een witten muilezel gezeten, en omgeven door kardinalen en een gevolg te paard; boven verschijnen de *heilige Petrus* en de *heilige Paulus*, alleen zichtbaar voor *Attila* en de zijnen, die met een gebaar van angst en ontzetting het gezicht afwenden.

Attila aan de poorten van Rome tegengehouden door den heiligen paus Leo I.

den paus. Daarna trok Attila zich naar Pannonië terug, waar hij stierf. Met hem ging de macht van de Hunnen ten gronde : nu zij van hun opperhoofd beroofd waren, vestigden de meesten zich metterwoon in de streek, waar zij zich teruggetrokken hadden en die van toen af *Hongarije* genoemd werd.

De Longobarden. — In 568 trokken de *Longobarden* of *Lombarden* op hun beurt over de Alpen en maakten zich van Italië meester. Hun koningen vestigden hun verblijf in de stad *Pavia* : een hunner ontving van den paus een spijker, die volgens de overlevering tot het kruis van Christus had behoord : hij liet er zich een dun diadeem uit maken, dat den binnensten ring van de vermaarde *ijzeren kroon* der Lombardische koningen uitmaakte. Deze kroon werd te *Monza*, bij Milaan, bewaard en zij diende later om de koningen van Italië te kronen. Het Longobardische koninkrijk bleef ongeveer twee eeuwen bestaan : het werd door Karel den Groote ten onder gebracht.

Gevolgen van de invallen. — Gansch de 6^e eeuw door waren de Barbaren als een alvernielende vloed over Europa heengestormd : de bevolking van geheele gewesten was uitgeroeid, onberekenbare schatten waren verloren gegaan en het beschavingspeil, dank zij den Romeinschen invloed bereikt, merkkelijk gedaald. Doch op de puinhoopen van het Romeinsche rijk werden nieuwe Staten gevestigd, die het uitgangspunt waren van onze moderne naties. Nieuwe beschavingsfactoren zouden de taal, de gebruiken en de levenswijze van het volk wijzigen en ten slotte zou het Christendom weldra bloeien te midden van de hierdoor verjongde samenleving en overal de plaats innemen van het Romeinsche heidendom.

Onder de Barbaarsche volkeren hadden sommige, zooals de Hunnen, slechts puinen na zich achtergelaten; andere, zooals de Vandalen, hadden Staten gesticht, die enkel van korten duur waren; andere nog, zooals de West-Goten, hadden aanzienlijke rijken gevestigd. Het beste deel echter was voor de *Franken* weggelegd, alhoewel ze de minsten waren in aantal : van de boorden van den Rijn vertrokken, breidden zij stilaan hun grondgebied uit, onderwierpen geheel Gallië, en heerschten, onder Karel den Groote, over gansch West-Europa. — Zij werden achtereenvolgens door twee beroemde vorstenhuizen bestuurd, de *Merovingers* en de *Karolingers*.

HOOFDSTUK III.

DE MEROVINGERS.

(431-751).

I. — VESTIGING VAN DE FRANKEN IN GALLIË.

De Franken : oorsprong en vorderingen. — Onder de benaming *Franken* werden de gezamenlijke Germaansche stammen aangeduid, die oorspronkelijk langs den rechteroever van den Midden- en Beneden-Rijn verspreid lagen. Eenige stammen woonden aan de boorden van de *Saala* (Ijssel), waaraan zij hun naam van *Saliërs* zouden ontleend hebben; de andere waren aan de oevers (*ripae*) van den Midden-Rijn gebleven en heetten *Ripuarische Franken*. — De Saliërs rukten vooruit naar het Zuiden en kwamen in de groote Kempische zandvlakte aan, die toen Taxandrië genoemd werd; maar zij werden naar het Westen afgeleid door de stijgende verheffing van den bodem (Midden- en Hoog-België) en door de verandering in den aard van den bodem, en bereikten aldus de Schelde-vlakte. Hun koning *Clodio* vestigde zijn zetel te *Doornik*. Hij breidde zijn gebied uit tot Kamerijk en de Somme. — Zijn zoon, *Meroveus*, samen met de Romeinen en de West-Goten behaalde op de Hunnen en hun opperhoofd *Attila*, de groote zegepraal in de *Catalaunische velden*, in 451 (zie blz. 108). Hij schonk zijn naam aan het stamhuis van de *Merovingers*, waarvan *Clovis* de merkwaardigste vorst was.

II. — CLOVIS (481-511).

Zijn plannen. — Clovis werd in 466 geboren. Ten tijde van zijn Troonsbeklimming, in 481, was het grondgebied van Gallië onder verschillende volkeren verdeeld : de *Franken*, die een heidenschen godsdienst huldigden bewoonden de streek tusschen Somme en Rijn; de *Gallo-Romeinen*, die den katholieken godsdienst beleden, heerschten nog tusschen Somme en Loire; de *Armorikanen*, of Bretagners; het koninkrijk van de *Bourgondiërs*, Arische ketters, strekte zich uit in de valleien van Saône en Rhône, en dit van de *West-Goten*,

ook Ariërs, omvatte de streek tusschen Loire en Pyreneën gelegen. Clovis besloot die verschillende volkeren aan zijn gezag te onderwerpen, en aldus zijn heerschappij over heel Gallië uit te breiden.

1° **De Gallo-Romeinen : Soissons (486).** — Clovis, was het opperhoofd of de koning van een Frankischen stam en tevens officier van het Romeinsche rijk. Hij begon met *Syagrius* aan te vallen, die den titel van koning der Gallo-Romeinen had aangenomen. Deze werd verslagen bij zijn hoofdstad Soissons, in 486; hij zocht een schuilplaats aan het hof van Alarik, koning van de West-Goten, maar werd uitgeleverd aan Clovis, die hem liet terechtstellen. Na zijn overwinning bij Soissons, bracht Clovis zijn verblijf naar die stad over. Vervolgens maakte hij zich van Parijs meester en breidde zijn Staten zuidwaarts tot aan de Loire uit.

De Bretagners zelf, die in hun wilde streek zoolang vrij gebleven waren, werden door Clovis schatplichtig gemaakt en onderwierpen zich aan zijn gezag.

Op hun veldtochten hadden de Franken talrijke kerken geplunderd en er de sieraden en gewijde vazen van geroofd. Onder den buit, die te verdeelen viel, bevond zich een kruik van groote waarde en die zeer kunstig gedreven was; naar men meent, hoorde ze toe aan de kerk van Laon. Daar de bisschop ze terugvroeg en Clovis voornemens was de vaas weer te geven, drukte hij den wensch uit dat ze zou gevoegd worden bij het aandeel, dat voor den koning bestemd was. Een enkel Frankische krijgsman verzette er zich tegen, en sloeg zelfs de vaas met een bijslag aan stukken. Het volgend jaar, toen de koning zijn leger in oogenschouw nam, stelde hij vast dat het wapen van dien ruwen soldaat verroest was; hij wierp het ten gronde en, terwijl de krijger zich bukte om het op te rapen, sloeg Clovis hem met zijn strijdbijl het hoofd af, zeggende : « Daar, dat hebt ze eveneens met de vaas te Soissons gedaan! » Dit vertelsel, al schijnt het tot de legende te behooren, toont toch aan wat een barbaarsheid bij de Franken nog heerschte, en over hoe weinig gezag de stamhoofden tot dan toe beschikt hadden.

2° **De Alemannen (496).** — Kort daarna trad Clovis in den echt met de deugdzame *Clotilde*, nicht van een Bourgondischen koning. Deze vorstin, die het christelijk geloof aankleefde, maande dikwijls haar gemaal aan zich te laten

doopen, maar hij stemde er eerst in toe na zijn overwinning op de *Alemannen*. Dit volk, uit Germanië herkomstig, was den Rijn overgetrokken om op zijn beurt Gallië te plunderen : eerst werden zij verslagen door de Ripuarische Franken in den zoogenaamden slag bij Tolbiac, in de buurt van Keulen, daarna werden ze bij een tweede ontmoeting op de vlucht gedreven door Clovis zelf. Ziende dat zijn soldaten voor den drang van de vijanden begonnen te wijken, riep Clovis in volle handgemeen uit : « God van Clotilde, sta mij bij in mijn nood; gun mij de zege en ik zal aan U gelooven en mij laten doopen! » Terstond vatten de talrijke christene soldaten, die in zijn leger dienden, weer moed, en wierpen zich verwoed op de Alemannen, zoodat de stormloop de overwinning van de Franken verzekerde. — De staatkunde van Clovis tegenover de katholieke geestelijkheid en de katholieke Gallo-Romeinsche bevolking bracht hem een hulp en een genegenheid bij, die hem in staat stelden voor goed het westwaartsche oprukken van de andere Germaansche volkstammen te stuiten, en aldus de ontwikkeling van zijn pas gestichte koninkrijk te verzekeren. Die steun werd hem onvoorwaardelijk toegezegd van den dag af waarop hij gedoopt werd : hij werd als het eenige katholieke opperhoofd van Gallië erkend.

Doopsel van Clovis (496). — Toen Clovis zegevierend te Reims teruggekeerd was, liet hij zich, zijn gelofte getrouw, door den *H. Remigius*, aartsbisschop van die stad, doopen.

Deze indrukwekkende plechtigheid werd den 25 December 496 voltrokken, in het bijzijn van talrijke bisschoppen, abten en Frankische hoofden, alsmede van een overgrootte menigte buitenlieden, die naar de stad waren toegestroomd. De straten waren met kransen versierd en de huizen met bonte stoffen behangen. De kerk van Reims, een van de mooiste van Gallië, was met duizenden kaarsen verlicht; de muren en pilaren waren onzichtbaar geworden onder het blanke tapijtwerk; balsem en allerhande reukwerk verspreidden hun geur in den tempel : kortom, alles droeg er toe bij om de bekeering van den machtigen koning der Franken te vieren. — Nadat Clovis zijn bede om gedoopt te worden herhaald had, liet de *H. Remigius* het gewijde water over zijn hoofd vloeien, en, naar men vertelt, voegde de bisschop erbij : « Buig het hoofd, Sicamber, aanbid wat zij verbrand hebt, en verbrand wat gij aangebeden hebt! » — Meer dan 3.000 Frankische

krijgslieden volgden het voorbeeld van hun opperhoofd na en lieten zich eveneens doopen; sindsdien maakte de christelijke godsdienst groote vorderingen bij dit nog onbeschaafde volk.

3° De Bourgondiërs : Dijon (500). — Vervolgens mengde Clovis zich in de landsaangelegenheden van de Bourgondiërs, waar twee oomen van Clotilde, *Gondebald* en *Godegisel*, tegen elkander oorlog voerden. Clovis trok partij voor dezen laatsten en Gondebald werd bij Dijon verslagen (500). — Na den dood van Godegisel kwam echter Gondebald weer in het bezit van de kroon en verzoende zich met Clovis. Ten gevolge van een overleg tusschen de twee vorsten, verbonden de Bourgondiërs zich met de Franken, en gezamenlijk ondernamen ze den oorlog tegen de West-Goten.

4° De West-Goten : Vouillé (507). — Evenals zijn onderdanen beleed *Alarik II*, koning van de West-Goten, het Arianisme. Herhaalde malen had hij de katholieke bisschoppen van Zuid-Gallië vervolgd, en deze riepen nu de hulp in van Clovis. De koning van de Franken nam de gelegenheid te baat om de West-Goten, naar wier grondgebied hij sedert lang trachtte, aan te vallen. De vijandelijke legers ontmoetten elkander te *Vouillé*, bij Poitiers, in 507. In het hevigest van den strijd schoot Clovis naar koning Alarik toe; beide tegenstrevers vochten dapper man tegen man; ten slotte stortte Alarik dood neer, en bij zijn val sloeg heel zijn leger op de vlucht. Clovis maakte zich deze zegepraal ten nutte : hij nam Toulouse in en onderwierp het gansche land tot aan de Pyreneën. Zoo was nagenoeg heel Gallië onder een enkelen scepter vereenigd. Het Arianisme verdween.

Bij zijn terugkomst in de stad Tours ontving hij een gezantschap van den Byzantijnschen keizer, *Anastasius*, die hem onder andere geschenken een gouden diadeem liet aanbieden. Dit feit getuigt van de macht van den Frankischen koning, wiens krijgsroem tot in het Oosten reikte.

Laatste jaren van Clovis. — Clovis keerde toen naar *Parijs* terug, dat hij tot hoofdstad van zijn rijk gekozen had. Hij vaardigde een edict uit waardoor de vrijheid teruggeschonken werd aan allen, die tijdens den oorlog tegen de West-Goten onrechtvaardig waren gevangen gezet of tot slavernij gedoemd. — Onmiddellijk na zijn bekeering, had hij opnieuw de *Salische wet* d. w. z. de wet van de Saliërs,

laten afkondigen, met een Latijnsche vertaling ten behoeve van de Romaansche bevolking van zijn rijk. — Door zijn milde giften en niet minder door zijn voorbeeld, droeg hij ten zeerste bij tot het stichten van talrijke kloosters, en door zijn toedoen kwamen de bisschoppen van Gallië in concilie bijeen te Orléans, in 511. Naast andere beslissingen bekrachtigde deze vergadering het *asylrecht*, aan de gebouwen van den eeredienst en hun aanhoorigheden toegekend.

Zijn dood : 511. — Clovis stierf hetzelfde jaar, te Parijs in den ouderdom van 45 jaar. Hij werd begraven in de hoofdkerk, die hij er kort te voren had laten bouwen. — Van toen af bleef Parijs de hoofdstad van het Frankische rijk, waarvan Clovis de ware stichter geweest was.

De opvolgers van Clovis. — Na den dood van Clovis verdeelden zijn vier zonen zijn Staten onder elkander overeenkomstig de toen bestaande gebruiken : aldus kwamen vier koninkrijken tot stand met *Parijs, Soissons, Metz* en *Orléans* als hoofdsteden. Naderhand was het Frankische rijk in twee groote gewesten verdeeld : *Austrasië*, ten Oosten van de Schelde en de Boven-Maas, en *Neustrië*, ten Westen van beide stroomen; daarbij hoorden het koninkrijk *Bourgondië* (de valleien van Saône en Rhône) en *Aquitanië* (tusschen de Loire en de Pyreneën). — Gedurende lange jaren leverden de afstammelingen van Clovis bloedige gevechten, en hun geschiedenis is maar een aaneenschakeling van gewelddaden, verraad en inwendige twisten : aldus vooral de strijd tusschen Fredegonde en Brünnehilde. — Wegens hun verwijfdheid werden de laatste Merovingers met recht *vadsige koningen* geheeten : zij gaven zich over aan vermaken, waren zwak en onbekwaam om te besturen : ook lieten zij de *hofmeiers* zich meester maken van het beheer van den Staat. Deze waren aanvankelijk slechts opzichters over 's konings hof, maar allengs vermeerderden zij hun gezag, en weldra werden ze machtiger dan de koningen zelf. Ten slotte liet een hunner, *Pepijn de Korte*, den laatsten afstammeling van Clovis in een klooster opsluiten, en zich zelf tot koning der Franken uitroepen, in 751. Zoodoende stichtte hij het vorstenhuis van de *Karolingers*, waarvan *Karel de Groot*e de merkwaardigste vorst was.

Godsdienst. — Het Romeinsche heidendom had den Keltischen eeredienst van de natuurkrachten in zich opgenomen, maar het druidisme was hierdoor te niet gegaan. Van het einde der 1re eeuw af werd het Christendom in Gallië gepredikt; ten gevolge van de invallen der Barbaren verdween het Romeinsche heidendom en werden, in tal van plaatsen, de uitslagen geheel vernietigd, die de zendelingen door hun ijver bereikt hadden inzonderheid na het edict van Milaan (313). De prediking werd evenwel voortgezet en de leering van Christus plantte zich snel voort in het rijk van de Franken, namelijk na het doopsel van Clovis.

Hier er daar zag men nederige kapellen oprijzen met een kruis in top, en aldra veranderden zij in weelderige kerken, om dewelke de kloostercellen van de monniken gebouwd werden; rondom de kluis van den zending en in de nabijheid van het ontluikende klooster schaarden zich de hutten van de nieuwbekeerden : ziedaar de oorsprong van tal van vlekken. Frankische heeren stichtten en begiftigden kloosters, die meestal ergens in een eenzame en beboschte vallei gelegen waren. Die kloosters werden brandpunten van godsdienstig leven en het toevluchtsoord van kunsten en wetenschappen; de monniken ontgonnen de heidegronden en legden er zich op toe de omliggende landerijen te bebouwen; pachthoeven kwamen tot stand rondom de abdijen, die aldus dikwijls de bakermat werden van belangrijke steden.

De bisschoppen speelden een gewichtige rol in de samenleving die zich aan 't vormen was : zij temperden de ruwheid van de zeden en lieten meer dan eens hun invloed gelden in de staatkundige geschillen. De geestelijken en monniken waren de eenige, die zich om het onderrichten van de menigte bekreunden, en ze plantten de christelijke zedenleer alom voort, terwijl ze anderzijds al hun krachten inspanden om verzachting te brengen in de al te barbaarsche wetten en gewoonten van de Franken.

Taal. — Bij hun aankomst in Gallië spraken de Franken een Germaanschen tongval, die heden ten dage nog voortleeft in het Duitsch en het Nederlandsch. In hun nieuw vaderland echter was na vijf eeuwen Romeinsche overheersching alom het Latijn verspreid. In den mond van de pas

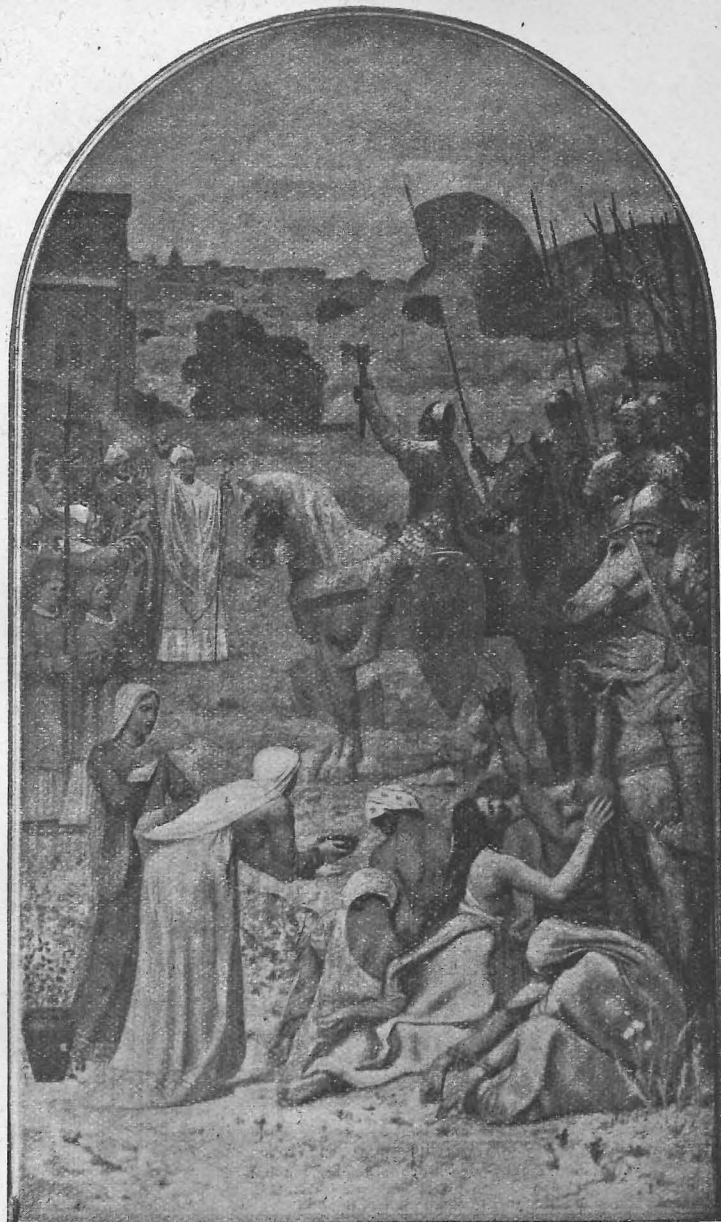

aangekomenen vervormde het zich allengskens : Germaansche woorden werden ermee vermengd, en zoo ontstond een volkstaal, die *Romaansch* of Oud-Fransch geheeten werd. Na door een langdurig gebruik volmaakter te zijn geworden, heeft die taal zich tot het huidige Fransch ontwikkeld.

Bevolking. — Onder de Merovingers bestond de bevolking van Gallië uit twee groepen : de *veroveraars* en den vroegeren *Gallo-Romeinschen adel*, die in 't bezit van den grond bleef — het waren de vrijen — en de *overwonnenen*; deze laatsten leefden in staat van dienstbaarheid en bebouwden den grond ten bate van de Frankische heeren. — Met de verovering van het land hadden deze heeren zich groote en schoone goederen uitgekozen, die ze van toen af in *vollen eigendom* bewaarden, en die de *allodiën* van het rijk uitmaakten : zoo *vestigde* elk van de Frankische opperhoofden *zich op zijn landgoed* en legde het er op aan het een rijken oogst te doen opbrengen en het van talrijke kudden en knechten te voorzien ¹. — De lijfeigenen bewoonden arme stulpen, in groepen bij den drempel van de heerenwoning; deze was met muren en paalwerk omringd en had het uitzicht van een groote, versterkte hoeve. — Met het oog op de rassen, omvatte de bevolking twee groepen : eenerzijds

¹ Verwoed waren zij op die rijke landouwen gevallen, en zij hadden ze met dezelfde belustheid onder elkander verdeeld, als die eertijds aan den dag gelegd werd bij het verdeelen van de buitgemaakte paarden, wapens en schatten .... Ieder van hen vestigde zich metterwoon op het aandeel dat hem te beurt gevallen was, vereenzelvigde zich als 't ware met dit welbemind land, dat zijn erf (*alod*) en dit van zijn kinderen werd. Daar, te midden van zijn goed, van zijn veld, van zijn eigen grond, vestigde hij een duurzamen haard, en leerde hij de bekoring van het huiselijke leven smaken. — G. KURTH, *Les origines de la civilisation moderne*, Dl. I, blz. 50).

Karel Martel redt de Christenheid. — Foto naar de schilderij van den Franschen schilder Puvis de Chavannes (1824-1898). Dit doek bevindt zich in het stadhuis van Poitiers en maakt deel uit van een reeks schilderijen door den kunstenaar uitgevoerd voor de inwendige versiering van het gebouw. — Karel Martel zit te paard vóór zijn leger, na de overwinning op de Arabieren; met beide handen heft hij de strijdbijl op, waarmee hij de ongelovigen neerverelde. De geestelijkheid van Poitiers, door den bisschop met zijn staf aan 't hoofd voorafgegaan ontvangt hem aan de poorten van de stad. Op den voorgrond een groep Saraceensche gevangenen, en twee christene vrouwen, die hun te drinken geven. Op den achtergrond de wallen van de stad.

Karel Martel redt de Christenheid.

de Franken, weinig beschaafde, ruwe krijgslieden, die over 't gezag beschikten; anderzijds de Gallo-Romeinen, meer beschaafd, die de Romeinsche overlevering bewaarden.

Het bestuur. — Aan het hoofd van de natie stond de *koning*, die, voor zooveel hij kon, de Romeinsche keizers navolgde, zonder evenwel hun onbepaalde alleenheerschappij te kunnen bereiken, daar de krijgs- en landsadel zoo bezorgd waren voor eigen voorrechten. Het koninklijk gezag werd erfelijk. Wat het koninklijk verblijf betreft, het was eerder een reusachtige hoeve dan een paleis: in het rond lagen tuinen, bosschen en weiden; het landgoed werd doorkruist met vlietende wateren, met poelen en vijvers, waarin het wemelde van visschen. De Frankische koningen brachten beurtelings een bezoek aan die landelijke verblijfplaatsen, en gaven zich over aan jacht en vischvangst.

De vergadering van de vrijen, die bij de Germanen opwoog tegen het koninklijk gezag, werd de *vergadering van de grooten*; de rol ervan echter veranderde geenszins.

Ondanks een strekking om iedereen de Salische wet of de gebruiken van de Salische Franken op te leggen, verschilden nochtans geruimen tijd de *rechtsgewoonten* voor de onderscheiden gedeelten van het koninkrijk: eenieder werd gevónnist naar de wet van zijn geboorteplaats. — De *Salische wet* was haast uitsluitend een wetboek van rechtspleging en van strafrecht, waardoor het te betalen bedrag tot herstelling van de veroorzaakte schade bepaald werd, bedrag dat verschilde naar gelang den maatschappelijken rang van den verongelijkte. In geval de beschuldigde niet bekende, werd schuld vastgesteld door proeven of door het rechterlijk tweegevecht, die als godsoordeel beschouwd werden.

De koning werd in de onderscheiden gewesten van het rijk vertegenwoordigd door *graven*, die de graafschappen bestuurden: zij oefenden er de rechtspleging uit en gezien de toenemende zwakheid van de koninklijke macht, begonnen zij er ten slotte de rol van opperhoofd te spelen. Ten einde de afpersingen van de koninklijke beambten en van de graven te ontgaan, verkregen talrijke groote grondbezitters, de bisschoppen en de kloosterabten het voorrecht rechtstreeks onder de bescherming van den koning te staan: zij genoten dan den vrijdom.

HOOFDSTUK IV.

DE KAROLINGERS.

(Van 751 tot aan de X^e eeuw.)

I. — DE EERSTE KAROLINGERS : DE HOFMEIERS.

Pepijn van Landen. — Onder de voornaamste Fran-
kische heeren, die zich in België gevestigd hadden, bevond
zich *Pepijn van Landen*; hij bezat uitgestrekte goederen in
Haspengouw. Hij onderscheidde zich door zijn dapperheid
en werd tot hofmeier bevorderd.

Later ging die waardigheid over op zijn kleinzoon *Pepijn
van Herstal*, die onder vier achtereenvolgende koningen de
rol van opperheerscher speelde met den titel van hertog der
Franken; hij zelf werd opgevolgd door zijn zoon *Karel Martel*.

Karel Martel. — Deze heeft vooral zijn roem te danken
aan de vermaarde overwinning, bij *Poitiers* op de Arabieren
behaald. In 711 hadden Mohammed's volgelingen, die reeds
meester waren van uitgestrekte landstroken in Azië en Afrika,
ook Spanje veroverd. Nadien waren zij over de Pyreneeën
getrokken en hadden zich over Zuid-Gallië verspreid. Doch
het dappere hoofd der Franken rukte tegen hen op en ont-
moette, in 732, een groot leger Saracenen bij *Poitiers*. De slag
duurde van 's morgens tot 's avonds: meer dan 300.000 man
sneuvelden in het gevecht, en de overwonnen Saracenen
spoedden zich in allerijl naar Spanje terug. — Deze veldslag
is een van de gewichtigste gebeurtenissen uit de geschiedenis:
*met de Saracenen terug te drijven had Karel het Christendom
gered, dat door den Islam bedreigd werd, en had hij tevens
Europa voor het juk van de Arabieren gevrijwaard.*

Pepijn de Korte. — Na het afsterven van Karel Martel
volgde zijn zoon Pepijn hem als hofmeier op. Eerst plaatste
hij *Childerik III*, een kind nog, op den troon. Doch nader-
hand vatte hij het plan op zelf de koningskroon op te zetten,
die een al te zware last was voor dien vadsigen vorst. Hij liet
Childerik de kruin scheren en hem in een klooster

opsluiten (751). Te *Soissons* riep hij de voornaamste heeren,
bisschoppen en abten van het koninkrijk in een vergadering bij-
een. Hij werd er, naar het aloude volksgebruik, op het schild
verheven, en vervolgens gekroond door den *H. Bonifacius*,
aartsbisschop van Mainz. Het vorstenhuis van de Karolingers
was gesticht. — Kort daarop werd hij door paus *Stephanus II*
plechtig tot koning van de Franken gezalfd in de kerk van
Sint-Denijs, in 754; niet lang daarna kwam de paus de hulp
van *Pepijn* inroepen tegen *Astolf*, koning van de Longobarden,
die de stad Rome bedreigde. *Pepijn* rukte de Alpen over,
en maakte zich meester van het *exarchaat Ravenna* en van
Pentapolis; hij bood ze *Stephanus II* en zijn opvolgers ten
geschenke aan. Dit grondgebied werd bij het hertogdom
Rome gevoegd, dat de pausen reeds in bezit hadden.

Pepijn stierf in het jaar 768. — Hij liet twee zonen achter,
Karloman en *Karel*; deze laatste werd beroemd onder den
naam van *Kaerl den Grooten*.

II. — KAREL DE GROOTE (768-814).

Zijn geboorte. — Karel de Grooten werd geboren in 742,
waarschijnlijk te Luik of in een der naburige plaatsen:
te *Herstal*, *Jupille* of *Aken*. *Pepijn de Korte* had zijn Staten
tusschen zijn twee zonen verdeeld: *Karloman* was in het
bezit gekomen van *Neustrië*, en *Karel* in dat van *Austrasië*.
Doch aangezien *Karloman* in 771 stierf, werd *Karel* alleen
meester in het Frankische rijk. Dank zij de verovering van
overgrooten landstroken werd het al grooter en grooter; door
Karels toedoen werd het de machtigste monarchie van het
Westen.

§ 1. — Zijn veroveringen.

De Saksen (772-804). — Te midden van de uitgestrekte
wouden en moerassen van Noord-Germanië woonden de
Saksen, een krijgsvolke en heidensche volksstam. Met het
doel hen tot het Christendom te bekeeren en een einde te
stellen aan hun voortdurende invallen, ging *Karel* ze in hun
eigen land bestrijden; maar de Saksen, door hun hoofdman
Witiking aangevoerd, boden hem zulk een hardnekkigen
weerstand, dat hij drie en dertig jaar lang moest oorlogen
alvorens hen te kunnen onderwerpen. Om er ten volle in te

slagen was hij zelfs verplicht een groot aantal Saksische gezinnen naar Gallië en Helvetië weg te voeren, waar zij met de bevolking van de streek samensmolten.

De Longobarden (774). — *Desiderius*, koning van de Longobarden en opvolger van Astolf, had de Pauselijke Staten overrompeld en was, aan het hoofd van zijn troepen, Rome binnengetrokken. Bij het vernemen van dit nieuws rukte Karel de Groote de Alpen over en deed zijn intrede in Milaan, waar hij de ijzeren kroon van de Longobardische koningen op zette. Daarna liet hij koning Desiderius de kruin scheren, sloot hem in een klooster op en lijfde het koninkrijk van de Longobarden bij het Frankische rijk in.

De Arabieren in Spanje (778). — Na hun nederlaag bij Poitiers hadden de Arabieren zich achter de Pyreneeën teruggetrokken. Karel de Groote ging hen aldaar aanvallen, en overmeesterde het land tot aan den Ebro. Doch bij het terugkeeren werd zijn achterhoede door de Basken overvallen in de *bergengte van Roncevaux*: van op de naburige hoogten liet de vijand reusachtige rotsblokken op de Franken rollen, zoodat tal van mannen en paarden eronder verpletterd werden. De paladijn Roland, neef van Karel den Groote, vond er insgelijks den dood. Door de kronijkschrijvers van dien tijd wordt de ramp van Roncevaux voorgesteld als een der vermaardste gebeurtenissen, waarvan de geschiedenis gewag maakt.

De Beieren en de Avaren (788). — Karel de Groote veroverde daarna Beieren; vervolgens voerde hij oorlog tegen de *Avaren*. Deze waren, evenals de Hunnen, uit Midden-Azië gekomen en hadden tusschen den Donau en de Theiss een verschanst kamp of *ring* opgeslagen, met negen concentrische muren of hagen omgeven; zij hadden er de overgrootte schatten opgestapeld, die ze aan de naburige volkeren ontstolen hadden. Karel kon deze legerplaats niet innemen, doordat zijn ruitery in de moerassen zonk, die zich over heel het land uitstrekten. Acht jaar later echter slaagde zijn zoon Pepijn erin den *ring* binnen te dringen, en zijn troepen maakten er aanzienlijke schatten buit. — Een weinig daarna werden de *Slaven* achter de bergen van Bohemen teruggeslagen, en moesten de *Denen* aan Karel den Groote de streek bezuiden den Eider afstaan.

Zijn rijk. — Het rijk van Karel den Groote, dat door zooveel veroveringen aanzienlijk vergroot was, grensde ten Westen en ten Noorden aan de zee, van de Pyreneeën tot aan den Eider (Jutland); ten Oosten aan den Oder, de Theiss en den Donau; ten Zuiden aan de Save, de Adriatische zee, den Garigliano in Italië en den Ebro in Spanje. Het omvatte dus onmetelijke gewesten, en het West-Romeinsche Rijk scheen erin te herleven. — In het jaar 800 begaf Karel zich naar Rome, en werd er onder de luide toejuichingen van de menigte tot *keizer van het Westen* gekroond door paus Leo III. De faam en de roem van Karel den Groote namen met den dag toe, en van uit het diepste van Azië werden hem door de machtigste vorsten geschenken gezonden als blijk van hun hulde.

Dood van Karel den Groote (814). — Karel de Groote had zijn verblijfplaats te Aken gevestigd; hij hield veel van de warme baden van die stad, en kwam er gewoonlijk het winterjaargetijde doorbrengen: hij verlustigde zich dan tevens in de jacht op oerossen en everzwijnen in het Ardennenwoud. Hij stierf in zijn hoofdstad, den 28 Januari 814, en liet als eenigen opvolger achter zijn zoon *Lodewijk*, bijgenaamd *den Goede* of *den Vrome*.

§ 2. — Zijn bestuur.

De Kapitulariën. — Vooral na zijn kroning besteedde Karel de Groote er al zijn zorgen aan, zijn rijk met een regelmatig bestuur te bedelen. Daar de volkeren, die onder zijn scepeter stonden, tot verschillende rassen behoorden en hun eigen zeden hadden, liet hij aan elk hunner zijn bijzondere *wetten* en gebruiken. Toch kondigde hij, op verschillende tijdstippen van zijn regeering, zekere verordeningen af, die op alle onderdanen van zijn rijk zonder onderscheid toepasselijk waren: zij waren bekend onder de benaming van *Kapitulariën*, omdat zij in *capitula* of hoofdstukken ingedeeld waren. Die verordeningen hadden betrekking op geheel het openbare en private leven van de Franken: het leger, het gerecht, de zeden, den eigendom; zij bevatten ook voorschriften omtrent de belastingen en het tolwezen, de kerkelijke en burgerlijke feesten, den vasten, de jacht, het beheeren van de hoeven en de huishoudkunde. Meest al deze bepalingen dragen den stempel van groote wijsheid, maar sommige zijn overblijfselen van vroegere gebruiken, zooals de gerechtelijke proeven, de *ordaliën*

of godsoordeelen : een belichte werd onschuldig verklaard, indien hij erin slaagde zijn aanklager in de kampplaats onder te werpen; ofwel, men zegde hem : « Ga blootsvoets over die gloeiende staven; haal den ring uit het kokende water van deze kuip, en zoo na drie dagen uw huid geen spoor van brandwonde vertoont, wordt ge vrijgesproken. » — Later liet men deze godsoordeelen varen en men nam zijn toevlucht tot het *bewijs door getuigen*, dat nu nog in het gerechtelijk onderzoek aangewend wordt. — Karel de Groote richtte overigens de rechtspleging opnieuw in met de vernieuwing van de *schepenbanken* : de schepenen waren vaste ambtenaren, die onder de aanzienlijke inwoners benoemd werden.

Het bestuur. — Het meerendeel van deze wetten, eerst door Karel den Groote en zijn raadsleden ontworpen, werden nadien ter goedkeuring voorgelegd aan de bisschoppen, abten en heeren van het rijk. Deze kwamen tweemaal 's jaars bijeen, in de Lente en in den Herfst : hun vergaderingen werden dan *Meivelden* (vroeger Maartvelden) geheeten. — De uitvoering van die wetten werd toevertrouwd aan *graven*, die de onderscheiden graafschappen (300 in getale) in 's keizers naam bestuurden; zij droegen den naam van *markgraven* of *markiezen*, als zij een graafschap beheerden in de nabijheid van de *marken* of grenzen van het rijk. Deze graven vertegenwoordigden den vorst in hun graafschap, zaten de vergaderingen van de vrijen of *pleithoven* voor, inden de belastingen en spraken recht met behulp van de *schepenen* of vrije mannen die opgeroepen werden om in het gerechtshof te zetelen. — Het voorrecht van den *vrijdom* werd tot al de kloosters en alle kerkelijke goederen uitgebreid, zoodat die landgoederen aan de rechtspraak van de graven ontsnapten en door hun kerkelijke opperhoofden beheerd werden. — Ten einde zich er van te verzekeren dat de wetten goed nageleefd werden, gingen de *missi dominici*, of gezanten van den heer, regelmatig viermaal per jaar, het toezicht houden over de onderscheiden gewesten van het rijk; zij moesten een trouw verslag inleveren over den toestand van ieder, en aan den keizer de klachten overmaken, die de bevolking bij hen mocht inbrengen.

III. — DE BESCHAVING ONDER KAREL DEN GROOTE.

Karel de Groote verwierf een groote faam niet alleenlijk door zijn veroveringen en door zijn pogingen om de staatkundige, godsdienstige en bestuurlijke eenheid van zijn reusachtig

rijk te verwezenlijken, doch vooral doordat zijn regeering zich kenmerkt door een opbloei van de beschaving, die de Barbaren haast vernietigd hadden. Onder zijn invloed en dank zij zijn hoog gezag ving een tijdperk aan van vrede, van maatschappelijke en zedelijke heropbeuring, dat jammer genoeg maar al te kort was, maar waarin toch de grondslagen gelegd werden van de moderne beschaving.

De samenleving. — Onder de bevolking van het rijk van Karel den Groote onderscheidde men : de *vrijen*, de *lijfeigenen* en de *geestelijkheid*.

Vrijen waren — behalve de geheele geestelijkheid — al de eigenaars in rechte en in feite van een perceel land. Daaronder waren begrepen : de *grooten*, leden van den adel, die uitgestrekte landgoederen in bezit hadden; zij bestuurden ze, genoten er een zeker gezag en trokken er hun inkomen uit, en konden bovendien van den vorst zekere voorrechten verkrijgen; verder de *minderen*, die kleine eigendommen in bezit hadden, meestal allodiën; ze leefden van landbouw en veeteelt, soms ook van handel.

Lijfeigenen waren zij, die geen enkel stukje grond bezaten; zij beschikten er soms over, doch zonder dat het hun in rechtseigendom toebehoorde. Zij maakten deel uit van het landgoed waarop ze woonden en vonden hun bestaansmiddelen in den landarbeid. Zij waren tot zekere plichten verbonden tegenover den eigenaar van het landgoed : tot het betalen van cijnsen, tot het verrichten van niet betaald handwerk of heerdienst, enz.; zij, die werkelijk aan een landgoed gehecht waren, hielpen mee aan de bebouwing ten voordeele van den meester. Men mocht ze vrijmaken. — Wat de slavernij aangaat, ze was verdwenen.

De geestelijkheid, waaronder de bisschoppen, priesters, monniken en klerken, genoot den vrijdom, en al haar leden waren vrijen. Zij bestuurden hun landgoederen en werden door waarnemers bijgestaan.

De staatkundige inrichting. — Zie hierboven : het bestuur.

De landerijen, de dorpen en de steden. — De vorst had voor het grootste deel zijn inkomen te danken aan zijn onmetelijke eigendommen en goederen, die de schatkist uitmaakten. — De bebouwde streken waren verdeeld in

landbouwondernemingen, waarvan het middelpunt een boerderij of pachthoeve (*villa*) was om dewelke zich de kleine stulpen van de lijfeigenen schaarden : het geheel maakte een menschengroepering en een klein gehuchtje uit, waar de toezichter (*villicus*) eenieders arbeid regelde met het oog op de landbouwvoortbrengst en ten bate van den meester. Soms groeide de bevolking van dit gehucht aan doordat handwerkers en kleine landbouwers er zich neerzetten, hetzij vrijen die hun allodiën ontgonnen, hetzij lijfeigenen, die, mits cijns- en rentenbetaling, een of meer perceelen land in huur gekregen hadden. — De pachthoeven hoorden toe hetzij aan leeken, groote grondeigenaars, hetzij aan kerken en kloosters; deze laatsten ontwikkelden zich sneller, wyl de toestand van de lijfeigenen er meer bevredigend was. — In uitgekozen landschappen, die gunstig waren ter verdediging ofwel voordeelig voor den handel, vormden zich vlekken van eenig belang; deze waren wel eens de voortzetting van een oude Romeinsche plaats, doch dikwijls ook hadden ze hun oorsprong te danken aan een hoeve, een kerk, een klooster, waarrond zich handwerkslieden, handelslieden en vrijen vestigden. — Nochtans, buiten eenige zeldzame uitzonderingen, bestonden er toen geen eigenlijke steden : zij kwamen slechts later tot stand onder den invloed

Karel de Grootte wordt tot keizer gekroond te Rome.

Karel de Grootte wordt tot keizer gekroond te Rome. — Foto naar een der fresco's die de keizerszaal versieren in het stadhuis te Aken; zij werden uitgevoerd de eene door Rethel, een Duitschen schilder (1816-1856), de anderen door Kehren (1817-1880) naar de teekeningen van den eersten. — Den 25 December, zoo verhaalt ons Eginhard, bevond Karel de Grootte zich te Rome; hij trad de Sint-Pieterskerk binnen tegelijk met al het volk om er de plechtige Kerstmis bij te wonen; toen hij voor het altaar biddend neerknielde, zette hem paus Leo III een kroon op het hoofd. — De Duitsche schilder heeft het tooneel getrouw weergegeven, zooals Eginhard het verhaalt; volgens dezen geschiedschrijver zou het besluit tot de kroning geenszins op voorhand gevormd zijn geweest. Men merkt aan de verbaasde houding van Karel dat hij in gebeden verslonden was, toen de paus hem met zijn gebaar verraste.

Het doopsel van Witikind. — Eveneens naar een fresco uit het stadhuis van Aken (zie de vorige noot). Vóór Karel den Grootte, rechtstaande voorgesteld en met den heerschersstaf in de hand, knielt de Saksische held Witikind neer. Een bisschop giet hem het doopwater over het hoofd. Het tooneel heeft plaats in de villa te Attigny-sur-Aisne, in 785.

Het doopsel van Witikind.

van economische oorzaken, namelijk ten gevolge van het vergemakkelijken van het verkeer alsmede van het ontwikkelen der handelsbetrekkingen in vreedestijd.

De scholen en de geleerden. — De roem van Karel den Groote werd echter op de meest schitterende wijze gevestigd door de bescherming die hij aan de letteren verleende en de zorg waarmee hij het onderwijs van het volk ter harte nam. Een reusachtige taak was het stellig in dien tijd van algemeene onwetendheid. Karel stichtte talrijke scholen nabij de kloosters en parochiekerken : de monniken en priesters gaven er kosteloos onderricht aan de volkskinderen; aan zijn hof te Aken richtte hij een soort instelling voor hooger onderwijs in, en vertrouwde er de leiding van toe aan den Angelsaksischen monnik *Alcuinus*. Dikwijls zag men hem, bij het terugkeeren van zijn krijgstochten, de lessen van de meesters bijwonen, en aan de beste leerlingen belooningen toekennen. Door het uitdeelen van gunsten wist hij de vreemde geleerden naar zijn hof te lokken. *Alcuinus* stierf te midden der grootste eerbetuigingen, en een ander geleerde, *Eginhard*, werd de geheim- en geschiedschrijver van Karel den Groote.

IV. — VERBROKKELING VAN HET RIJK.

Verdrag van Verdun (843). — Lodewijk de Vrome kon noch de onderscheiden volkeren van het rijk, noch zelfs zijn eigen zonen tot gehoorzaamheid dwingen. Deze laatste schaamden zich niet de wapens tegen hun vader op te nemen; zij dwongen hem zelfs, in boetgewaad gekleed, openbaar zijn schuld te bekennen in de kerk van Soissons. Van droefheid overstelpt, begaf de rampzalige vorst zich daarop naar Mainz, waar hij in 840 overleed. — Drie jaar lang betwistten zijn zonen elkander zijn nalatenschap; eindelijk, in 843, sloten zij het verdrag van *Verdun*, waardoor het rijk van Karel den Groote in drie deelen verdeeld werd : 1° *Frankrijk*, ten Westen van de Schelde, de Boven-Maas, de Saône en den Rhône, viel *Karel den Kale* ten deel; — 2° *Germanië*, ten Oosten van den Rijn, werd aan *Lodewijk den Duitscher* geschonken; — 3° de landstreek, die zich tusschen deze twee Staten uitstreckte, van de Noordzee tot in Italië, kwam in het bezit van *Lotharius*.

Toen deze vorst stierf, werd dit aandeel opnieuw verdeeld; het noordelijke gedeelte kwam in de macht van koning *Lotharius II*, en werd naar zijn naam *Lotharingen* geheeten.

In 959 werd ook Lotharingen in twee deelen verdeeld, waarvan het eene, Opper-Lotharingen, het huidige Lotharingen werd, en het andere Neder-Lotharingen en soms Lothier genoemd werd. Dit laatste omvatte de streken gelegen tusschen den Rijn, de Moezel, de Chiers, de Schelde en de Noordzee. Tijdens het leenstelsel strekte Neder-Lotharingen zich uit over het hertogdom Brabant, het graafschap Henegouwen, het graafschap Namen, het graafschap Luxemburg, het graafschap Limburg, het prinsbisdom Luik, het abtgraafschap Stavelot-Malmedy. Het graafschap Vlaanderen hoorde haast volkomen bij Frankrijk sinds het verdrag van Verdun.

Zoo werd het nieuw Westersche rijk ontbonden in den loop van de eeuw zelf, waarin het gesticht werd : een groot gedeelte van het beschavingswerk, door Karel den Groote aangevangen, ging tegelijk ermee teniet. De verbroekeling zal de plaats innemen van de staatkundige eenheid, en tevens zal het Karolingische rijk door de nationale monarchieën vervangen worden.

Het Duitsche Rijk (962) : Otto de Groote. — De afstammelingen van Karel den Groote heerschten over Germanië tot in 911. Van toen af werd de kroon door verkiezing toegewezen en ging weldra tot het Saksische huis over, waarvan *Otto de Groote* de merkwaardigste vorst was. Deze stak de Alpen over en maakte zich van Noord-Italië meester, lijfde het bij zijn Staten in, en ging te Rome de keizerskroon opzetten. Aldus werd in 962 het Heilig Roomsche rijk van Germaansche nationaliteit of het *Duitsche Rijk* gesticht, dat tot in 1806 bleef voortbestaan. Van de stichting af droegen de vorsten van Germanië drie kronen : voor Germanië de *zilveren* kroon, die zij te Aken na hun verkiezing ontvingen; voor Italië de *ijzeren* kroon, die hun te Monza, bij Milaan, werd opgezet; voor het Rijk, de *gouden* kroon, waarmee zij te Rome vereerd werden ¹.

---

¹ De voornaamste vorstenhuizen, die in Duitschland regeerden na Otto den Groote, waren : dat van *Frankenland* (1024-1125), dat van de *Hohenstaufen* (1137-1250), dat van de *Habsburgers* (1273-1308), dat van *Luxemburg* (1356-1438).

Koninkrijk Frankrijk : Hugo Capet (987). — In Frankrijk stierf het karolingische vorstenhuis slechts in 987 uit. Toen zette *Hugo Capet*, graaf van Parijs, zich de kroon op het hoofd en werd de stichter van het stamhuis der Capetingers. Zijn gezag werd echter, evenmin als dat van zijn eerste opvolgers, door de groote leenmannen van het rijk erkend. Gedurende meer dan honderd jaar stelden de Capetingers zich met den koningstitel tevreden zonder er de voorrechten van op te eischen.

HOOFDSTUK V.

DE NOORMANNEN.

De Noormannen. — De Noormannen, d. i. *mannen uit het Noorden*, waren uit het Scandinavische schiereiland herkomstig. Zij waren enkel uit op bloed en goud, op vechten en plunderen. Het waren zeeschuimers : hun vloot bestond uit groote zeil- en roeibootten, alsmede uit lichte schepen, die zij van den eenen stroom tot den anderen overbrachten, zoodat ze tegen alle stroomingen bestand waren en op alle waters konden varen. De zee noemden zij den *zwanenweg* en hun dichters zongen : « De storm komt den arm van onze roeiers ter hulp; de orkaan staat tot onzen dienst en drijft ons waar we heen willen. » Van uit den Oceaan voeren zij stroomen en rivieren op tot in het hart van het oeverland : zij verwoestten er de hoeven, abdijen en kasteelen, en trokken zich vervolgens, met buit beladen, terug. Zij verspreidden alom zulken schrik dat men langen tijd in de kerken zong : « Van de woede der Noormannen, verlos ons, Heer! »

De Noormannen in Frankrijk. — Gedurende heel de IXe eeuw zetten de Noormannen aldus de oeverstreken van Rijn, Maas en Schelde te vuur en te zwaard, en zaaiden hier te lande alom schrik en ontzetting. Toen zeilden zij het kanaal binnen, voeren de Seine op en gingen het beleg voor Parijs slaan. Ten einde paal en perk te stellen aan de verwoestingen van de Noormannen, trad *Karel de Eenvoudige*, koning van Frankrijk in onderhandeling met hun aanvoerder *Rollo*. In 911 schonk hij hem, met den titel van hertog, een landstreek, die naar hen *Normandië* geheeten werd. Sindsdien zagen de Noormannen van hun zwerftochten af; zij bekeerden zich tot het Christendom en de rust werd in Frankrijk hersteld. Anderhalve eeuw later veroverde hun hertog *Willem* Engeland.

De Noormannen in Engeland (1066). — De opvolgers van *Rollo*, hertog van Normandië, bestuurden dit leen als vazallen van den koning van Frankrijk. Een hunner, *Willem de Veroveraar*, zakte naar Engeland af aan het hoofd van 60.000 man; hij versloeg koning Harold bij *Hastings* of bij *Senlac*, in 1066 : deze overwinning stelde hem in het bezit

van Londen en van de Engelsche kroon. Om zijn wapenmakers te beloonen, verdeelde hij het land in een groot aantal baronieën, die hij aan de Normandische edellieden schonk. Al deze eigendommen werden afgemeten en ingeschreven op de *grootte rol* of het kadaster van het rijk. Willem voerde insgelijks het gebruik in te acht uur 's avonds de taptoe te luiden; ten slotte liet hij in de scholen, gerechtshoven en officiële oorkonden de Angelsaksische taal door het Fransch vervangen; beide tongvallen smolten samen, wat aanleiding gaf tot het ontstaan van een nieuwe taal, het *Engelsch*; veel Fransche woorden worden er in weergewonden.

Door de verovering van Engeland werden de hertogen van Normandië machtiger dan hun leenheeren. Naderhand groeiden hun bezittingen nog aan, en de steeds toenemende macht van de Engelsche koningen verontrustte de Fransche vorsten. Zulks verklaart de voortdurende oorlogen die tusschen beide landen losbarstten, en waarvan de *Honderdjarige oorlog* de voornaamste was.

De Noormannen op Sicilië. — In het jaar 1016 ont-scheepten veertig Normandische pelgrims, die uit het Heilig Land terugkeerden, in de haven van Salerno, in Italië. Zij hielpen de inwoners de Saracenen, die de stad belegerden, verdrijven, en zetten hun terugreis naar Normandië voort, met geschenken overladen. Het wonderlijke verhaal over den rijkdom van de streek, die ze bezocht hadden, deed een menigte Noormannen er toe besluiten aldaar fortuin te gaan zoeken. Onder hen onderscheidden zich vooral de twaalf zonen, van een armen ridder van Coutances, Tancredo van Hauteville. — Een hunner, *Robrecht*, bijgenaamd *Guiscard*, d. w. z. de Listige, was een echte gelukzoeker en tevens schoon, moedig en eerezuchtig. Aan het hoofd van zijne kleine bende veroverde hij *Apulië* en *Calabrië*, en maakte zich door zijn wapenfeiten beroemd. — Tegelijkertijd viel zijn broeder *Rogier* Sicilië aan, dat door de Saracenen bezet was. Eerst na acht en twintig jaar onvermoeid strijden, maakte hij zich van dit eiland meester, en herstelde er overal het Christendom. — Zijn zoon, *Rogier II*, voegde de bezittingen van zijn oom bij die van zijn vader en werd alzoo de stichter van het *koninkrijk der beide Siciliën*. Hij voerde er de zijdewormteelt in, alsmede het verbouwen van den moerbezieboom en het suikerriet. Verder beschermde hij den landbouw, den handel en het onderwijs. Vermaarde scholen, waaronder die voor

geneeskunde te Salerno, verspreidden alom de faam van het nieuwe koninkrijk, dat een der bloeiendste Staten van Italië werd.

Staatkundige toestand van Midden-Europa na Karel den Groote en na de invallen van de Noormannen. — Het werk, dat Karel de Groote op gebied van staatkunde en beschaving tot stand gebracht had, ging na hem om drie voorname redenen van inwendigen aard te niet : de onderlinge twisten tusschen zijn afstammelingen; het verschil van taal en zeden, dat de onderscheiden volkeren van zijn rijk kenmerkte; het verlangen van de groote grondeigenaars en hoogere keizerlijke beambten over meer persoonlijk gezag te beschikken en samen een ruimer onafhankelijkheid te genieten tegenover de centrale macht. Een oorzaak van uitwendigen aard, de invallen van de Noormannen, verhaastte nog de ineenstorting van het werk van Karel den Groote : de koningen bleken onbekwaam te zijn tot het verdedigen van hun land, en heeren, zooals de graaf van Vlaanderen of de bisschop van Luik, moesten hun vadsigheid of hun lafhartigheid ter hulp komen.

Uit dit alles vloeiden voort : de aangroei van de staatkundige macht, waarover de hoofden van graafschappen, van hertogdommen reeds beschikten; de vermindering van het gezag der koningen; het ontstaan van nieuwe Staten; de noodzakelijkheid, die de zwakkeren verplichtte bij de groote grondeigenaars steun te zoeken. Een menigte kleine Staten zullen de plaats innemen van een machtig rijk : dit zal het *leenstelsel* wezen.

HOOFDSTUK VI.

DE ARABIËREN.

I. — ARABIË, AARDRIJKSKUNDIG MIDDEN.

Arabië is een uitgestrekt West-Aziatisch schiereiland, gelegen tusschen de Roode Zee en de Perzische golf. Het is een land dat bestaat uit woestijnen en steppen, en dat met een bergrand omringd is langsheen de Roode Zee; het binnenland is met *zwervende* Arabieren of Bedoeinen bevolkt; aan den buitenrand, die vruchtbaarder is en beter bebouwd, wonen de Arabieren met *vaste* woonplaats. Niet ver van de Roode Zee liggen twee merkwaardige steden : *Mekka* en *Medina*. — Door de zon verzengd en ver van den weg der invallen afgelegen, kwam deze landstreek nooit onder een vreemde overheersching. In de VIIe eeuw echter omhelsden de Arabieren, die over talrijke stammen verdeeld waren, vol gloed den godsdienst van Mohammed, veroverden snel nieuw gebied en droegen er toe bij om in het Oosten een nieuwe wereld te stichten met den *Islam* als grondslag.

II. — MOHAMMED (570-632); DE MUZELMANSCH E GODSDIENST.

Mohammed; de Hegira (622). — Mohammed, de stichter van den Islam, werd omstreeks 570 te Mekka geboren. Toen hij nauwelijks veertien jaar oud was, vergezelde hij de karavanen, die handel dreven met het Oosten. Na zijn terugkomst te Mekka, leidde hij er een teruggetrokken leven tot op zijn veertigste jaar, zijn tijd wijdend aan studie en overweging. Toen vatte hij het plan op de talrijke onafhankelijke stammen van Arabië in *één godsdienst* en in *één rijk* te vereenigen.

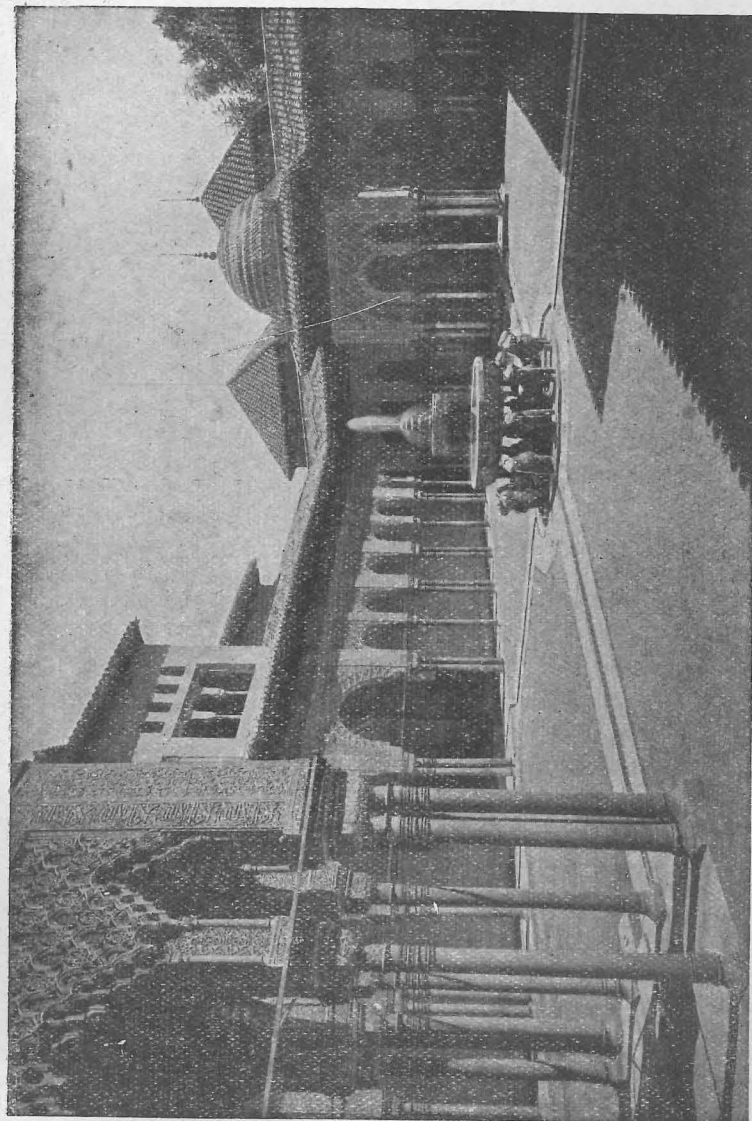
Hij ving zijn zending aan in het jaar 610. Met de bewering een afgezant van God te zijn en een ingeving van den engel Gabriël te hebben gehad, begon hij in 't openbaar zijn leer te verkondigen : geloof aan een eenigen God en zijn profeet Mohammed, bestaan van een leven hiernamaals, verplichtende aalmoezen en gebeden. In 't begin telde hij talrijke volgelingen; doch de aanhangers van den ouden godsdienst te Mekka lieten hem vervolgen en hij moest de wijk nemen naar *Yatreb*, den 16 Juli 622 : met deze

vlucht of *hegira* begint de Mohammedaansche tijdrekening. — Te Yatrib werd Mohammed geestdriftig onthaald en van toen af werd deze stad *Medina* (eigenlijk *Medinet el Nabi* of *stad van den profeet*) geheeten. Daar voltooide hij zijn godsdienstig stelsel en deed daartoe ontleeningen aan de geloofsbeginselen van de zwervende Arabieren en van de naburige volkeren; hij vatte er het nieuw staatkundig stelsel op, dat de grondslag werd van het Muzelmansche rijk. Met de versterkingen, die hem daar ter hulp kwamen, veroverde hij Mekka en onderwierp gansch Arabië aan zijn gezag. Hij stierf in 632 te Medina, waar de Arabieren hem een prachtig graf oprichtten.

De Koran. — De voorschriften van Mohammed's godsdienst of van den *Islam*, zijn vervat in een boek, *Koran* geheeten, dat bovendien de geheele burgerlijke wetgeving der Mohammedanen behelst. Deze laatste, ook *Muzelmannen* genaamd, vatten hun geloofsleer samen in 't volgend vers van den Koran : « Allah alleen is God, en Mohammed is zijn profeet. » Zij hangen het fatalisme aan, in andere woorden : zij onderwerpen zich blindelings aan de besluiten van Allah, die voor goed het noodlot van ieder menschelijk wezen vastgesteld heeft. Zij gelooven aan een paradijs, waar alle zinnelijke genietingen vereenigd zijn voor de echte en trouwe Mohammedanen, en aan een bestraffingsoord voor de lauwen en de kwaaddoeners. Het zijn *dweepers* : ze zijn met zulk een uitsluitenden godsdienstijver bezielde dat ze als vijand beschouwen al wie hun godsdienstige denkbeelden niet aanneemt. — Zij moeten de eenheid van God belijden, en Mohammed als profeet erkennen. Zij zijn verplicht vijfmaal daags te bidden met het aangezicht naar Mekka gekeerd; den *Rhamadan*-vasten te onderhouden, de liefdadigheid te beoefenen met aalmoezen te schenken, en ten minste eens in hun leven een bedevaart naar Mekka te doen. Het gebruik van gegiste dranken, zooals wijn, is hun verboden, evenals het voorstellen van het menschelijk wezen hetzij op een teekening of schilderij, hetzij door beeldhouwwerk.

Het Leeuwenhof in het Alhambra te Grenada. — Het Alhambra is het vroegere paleis van de Moorsche koningen, te Grenada. De aanbouw ervan werd aangevangen in de xiv^e eeuw. Een van de meest bekende gedeelten van het gebouw is het Leeuwenhof, dat zijn benaming te danken heeft aan de twaalf marmeren leeuwen, die het groot albasten bekken van de fontein schragen in 't midden van 't hof. Dit laatste is met een wit marmeren zuilenrij omgeven, waarvan elk uiteinde een sierlijk paviljoen vertoont, met een aanvalligen houten koepel bekroond.

Het leeuwenhof in het Alhambra te Grenada.

De veelwijverij wordt toegelaten. — Het zinnebeeld van den Islam is de *halve maan* (☾); de Muzelmansche priesters worden *ulema's*, en hun tempels *moskeeën* genoemd.

De Islam verspreidde zich snel ten gevolge van de veroveringen der Arabieren, en werd de eenige godsdienst in hun onmetelijk rijk. Doch, wegens het fatalisme en de dweperij, waardoor die eeredienst zich kenmerkt, is hij geen beschavingsfactor; over het algemeen werden de volkeren erdoor gebonden aan godsdienstige en staatkundige vormen, die den vooruitgang bijna geheel onmogelijk maakten.

III. — HET ARABISCHE RIJK.

Veroveringen van de Arabieren. — Mohammed had zijn aanhangers opgelegd zijn leer te verbreiden *met den Koran in de eene hand en het zwaard in de andere*. Zijn bevel werd getrouw nageleefd: na het afsterven van den profeet, liepen de Arabieren in grooten getale te wapen voor den *heiligen oorlog*. In minder dan tien jaar veroverden zij Egypte, Palestina, Syrië en Perzië; daarna overmeesterden zij het eiland Cyprus en de kusten van Klein-Azië; doch hun vloot moest in 718 het onderspit delven, bij den aanval tegen Constantinopel, dat dank zij het *Grieksche vuur* gespaard bleef¹. — Nadien trokken ze verder vooruit langsheen de Afrikaansche kust van de Middellandsche Zee; ze namen Tripoli en Carthago in, onderwierpen de gansche streek tot aan den Atlantischen Oceaen en bereikten aldus reeds de zeestraat van Gades, toen Mohammed nog geen zeventig jaar dood was. Overal langsheen de Middellandsche Zee kwamen ze in aanraking met de Christenen.

De hoofdtooneelen van den strijd tusschen het Kruis en de Halve Maan. — Van dit oogenblik staan de Islam en het Christendom tegenover elkander. Een worsteling, die eeuwen lang zal duren, zet in, niet alleenlijk om wille van

---

¹ Het *Grieksch* vuur was een mengsel van brandstoffen, dat niet alleen door het water niet kon gebluscht worden, maar dat de eigenschap bezat er nog heviger te branden dan in de open lucht. De Byzantijnen, die alleen de vervaardiging ervan kenden, maakten er herhaaldelijk gebruik van om de vijandelijke schepen, die hun stad kwamen belegeren, in brand te steken. Dit geheim is thans verloren gegaan; men meent evenwel dat het Grieksche vuur een mengsel was van denzelfden aard als het buskruit, met bijvoeging van naphtha, pek of aardhars.

de voortplanting van het geloof, doch vooral met het oog op het overwicht van een der twee beschavingen. De hoofdtooneelen van dien strijd zijn ten getale van drie. Toen de Muzelmannen eens de geheele zuidelijke en oostelijke omgeving van de Middellandsche Zee veroverd hadden, besloten ze hun heerschappij over gansch de aarde uit te breiden. Oostwaarts drongen ze door tot in China en in Java, na eerst Perzië onderworpen te hebben; zuidwaarts bereikten ze het Tanganika-meer; noordwaarts kwamen ze in botsing met de Christenen. De eerste twee hoofdtooneelen van dezen strijd hadden plaats tijdens de Middeleeuwen: Frankrijk en Spanje strekten tot strijperk aan het eerste (uitdrijving van de Mooren), Palestina en de oostelijke Middellandsche Zee aan het tweede (Kruistochten tegen het Oosten). Het derde hoofdtooneel, dat tot den Nieuwen Tijd hoort, werd afgespeeld in het Balkanschiereiland en in Oostenrijk.

De Arabieren in Europa: Poitiers (732). — Aan de overzijde van de zeeëngte bestond nog het koninkrijk van de West-Goten. *Tarik*, het legerhoofd van de Arabieren, ontscheeptte nabij den berg Calpe, die sedertdien berg van *Tarik of Djebel al Tarik* genoemd werd, en later tot *Gibraltar* vervormd. In 711 versloeg hij bij *Xeres* den koning van de West-Goten en bemachtigde bijna het geheele schiereiland. — Onder de leiding van hun opperhoofd of emir *Abderama*, trokken de Arabieren of Saracenen later over de Pyreëen en rukten Gallië binnen; doch *Karel Martel*, die toenmaals hofmeier was, trok hun tegemoet: bij Poitiers werd in 732 een van de heugelijkste veldslagen geleverd die in de geschiedenis vermeld worden. Meer dan 300.000 man sneuvelde er, en de overwonnen Arabieren keerden ijlings naar het Zuiden terug, zoodat Karel de roem te beurt viel het Christendom van den Islam en Europa van de Arabische overheersching bevrijd te hebben.

Het Arabische rijk. — De slag bij Poitiers, die juist een eeuw na Mohammed's dood plaats had, stuitte, in West-Europa, de vorderingen, die de Arabieren er tot dan toe steeds gemaakt hadden. Het Arabische rijk, een der grootste die ooit bestaan hebben, strekte zich uit van den Atlantischen Oceaan tot aan den Indus, over een lengte van ongeveer 1.500 mijlen. Ten Noorden grensde het aan de Pyreëen,

de Middellandsche Zee, den Kaukasus, de Kaspische Zee en den Jaxartes; ten Zuiden aan den Indischen Oceaan en de groote woestijnen van Afrika. Het maakte dus als een versmelting uit van het uitgestrekte Perzische rijk en een gedeelte van het Romeinsche rijk: bij dien onmetelijken Staat vergeleken, waren het Oostersch rijk en dat van Karel den Groote slechts monarchieën van geringen omvang.

De hoofden van de Arabieren of *khalifen* verbleven eerst te *Damascus*, in Syrië, en later te *Bagdad*, aan den Tigris. Deze stad bleef langen tijd de hoofdzetel van de Muzelmansche macht. — Doch dit reusachtig rijk was van korten duur: naijverige stamhuizen betwistten elkander het oppergezag. Achtereenvolgens ontstonden er verschillende onafhankelijke Staten, waarvan de khalifaten van *Cordova*, *Egypte* en *Bagdad* de voornaamste waren. Het khalifaat van *Cordova* verzwakte allengskens: Karel de Groote wierp de Muzelmannen over den Ebro terug; naderhand werden zij door de christelijke koninkrijken uit Noord-Spanje aangevallen, en verloren gestadig veld. In 1492 werd, na een bestaan van omstreeks acht eeuwen, de laatste Moorsche Staat van het schiereiland, het koninkrijk *Grenada*, door Ferdinand van Aragon veroverd. — Het khalifaat van Bagdad ging insgelijks aan 't vervallen: de *Turken*, een volk uit Midden-Azië herkomstig, vestigden er zich als heer en meester, omhelsden den godsdienst van de overwonnenen, en maakten zich meester van West-Azië. In 1076, veroverden zij Jeruzalem en 't is tegen hen dat de christelijke naties van Europa de eerste *Kruistochten* op touw zetten.

IV. — DE MUZELMANSCHЕ BESCHAVING.

Het bestuur. — Het Arabische rijk was een Staat, die haast uitsluitend op de geloofspunten gegrondvest was: zijn waarachtig opperhoofd is Allah; zijn vertegenwoordigers op aarde zijn de Khalifen, die tevens godsdienstige en staatkundige hoofden zijn en vorsten met onbeperkt gezag. De wet, zoowel van burgerlijken als van godsdienstigen aard, is de Koran.

De samenleving. — De bevolking van dit rijk is samengesteld uit drie groepeerings: de Khalifen, de ulemas en andere godsdienstige ambtenaren; de Muzelmannen, die de

ware burgers zijn, en alleen burgerlijke rechten genieten; de ongeloofigen, die door den oorlog overwonnen worden en stilaan gedwongen den godsdienst van de veroveraars te omhelzen. Vooral aan die onderworpen volkeren was de Arabische beschaving den luisterrijken glans verschuldigd, dien zij een geheel tijdperk door kende; doch ten slotte bleef zij vaststeken en hield op met vooruitgang te maken. In Spanje, evenals in het Oosten, wijzigde zij in het begin den economischen toestand merklijk. Overal worden de braakliggende landen ontgonnen, de moerassen drooggelegd en bebouwd; de te weinig besproeide landerijen ontvingen een watertoevoer dank zij tal van bewateringswerken. De handel en zelfs de nijverheid ontwikkelden zich in sommige centra.

Openbare gebouwen en beroemde mannen. — De Khalifen lieten wegen aanleggen en kanalen graven. Onder hun regeering werden de steden met bewonderenswaardige praalgebouwen verfraaid, onder andere het *Alhambra* te Grenada, het *Alcazar* te Sevilla en de *Moskee* te Cordova : deze rustte op meer dan duizend marmeren zuilen en was met vierduizend zeven honderd lampen verlicht. Verder richtten zij een groot aantal andere moskeeën en boekerijen op en weelderige paleizen met prachtige tuinen omgeven. Al deze gebouwen waren in *Moorschen* stijl uitgevoerd, die gekenmerkt wordt door talrijke bogen, die op slanke zuilen steunen. Zij waren met *arabesken* versierd; dit waren dooreengewerkte teekeningen, die de menschen- en dieren-gedaanten vervingen, waarvan de voorstelling aan de Muzelmannen verboden was. — De Arabieren brachten het zeer ver op het gebied van wetenschappen en letteren : zij telden groote geleerden en beroemde geneeskundigen, zooals *Avicenna* en *Averrhoës*; dichters, wijsgeeren en aardrijkskundigen, zooals *Edrisi*. Reeds in de XIe eeuw vatte deze in een verhandeling al de toenmaals bekende aardrijkskundige begrippen samen, en liet ze in een planisfeer van louter zilver etsen. Ook stichtten de Khalifen talrijke scholen voor geneeskunde, sterrenkunde en wijsbegeerte te Bagdad, Damascus, Kaïro, Grenada en Cordova.

Uitvindingen en ontdekkingen. — Aan de Arabieren is Europa tal van merkwaardige ontdekkingen en waardevolle hervormingen verschuldigd : de algebra; de zoogenaamde

Arabische cijfers, die zij zelf aan de Hindoe's ontleend hadden, en die bij ons de *Romeinsche* cijfers vervingen; de grondbeginselen van schei- en sterrenkunde; de steekspelen, die weldra bij de geheele christene ridderschap in zwang kwamen; allerlei Oostersche planten en voortbrengselen zooals suikerriet, indigo, katoenpapier; het gebruik van het buskruit; en het aanwenden van tot dan toe in Europa onbekende geneesmiddelen, namelijk van rabarber. Door hen ook werd de *postdienst* in Europa ingevoerd, en toen Lodewijk XI deze instelling in Frankrijk wou invoeren, liet hij ze eerst te Cordova bestudeeren, waar ze reeds lang in werking was. — Behalve hun praalgebouwen en openbare werken, lieten de Arabieren diepe sporen van hun verblijf achter in de taal en de zeden van het volk. Een groot aantal Arabische woorden zijn in de Spaansche taal bewaard gebleven, onder andere *Guadalquivir*, *Alcazar*, *Trafalgar*, enz.

HOOFDSTUK VII. HET LEENSTELSEL.

Algemeene kenmerken. — De Leenroerigheid is een staatkundig en maatschappelijk stelsel, dat in 't bijzonder gekenmerkt wordt : 1° door wederzijdsche afhankelijkheid tusschen de personen : de vazal is aan zijn leenheer hulp, dienstvaardigheid en hulde verschuldigd, en de leenheer in ruil aan zijn vazal bescherming en recht; 2° door afhankelijkheid tusschen de grondeigendommen en door de vermindering van de allodiale goederen : de leenen zijn landerijen of landstreken, die een leenman of vazal onder zekere voorwaarden van een leenheer houdt; deze kan echter de vazal van een anderen zijn; 3° door de staatkundige verbroekeling van de rijken in tal van kleinere Staten; in elk van deze oefent de heer een haast onbeperkt gezag uit zoo over het gewest als over de onderdanen, die het bewonen.

Dit stelsel ontwikkelde zich van af de ix^e eeuw, en vooreerst in den min of meer beroerden politieken toestand, die na de keizerlijke inrichting van Karel den Groote volgde. Het bloeide vooral van de x^e tot de xv^e eeuw, verminderde nadien onder den invloed van de staatkundige denkbeelden, die naar een versterking van het koninklijk gezag streefden, maar toch bestonden nog overblijfselen van dit stelsel op den vooravond van de Fransche omwenteling in 1789.

De landen, die dit stelsel kenden, waren in de eerste plaats Duitschland, en het Noord-Oosten van Frankrijk; minder diep schoot het wortel in Zuid-Frankrijk, in Spanje en in Italië; het bestond, doch eenigszins gemilderd, in Engeland.

Voornaamste oorzaken van de Leenroerigheid. — De oorzaken van het ontstaan en van de ontwikkeling van dit stelsel, dat zich als een terugwerking voordoet tegen de keizerlijke almacht door Karel den Groote gehuldigd, dienen gezocht te worden (zie bladzijde 130) in de staatkundige en maatschappelijke ontwrichting, die de ix^e eeuw en het begin van de x^e kenmerkt, doch heel waarschijnlijk ook in sommige gebruiken aan de Germaansche volkeren eigen :

A. De *centrale macht* eenerzijds ging aan 't verzwakken; al meer en meer verloor ze van haar gezag, ten minste in zekere

gewesten van de hoofdstad verwijderd; ze was niet in staat het land te beveiligen tegen de invallen en de vijanden van buiten de grenzen, inzonderheid tegen de Muzelmannen en de Noormannen. Dikwijls schonk ze onder zekere voorwaarden sommige gedeelten van het rijk of van het koninklijke domein aan groote heeren, hetzij om zich van hun verkleefdheid en hun steun te verzekeren, hetzij om bewezen diensten te beloonen. Ook verleende ze aan grooten en aan hogere ambtenaren het vrijdomsvoorrecht, dat steeds meer en meer koninklijke rechten omvatte.

B. De *grooten grondeigenaars* en *hogere ambtenaren*, die tevens meester waren van den grond en de bewoners, trachtten zich van de centrale macht los te maken en zich zooveel mogelijk haar rechten toe te eigenen. Houders van beneficia of leenen, die uiteraard herroepelijk waren, streefden ze er naar deze als hun bezit te beschouwen en wilden er den eigendom van aan hun nakomelingen overlaten (overerving van de beneficia wettig erkend in Frankrijk in 877).

C. De *vrijen*, om zich van een beschermer te verzekeren, dien zij in de koninklijke macht niet meer vonden, stelden zich met hun landerijen onder de hoede van een aanzienlijken heer en verbonden zich te zijnen opzichte tot zekere cijnsen of verplichtingen. Vandaar het noodzakelijke gevolg, dat de sommige landgoederen in uitgestrektheid en hun opperhoofden in macht toenamen.

Het leen, de leenheer, de leenman. — De beneficia, die oorspronkelijk steeds door den vorst mochten worden ingetrokken, worden leenen; de landgoederen, waarvan de bezitters rechten bemachtigden, die de koning bij gebrek aan macht niet meer kon staande houden, werden eveneens leenen; de landgoederen door den koning aan grooten geschonken, zijn het ook. De bezitter van een leen draagt als titel : hertog, markgraaf, graaf, enz., en het leen heet dan hertogdom, markgraafschap, graafschap; het belang van den titel hangt dikwijls samen met het staatkundig belang of met de uitgestrektheid van het leen. Dit waren de groote leenen.

Hetzij ze door den koning geschonken waren, hetzij hun bezitter ze zich had toegeëigend, die leenen hingen rechtstreeks van den koning af, die er de *leenheer* van was; de bezitter van het leen was de *leenman*. Leenheer en leenman waren onderling door een leenroerige overeenkomst verbonden.

Evenals de koning over een landstreek beschikte en er een leen mocht van maken ten bate van een vazal, ofwel evenals een groote om wille van zijn persoon en zijn goederen den koning hulde bracht en zijn leenman werd, evenzoo mocht ook de vazal over zijn leen beschikken en het naar goeddunken verdeelen of hulde aanvaarden vanwege een vrije : de vazal werd dan leenheer van een of van verschillende heeren. En deze leenmannen, die enkel onrechtstreeks van den koning afhingen, mochten op hun beurt leenheeren zijn ten overstaan van anderen en aldus vazallen hebben.

Een leen is een landgoed, dat men van een hoogere (leenheer) met erfrecht en met zekere wederzijdsche verplichtingen houdt en dat aan den houder het staatkundig gezag verstrekt over de inwoners van dit domein. Mettertijd kwam het zelfs zoo ver dat men niet alleenlijk domeinen en landerijen in leen gaf, doch ook allerlei ambten, zooals het innen van de tolgelden, de rechten op jacht en vischvangst, enz.

De allodia begonnen langzamerhand als zoodanig te verduijnen en in leenen te veranderen.

De leenen werden erfelijk erkend ofwel werden als erfgoederen overgenomen. Zij werden als zoovele Staten, die van elkander onafhankelijk waren; het gezag was evenals de grond tot in het oneindige verdeeld. Doch tusschen leenheer en leenman waren, op alle trappen, afhankelijkheidsbanden tot stand gekomen, niet alleen tusschen de personen, maar ook tusschen de eigendommen en landgoederen.

De hulde en de investituur. — Alvorens zijn leen in bezit te nemen, moest de leenman er zijn leenheer hulde voor bewijzen. Te dien einde bood hij zich bij hem aan, blootshoofds en zonder wapens, knielde neer en beloofde onder eede hem steeds trouw en eerlijk te dienen : eens zijn *trouw* aldus verpand, werd hij zijn *man*. — In ruil tegen deze hulde, bevestigde de leenheer den vazal in de *investituur* van het leen; daartoe overhandigde hij hem hetzij eenig geschenk, zooals een wapen of een strijdros, hetzij een zinnebeeldig voortbrengsel van het afgestaan land, zooals een boomtak, een graszode of een stuk rots.

De plechtigheid van de leenverheffing diende herhaald telkens het leen een nieuwen bezitter kreeg en telkens de vazal onder een nieuwen leenheer kwam te staan. Die verheffing gaf aanleiding tot de ontvangst van een recht en, wanneer het kleine leenen gold,

had ze meestal plaats voor het leenhof of leenroerig hof; aan dit laatste was ook de zorg opgedragen de geschillen aangaande het opvolgen en het verdeelen van leenen te beoordeelen.

Wederzijdsche rechten en plichten van den leenheer en den leenman. — Door die investituur werd de vazal de ware vorst van zijn leen : hij mocht er recht spreken, belastingen heffen en dikwijls zelfs munt slaan; hij alleen bezat het recht van *jacht* en *vischvangst*, waaraan de heeren zeer gehecht waren, en het recht van de *doode hand* stond hem in sommige gevallen toe over een deel van de goederen der lijfeigenen te beschikken. Doch, tot vergelding van deze rechten, was de leenman gehouden zijn leenheer in den oorlog te vergezellen en dat gedurende een zeker aantal dagen met een bepaald aantal manschappen. Hij moest ook tot zijn vrijkoop bijdragen, indien hij gevangen genomen werd; huwde de leenheer een van zijn dochters uit of werd zijn oudste zoon tot ridder geslagen, zoo moest de vazal insgelijks een zekere som gelds betalen. Deze verplichtingen golden voor heilig, en de leenman, die eraan tekort bleef, werd schuldig verklaard aan *meineed* of trouwbreuk jegens zijn heer; zij maakten de *leenroerige overeenkomst* uit.

Behalve het recht van *jacht*, van *vischvangst* of van de *doode hand*, bezat de heer nog talrijke andere voorrechten, onder anderen : de uitsluitende eigendom van een *gemeenschappelijken molen* en een *gemeenschappelijken oven*, waar de inwoners mits betaling van een cijns hun graan moesten laten malen en brood laten bakken; — verder de *korentiende*, die hem recht gaf op den vijfden of zevenden schoof van den oogst van den landman; — het *vreemdelingenrecht*, een heffing op de nalatenschap van een vreemdeling, binnen de grenzen van het leen overleden; — het recht een *warande* voor konijnen en een *duiventil* te bezitten, die den heer alleen toelieten konijnen en duiven te kweken zonder de schade te moeten vergoeden aan den oogst berokkend, enz.

Groote leenen. — De voornaamste leenen van Frankrijk waren : de hertogdommen Frankrijk, Normandië, Bourgondië en Guyenne, en de graafschappen Vlaanderen, Champagne, Orléans en Toulouse. — Die van Germanië waren : de hertogdommen Lotharingen, Frankenland, Saksen, Zwaben en Beieren. — Eindelijk in Italië lagen het hertogdom Toskane, de markgraafschappen Ivrea, Montferrat, enz. — Niet zelden gebeurde het dat de bezitters van die groote leenen een grooter

macht verwierven dan hun eigen leenheer. Ook legden de leenheeren het er op aan, vooral in Frankrijk, om de macht van de groote vazallen te fnuiken, en aldus het koninklijk gezag te versterken.

Kleine leenen en heerlijkheden. — De staatkundige, en zelfs de economische kern in het leenstelsel, was de *heerlijkheid*. Het was het geringe leen of het gedeelte van het leen, dat door den leenman met behulp van zijn onderdanen uitgebaat werd, dat door hem zelf of door een toezichter-ontvanger werd bestuurd, en waar hij zijn rechten liet gelden. De heerlijkheid had niet noodzakelijk een kleine uitgestrektheid; al worden er in de leenverheffingen weliswaar vermeldingen aangetroffen aangaande enkele morgen bebouwbaare grond, die op zich zelf een leen uitmaken, dikwijls worden er echter ook heerlijkheden aangehaald, die zich over verschillende hectaren uitstrekten en tevens het kasteel, hoeven, tuinen, bebouwde landerijen, bosschen, wateren, braakliggende gronden, dorpen en zelfs vlekken met verschillende parochiekerken omvatten.

In iedere eenigzins belangrijke heerlijkheid bestond een *gerechtshof* of schepenbank; het werd *lager hof* geheeten, zoo het alleen in zake landgoederen rechtspleging mocht uitoefenen of zich alleen met onroerend goed mocht bemoeien; anders werd het *hooger hof* genoemd, wanneer de heer rechtsbevoegdheid bezat tot het bestraffen van misdaden en misdrijven. Deze hoven waren uit *schepenen* samengesteld en door den heer voorgezeten ofwel, als hij er niet was, door den *meier*, zijn vertegenwoordiger, die oorspronkelijk de villicus of toezichter van de villa was. Reeds heel vroeg zorgde de bevolking van de heerlijkheden er voor de *gebruiken*, die als het toenmalig burgerlijk wetboek en het strafwetboek golden, op schrift te doen stellen en te doen goedkeuren door den heer. Aan die gebruiken werd herinnerd tijdens de algemeene *pleithoven*, waar al de ingezetenen of bewoners van de heerlijkheid driemaal 's jaars vergaderden.

Veelal bebouwde de heer niet rechtstreeks het geheele landgoed van zijn heerlijkheid. Hij behield er zich enkel een gedeelte van voor, dat hij als heerdienst of door pachters liet bewerken. Hij vervreemde er perceelen van kleine afmetingen van ten voordeele der inwoners, die er hem in ruil een cijns voor betaalden: deze heetten *cijnslieden* en ze

genoten een *leenbezitting*; meestendeels waren het lijfeigenen, soms echter ook wel vrijen.

De burchten. — Genoodzaakt als ze waren zich tegen de invallen van de Noormannen te vrijwaren, ofwel tegen de aanvallen van eerezuchtige naburen of van roovers, zeer talrijk in dien tijd, waren de heeren er toe genoopt hun woningen te versterken. Toen verrezen die vermaarde burchten, waarvan we nog de ontzagwekkende bouwvallen bewonderen. De eene waren, als arendsnesten, op den top van een steile hoogte gebouwd; andere lagen in een dal of in de vlakke, waren omringd met vijvers en grachten, en boden ongenaakbare schuilplaatsen te midden van het water; soms waren zij opgetrokken tusschen de huizengroeperingen. Dank zij hun dikke muren waren ze oninneembaar, want te dien tijde bestonden noch buskruit, noch kanonnen. — De hoeken van het kasteel waren van torens met kanteelen voorzien. Op den hoogsten, den wachttoren, stond een schildwacht of *waker* op den uitkijk, die den horen moest steken bij het naderen van den vijand of van een reiziger. Slechts langs één zijde had men toegang tot den burcht. Daar was een ophaalbrug aangebracht, waarlangs men in het eerehof binnenkwam. Hierop hadden uitzicht de vertrekkende van den heer, waarvan de wapenzaal het voornaamste was; zij was versierd met wapenschilden, blazoenen en tropeeën. — De meeste van deze burchten hadden onderaardsche holen en *kerkers*, geheime gangen, ruime overwelfde kelders en een zeer diepen put. — Van af de XIe eeuw kregen deze sombere en ongezellige burchten van binnen een aangenamer uitzicht: stilaan werden muren en vloer met tapijten bedekt, gerieflijke en soms gebeeldhouwde meubels versierden de onderscheiden zalen en kamers.

Het leven van de heeren in de Middeleeuwen. — Achter de hooge muren van deze versterkte kasteelen woonde de kasteelheer in veiligheid met zijn gezin, zijn dienstboden, krijgslieden, edelknappen en schildknechten. 's Winters, wanneer de wind in de hooge torens loeide en de sneeuw alom de velden met een witte deken bedekte, vergaderden de bewoners van het slot in de wapenzaal rondom de wijde haardstede, waar geheele boomstammen te branden lagen. Soms kwam een dolende ridder, een pelgrim of een verdwaalde reiziger in den burcht gastvrijheid vragen: hij vertelde zijn

avonturen, en allen verdrongen zich rondom hem en luisterden gretig naar zijn zangen of zijn wondere verhalen.

Dikwijls ook gingen de heeren op jacht in de groote wouden, die toen het land bedekten; zij alleen hadden het recht het wild te vellen, en terwijl de burchtvrouw en haar jonkvrouwen zich in de valkenjacht verlustigden, schepten de edelen er vermaak in de wilde dieren tot in het dichtste kreupelhout te vervolgen.

Wanneer het schoone jaargetijde aanbrak, kwamen de vorsten en de rijke heeren bijeen op schitterende feesten, die men *steekspelen* noemde. Deze werden gehouden te midden van een ruim strijdperk, omringd met trapbanken; de twee kampvechters, met een lans gewapend en door helm, pantser en schild beschut gingen elkander te lijf onder de oogen van een talrijke menigte. Elk hunner had zijn *wapenschild*, zijn *kleur* en zijn *leus*, en de overwinnaar werd met eerbewijzen overladen. Deze schitterende feesten, die meestal ter gelegenheid van een vorstelijk huwelijk gevierd werden, gingen met heerlijke feestmalen gepaard. Ook stroomde de geheele adel uit den omtrek er heen, en zoo droegen die feesten niet weinig bij tot den schitterenden roem van den *ridderstand*.

De ridderstand. — Deze instelling, die wel de merkwaardigste is van de Middeleeuwen, dagteekent uit het begin van de x^e eeuw, en speelde een schitterende rol gedurende heel het leenroerig tijdvak. Zij verspreidde onder den toenmaligen adel gevoelens van eer en waardigheid, zucht naar roem en heldendaden, *ridderlijke* denkbeelden en neigingen.

De jonge edelman, die ridder wilde worden, ging eerst aan het hof van een beroemden vorst als *edelknaap*, daarna als *schildknaap* dienen. Eerst als hij verschillende proeven doorstaan had en de *wapenwacht* had gehouden, werd hij plechtig tot ridder geslagen. Van dan af had hij het recht een vergulde wapenrusting te dragen, in de steekspelen mede te dingen en op zijn burcht een weerhaan te plaatsen. — In ruil tegen deze voorrechten was hij gehouden het onrecht te bestrijden, voor het geloof in de bres te springen en de zwakken, weduwen en weezen te beschermen. Toen trokken tal van *dolende ridders* de wijde wereld in met het doel de misdaden, die men hun aanwees, te bestraffen. Vechtlustig als ze waren, gingen ze over berg en dal op zoek naar heldendaden en avonturen, en vroegen een onderkomen in de burchten, die ze op hun zwerftochten aantroffen.

Bevolking van het leen : de vrijen en de lijfeigenen.

— Behalve den kasteelheer en zijn gezin, omvatte de bevolking van het leen nog de *ingezetenen*, waaronder zich *vrijen* en *lijfeigenen* bevonden.

De vrijen of *vrije mannen* bezaten de persoonlijke vrijheid, en hadden tevens een kleine hofstede. Hun aantal verminderde echter mettertijd : te zwak om de voortdurende aanvallen van de krijgsbenden af te weren, stelden zij zich onder de bescherming van den heer, kregen van hem een klein landgoed ter bebouwing, werden zijn cijnslieden, betaalden hem jaarlijks een tol in natura en werkten voor hem een bepaald aantal dagen, zonder er evenwel loon voor te ontvangen. De heer had dan over hen *leenheerrechten*.

De *lijfeigenen* bebouwden de landerijen van het leenheerlijk domein, en woonden in hutten, die aan den voet van den burcht verspreid lagen; enkele onder hen werden ook cijnsplichtigen. De lijfeigenen genoten geen persoonlijke vrijheid : zij waren het eigendom van den heer, in dezelfde hoedanigheid als de grond, dien ze bewoonden en dien ze zonder zijn toelating niet mochten verlaten. Zoo werd dan ook gezegd dat zij *aan den grond gehecht* waren, en dat, wanneer ten gevolge van overerving, koop of verovering, het landgoed naar andere handen overging, de lijfeigene van meester veranderde evenals de grond, waaraan zijn geboorte hem gebonden had. De lijfeigenen waren aan het *recht van vervolging* onderworpen : zoo zij wegvluchtten, mocht de heer hen vervolgen en opeischen overal waar zij zich bevonden; — aan het *huwelijksrecht* : de lijfeigene mocht niet trouwen zonder de toelating van zijn heer en moest hem dan nog een schatting betalen; — aan het recht van *uithuwelijking*, zoo de vrouw, die hij huwde, een ander leen bewoonde. — De lijfeigenen hingen af van den heer : hun verplichtingen tegenover hem geleken op die hij zelf tegenover zijn leenheer had. Hun lot was over 't algemeen hard, uitgenomen voor hen die van een kerk of van een klooster afhingen, en verschilde van leen tot leen naar gelang het karakter van den meester, vooral wegens gebrek aan waarborgen. De heer mocht hun een belasting of *schatting*, en kosteloozen arbeid of *heerendienst* opleggen. Vandaar dan ook de uitdrukking *schatplichtig en heerendienstplichtig naar willekeur*, naar het welbehagen van den meester. In rechte was dit zoo, doch in werkelijkheid waren ze zeer talrijk, de heeren die voor hun lijfeigenen gevoelens van liefdadigheid

overhadden. — Dank zij den vooruitgang van de beschaving en den invloed van de christelijke denkbeelden, verbeterde echter hun toestand; de willekeur van den heer werd gemilderd door de wetten van de christelijke zedenleer en door de plaatselijke overleveringen. De vrijmakingen deden zich steeds talrijker voor en omstreeks de XIIIe eeuw bestond in vele landen de lijfeigenschap schier niet meer.

Het platteland. — Alle veldarbeid moest door de lijfeigenen verricht worden, want de edelen van dien tijd beschouwden den landbouw evenals de studie als een vernederende bezigheid. Doorgaans bood het platteland een op verre na niet zoo weelderig uitzicht als op onze dagen: de bebouwing geschiedde nog op een al te gebrekkige wijze en de bevolking was lang niet zoo dicht. Slechts het land in de onmiddellijke nabijheid van de woningen werd bewerkt, en de schrale oogst, dien het opbracht, werd soms dan nog door de krijgsbenden vernield. Overal werd aan dierenteelt gedaan, inzonderheid van hoenderen, zwijnen en koeien. De bergachtige streken waren met uitgestrekte wouden bedekt, waarvan het ondoordringbare kreupelgewas een schuilplaats bood aan allerlei wilde dieren, wolven, everzwijnen en herten, die er zich dan ook in volle vrijheid vermenigvuldigden. — Wijde strooken gronds bleven onvruchtbaar, hetzij barre heiden, hetzij braakliggende gronden, waar braamstruiken, brem en heidekruid woerden. — De beken en rivieren, aan zichzelf overgelaten, herschiepen hier en daar de valleien in uitgestrekte moerassen. Bruggen waren zeer zeldzaam; gemakkelijke en goed onderhouden banen bestonden niet zooals ten huidigen dage: slechte wegen en ternauwernood afgeteekende voetpaden verbonden de armzalige vlekken met elkaar. Doch er werd weinig gereisd, wijl iedere heerlijkheid een afzonderlijk economisch gewest uitmaakte, dat in de behoeften van zijn bewoners moest voorzien.

De steden. — De zeldzame steden, die in de vroegere Middeleeuwen bestonden, vertoonden geenszins meer voorspoed dan het platteland; op enkele uitzonderingen na waren het geen steden, maar vlekken. Lage huizen met kleine vensters waren er zonder rooilijn gebouwd langs enge, sombere en kronkelende straten. Meestal waren deze steden zelfs niet geplaveid; in 't midden liep een kleine onover-

welfde riool, die tot afvoer van water en vuilnis diende. Er bestond geen openbare verlichting, en des nachts maakten boosdoeners van de duisternis gebruik om de voorbijgangers en de woningen uit te plunderen; meestendeels bleven die misdrijven ongestraft, bij gebrek aan politiemacht.

Van af de XIe eeuw begon men sommige vlekken met vestingen te omringen: stadswallen, van eenige poorten voorzien, werden van afstand tot afstand met torens verschanst, terwijl met water gevulde grachten ze langs buiten ontoegankelijk maakten. Des avonds werden de zware poorten gesloten, de valbruggen opgehaald, en een weinig daarna werd de taptoe geluid (d. i. het sein tot het dooven van alle lichten). Ondanks deze voorzorg brak er meer dan eens een geweldige brand uit, daar de meeste huizen uit hout getimmerd waren.

Ten slotte, dank zij de handelsbetrekkingen, die een zekere uitbreiding namen, dank zij een groepeerling van handwerkslieden, die zich in die vlekken nederzetten, dank zij de ontwikkeling van sommige nijverheidstakken, deden de steden zich van af de XIIe eeuw al talrijker en talrijker voor, en al meer en meer verschilden zij van de landelijke huizingroepeerlingen: eenerzijds beginnen zij rijker te worden (kooplieden en handwerkslieden), anderzijds streefden zij er naar het juk van den heer af te schudden en de zelfstandigheid te bezitten. Enkele onder hen zullen *gemeenten* worden.

Bijzondere veeten. — In dit tijdperk waren de heeren dikwijls met elkander in oorlog, want elk hunner zocht zijn bezittingen en zijn macht uit te breiden ten koste van zijn naburen. Bovendien waren zij gewoon hun onderlinge geschillen gewapenderhand te beslechten, en aldus volstond de geringste belediging om bloedige twisten te doen uitbarsten, die, eerst tot beide tegenstrevers beperkt, zich tot hun verwanten uitbreidden. Niet zelden ontvaardden deze inwendige twisten zelfs in algemeene oorlogen. Althans die persoonlijke veeten namen in aantal en gewicht af, nadat, onder de bescherming van de Kerk, de *Godsvrede* was afgekondigd; hierdoor werd alle krijgsdaad verboden gedurende den Advent, den Vasten, en van Donderdag tot Maandag, en werden de personen en dingen aangewezen, die onschendbaar waren voor de oorlogvoerenden. De overtreders werden met kerkelijke boeten bestraft en werden soms voor een

gerechtshof gedaagd (Vrederegerechtshof, in 1082 te Luik gesticht door den prinsbisschop Hendrik van Verdun).

Te dien tijde, geschieden de belegering door middel van *catapulten*, waarmee zware steenen in de belegerde vesting geslingerd werden, van *stormrammen*, waarmee de zware poorten ingebeukt werden en van *rollende stormtorens*, waaruit een valbrug op de stadswallen neergelaten werd. Ter verdediging wierpen de belegerden van op de muren reusachtige steenen naar de aanvalers of stortten stroomen ziedend water of olie op hen uit. — Verder waren er kleine heeren, die in de onkosten van hun leefwijze niet konden voorzien en daarom in roof en diefstal een middel zochten om op feesten en steekspelen te kunnen schitteren. Het waren echte rooverhoofdmannen : zij leefden enkel van strooperij en plundering.

Meer dan eens voegden zich bij de oorlogsgruwelen nog andere groote openbare rampen : namelijk *hongersnood* en afgrijselijke ziekten, zooals *pest* en *melaatschheid*.

Pieter de Kluzennar predikt den eersten Kruistocht.

Oudh. en. M. .E

B. — Van af de Kruistochten tot aan de groote aardrijkskundige ontdekkingen.

HOOFDSTUK I.

DE KRUISTOCHTEN.

Oorzaken van de Kruistochten. — De *geest van geloof*, die de samenleving in het leenroerig tijdvak kenmerkte, was samen met de zucht naar krijg en avonturen, de voornaamste oorzaak van de Kruistochten. Sedert de Turken, in 1076, Jeruzalem hadden ingenomen, waren de talrijke bedevaarders, die naar Palestina gingen, het voorwerp van allerlei mishandelingen. Christus' graf bevrijden, was dan ook de vrome wensch die vele strijders naar het Oosten lokte. — De *zucht naar avonturen* zette anderzijds den adel er toe aan hun afzondering vaarwel te zeggen en nieuwe leenen te veroveren. — Ten slotte, het sprong reeds in 't oog *dat de vorderingen van de Muzelmannen dienden gestuit te worden*: aan den eenen kant waren de Turken meester van Klein-Azië en bedreigden Constantinopel, de hoofdplaats van het Grieksche rijk; aan den anderen kant hadden de Arabieren in Spanje den aanval hernomen en in den slag bij Zalaca de zege behaald.

De Kruistochten maken het tweede hoofdtooneel uit in den strijd tusschen het Christendom en den Islam. Het geldt hier niet een enkele natie, die de Muzelmannen aanvalt, maar het christelijke Europa, waarvan de krijgsgloed door het Pausdom tegen den grooten vijand van daarbuiten geleid wordt.

Paus *Urbanus II* deed den eersten voetstap tot het ondernemen van den Kruistocht. In 1095, had hij te *Clermont* in Auvergne een concilie bijeengeroepen, en bij de prelaten, die den oproep van den paus beantwoord hadden, voegden zich tal van geloovigen, adellijke en niet-adellijke. Voor deze menigte predikte Urbanus II den heiligen oorlog ter verlossing van Jeruzalem. Daarenboven beloofde hij aan de ridders

krijg en avonturen; aan de armen, de vruchtbare landerijen en schatten van het Oosten; aan de schuldenaren, uitstel voor het kwijten van hun schulden; aan de gevangenen en lijfeigenen, de vrijheid; aan allen, roem en kwijtschelding van hun zonden. Vol geestdrift beantwoordde de vergadering de toespraak van den paus met den kreet: « God wil het! God wil het! » Daarna hechtten allen zich een kruis van roode stof op schouder of borst, en schaarden zich onder de banier van Christus.

De volkskruistocht. — Urbanus II spande vervolgens al zijn krachten in om in heel het Westen geloofsijver en krijgsvlucht op te wekken. Volkspredikers, met deze zending belast, dreven de geestdrift van de toehoorders tot het uiterste op: de vermaardste echter onder hun aantal was een vrome Picardiër, bij naam *Pieter de Kluizenaar*. Gezeten op een muilezel, trok hij, blootshoofds en barrevoets, van land tot land, van dorp tot dorp: door zijn beeldrijk en boeiend woord sleepte hij de menigte mede, die zich rondom hem verdrong, en, gansch onder den indruk, namen lieden uit alle standen terstond het kruis aan. — Daar zij in hun ijver hun ongeduld niet konden bedwingen en naar de geregelde legers, die zich aan 't vormen waren, niet wilden wachten, trokken gansche benden kruisvaarders, zonder mondvoorraad, zonder orde noch tucht, vooruit op weg naar het Oosten; alsof ze zonder meer den oorlog tegen de ongeloovigen wilden inleiden, vermoordden ze de Joden, en plunderden ze de landen op hun doortocht. In Hongarije en Boelgarije werden ze door de inlandsche bevolking, die door hun strooperijen verbitterd was, openlijk aangevallen en in de pan gehakt. — Vele anderen waren tegen de vermoeienissen van dien langen tocht niet bestand: onwetend als ze waren, meenden ze iederen dag het doel van hun reis te hebben bereikt, en telkenmale in het verschiep een zekere stad opdaagde, vroegen ze in hun eenvoud of dat nu eindelijk Jeruzalem was. Ten slotte verloren zij allen moed en, uitgeput van krachten, zonken zij langs den weg neer. Na tal van ontberingen konden alleen de sterksten Constantinopel bereiken. — Twee benden, aangevoerd door Pieter den kluizenaar en een armen Duitschen ridder *Walter*, bijgenaamd *Habenichts*, geraakten binnen de stad, doch enkel om, aan de overzijde van den Bosphorus, door de Turken op verschrikkelijke wijze over de kling te worden gejaagd. — Zoo eindigde de *volkskruistocht*, terwijl men den eigenlijken *kruistocht*, dien van de *edelen*, aan 't voorbereiden was.

Eerste Kruistocht (1096-1099). — De eerste kruistocht was een feodale tocht. De voornaamste aanvoerders ervan waren *Godfried van Bouillon*, hertog van Lotharingen, en *Robrecht van Vlaanderen*; *Hugo van Vermandois*, broeder van den koning van Frankrijk, en graaf *Robrecht van Normandië*, zoon van den koning van Engeland; ten slotte, *Reimond van Toulouse*, *Bohemond van Tarente* en *Tancredo van Sicilië*. Constantinopel was als algemeene vergaderplaats aangeduid. Terwijl de Vlaamsche, Fransche en Italiaansche krijgers de reis over zee ondernamen, trokken de Lotharingische en Duitsche kruisvaarders langs het Donaudal en de Hongaarsche vlakten. In de Lente van het jaar 1097 stak het leger van de Christenen den Bosphorus over en drong in Klein-Azië. Eerst sloegen de kruisvaarders het beleg voor *Nicea*, en overwonnen daarna een aanzienlijke Turksche legermacht bij *Dorylea*. Toen rukten zij over het steile Taurusgebergte Syrië binnen, en maakten zich van de vermaarde stad *Antiochië* meester, ondanks haar hooge muren en haar driehonderd zestig torens. Pas echter hadden zij deze stad bemachtigd of zij werden op hun beurt door de Muzelmannen omsingeld. Zoo hevig hadden zij er van den hongersnood te lijden, dat zij gedwongen waren zich te voeden met het leder van hun schoeisel. Toch gelukte het hun na een uiterste poging den vijand op de vlucht te drijven, waarna zij den tocht naar Jeruzalem voortzetten.

Innemings van Jeruzalem (1099). — Tal van kruisvaarders waren aan ziekte en vermoeienis bezweken of waren in de gevechten geneuveld. Door den mooien Oosterschen hemel aangetrokken, hadden zich vele anderen in de lieflijkste streken van Klein-Azië neergezet, en zoo kwam het dat, van de 600.000 man die Europa verlaten hadden, er ternauwer nood 50.000 voor Jeruzalem aankwamen. Hun beproevingen waren evenwel nog niet ten einde; de stad werd immers verdedigd door een sterke Muzelmansche bezetting. Daarenboven had het leger van de Christenen weldra veel van den dorst te lijden: men was in vollen Zomer, op steenachtigen bodem, en de Turken hadden al de niet uitgedroogde bronnen gedempt of vergiftigd. Herhaaldelijk beproefden de kruisvaarders de stad stormenderhand in te nemen, doch telkenmale werden zij met groote verliezen teruggeslagen door de belegerden, die van op hun muren stroomden ziedende olie over de aanvallers uitgieten. Toen bouwden de belegeraars hooge

rollende torens, die bovenaan van een valbrug voorzien waren, die men op de schansen kon neerlaten. Den 15 Juli 1099 duwden zij deze torens tot tegen de stadsmuren en slaagden er in de stad te veroveren.

Het koninkrijk Jeruzalem (1099-1187). — Zonder talmen diende het pas veroverde land staatkundig ingericht. Onder al de aanvoerders van de kruisvaarders had *Godfried van Bouillon* door zijn dapperheid en wijs beleid uitgemunt : met eenparigheid van stemmen werd hij dan ook tot koning van Jeruzalem uitgeroepen. Hij richtte zijn rijk in naar het leenroerig stelsel door het land te splitsen in groote leenen, die hij onder zijn voornaamste ridders verdeelde. Hij regeerde slechts één jaar en werd vergiftigd, naar men beweert, door den emir van Caesarea (1100). — Zijn broeder *Boudewijn I*, en daarna zijn neef, *Boudewijn II* volgden hem op en werden door hun veroveringen de ware stichters van het koninkrijk Jeruzalem. Na hun bestuur, verzwakte dit rijk evenwel spoedig. In 1187 heroverde sultan *Saladijn* Palestina en herstelde er de Muzelmansche heerschappij. Het koninkrijk Jeruzalem had 88 jaar bestaan.

Tweede en derde kruistocht (1147 en 1189). — De tweede kruistocht, in 1147 door *Koenraad III*, keizer van Duitschland,

Pieter de Kluizenaar predikt den eersten Kruistocht. — Foto naar het doek van den Belgischen schilder Gustaaf Vanaise (1854-1902), bewaard op het stadhuis te Gent. — Op het bordes van een kapel zitten bisschoppen en achter hen staan monniken. Vóór hen bevindt zich Pieter de Kluizenaar, met den standaard van de kruisvaarders in de hand, en wekt de godsdienstige gevoelens bij de menigte op. Al de ridders steken hun zwaarden in de hoogte en zweren te zullen sterven ten einde het Heilig Graf aan de heerschappij van de Muzelmannen te ontrukken.

Godfried van Bouillon bij de belegering van Jerusalem. — Foto naar het doek van den Belgischen schilder en etser Michel-Charles Verlat (1824-1890), die het naar de wereldtentoonstelling van 1855 zoud. — De schilder heeft Godfried van Bouillon voorgesteld op 't oogenblik dat de valbrug van een houten toren op de schans neergeslagen is : het hoofd van de Belgische kruisvaarders vat voet op de vestingmuren en springt met zijn wapenmakers op de Muzelmannen toe. Op den voorgrond beklimmen ridders, soldaten en een monnik gewapenderhand de muren door middel van ladders. — Deze plaat doet den gloed van de kruisvaarders goed uitkomen en verschaft een juist denkbeeld aangaande de wapenrusting van den tijd en de wijze, waarop een belegerde stad werd aangevallen.

Godfried van Bouillon bij de belegering van Jerusalem.

en *Lodewijk VII*, koning van Frankrijk, ondernomen, was op niets uitgelopen. Doch, toen men in Europa vernam dat Jeruzalem door Saladijn ingenomen was, besloot men een nieuwen tocht op touw te zetten. Een algemeene schatting, de zoogenaamde *Saladijnsche tiende*, werd geheven, en de drie machtigste vorsten van de Christenheid, *Frederik Barbarossa*, keizer van Duitschland, *Richard Leeuwenhart*, koning van Engeland, en *Philips August*, koning van Frankrijk, vertrokken naar het Heilig Land. Zij waren vergezeld van *Philips van den Elzas*, graaf van Vlaanderen. — Frederik, die den landweg verkozen had, trok door Klein-Azië, naar verdrong er in de wateren van den *Cydnus* (Selef), waarin ook Alexander de Groote destijds haast den dood gevonden had. Richard en Philips August gingen het beleg slaan voor de stad *Ptolemaïs* of *St-Jean d'Acre*, die zich slechts na een moorddadig beleg overgaf (1189). Er ontstond echter een twist tusschen beide vorsten, en zij keerden naar Europa terug zonder Jerusalem op de Muzelmannen heroverd te hebben. Op zijn terugreis, werd Richard door een storm op de Dalmatische kust geworpen en gevangen genomen door Leopold, hertog van Oostenrijk, dien hij bij 't beleg van Ptolemaïs beleedigd had. Slechts ten koste van een aanzienlijk losgeld werd hij in vrijheid gelaten en kon hij naar Engeland terugkeeren.

Vierde kruistocht (1204). — Op aandringen van Paus *Innocentius III* werd, in het begin van de XIIIe eeuw, een vierde kruistocht tegen het Oosten ondernomen. Onder de voornaamste aanvoerders ervan bevonden, zich *Boudewijn*, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, en de markgraaf *Bonifacius van Montferrat*. Men had ondervonden dat de zeeweg te verkiezen viel. De Venetiërs verbonden zich tot het bezorgen van de noodige schepen, maar eischten voor dezen dienst een zoo aanzienlijke som, dat de kruisvaarders, te Venetië vergaderd heel het bedrag niet konden betalen. Toch stemden de Venetianen erin toe de kruisvaarders over te voeren, onder voorwaarde dat deze hen zouden helpen bij de herovering van de stad Zara, aan de Dalmatische kust. Doch toen aan dit beding voldaan was, werd de tocht nogmaals van det doel afgeleid : in plaats van naar Palestina te zeilen, wendden de kruisvaarders den steven naar Constantinopel, de hoofdplaats van het Grieksche rijk. Daar de keizer door een overweldiger onttroond geworden was, had zijn zoon de hulp ingeroepen van de kruisvaarders; hij had hun tevens overgroote rijkdommen als belooning beloofd, alsmede de vereeniging van

de Grieksche met de Roomsche Kerk. Door de aankomst van de kruisvaarders werd het gezag van den ontroonden keizer en zijn zoon hersteld, doch, kort daarna, kwamen de Grieken in opstand tegen de vorsten, die door de Westerlingen weer op den troon geholpen waren. Toen vielen de kruisvaarders andermaal Constantinopel aan, ditmaal echter voor eigen rekening. Na een beleg van acht dagen werd de reuzenstad ingenomen en met haar kerken en weelderige paleizen aan plundering prijsgegeven. Vervolgens riepen zij Boudewijn tot keizer van Constantinopel uit, terwijl de Grieksche vorsten in Klein-Azië een schuilplaats zochten. Het Latijnsch keizerrijk duurde slechts zeven en vijftig jaar : Boudewijn sneuvelde in 1205, gedurende een veldtocht tegen de Boelgaren. Na hem regeerde zijn broeder *Hendrik* met roem gedurende een tiental jaren. Doch de laatste van zijn opvolgers, *Boudewijn II*, werd in 1261 door *Michiel Paleologus* onttroond, die het Grieksche vorstenhuis te Constantinopel herstelde.

Zevende kruistocht (1248). — De vijfde kruistocht, waaraan *Andreas II*, koning van Hongarije deelnam, was van geen belang. De zesde ging uit van *Frederik II*, keizer van Duitschland, die met de Turken onderhandelde en Jeruzalem binnendrong en er zich tot koning liet uitroepen. De zevende werd aangevoerd door Lodewijk IX of *Heiligen Lodewijk*, koning van Frankrijk. Hij scheepte in te Aigues-Mortes en wendde den steven naar het Oosten. Eerst landde hij op het eiland Cyprus, en zette vervolgens den koers naar Egypte, waarvan de sultans Palestina in hun bezit hadden. De H. Lodewijk stapte aan wal te *Damiette* en bemachtigde deze stad; daarna rukte hij vooruit in de Nijldelta en leverde er tegen de Muzelmannen den veldslag bij *Mansoerah* (1250) : hij werd er met 20.000 van zijn soldaten gevangen genomen. Mits betaling van een zeker losgeld, kreeg hij echter de vrijheid terug; hij begaf zich naar Palestina en hield er zich bijna vier jaar bezig met het versterken van de steden, die de Christenen er nog bezaten, en onderhandelde tevens met de vijanden van de Turken. Bij den dood van zijn moeder keerde hij naar Europa terug.

Achtste kruistocht (1270). — In 1270 ondernam Lodewijk IX een nieuwen kruistocht, ditmaal tegen Tunis op aanvraag van zijn broeder Karel van Anjou, koning van Sicilië. Hij ontscheepte nabij de ruïnen van Carthago, maar

pas was hij onder de muren van Tunis aangekomen, of een verschrikkelijke pest brak in zijn kamp uit. Hij zelf was er een der eerste slachtoffers van, en zijn leger zeilde naar Frankrijk terug. Aldus eindigde de achtste en laatste kruistocht ¹.

Gevolgen van de kruistochten. — De kruistochten bereikten het dubbel hoofddoel niet, waartoe ze ondernomen werden. Jerusalem en Palestina bleven immers in de macht van de Muzelmannen, die er meester over bleven tot in 1919; anderzijds werd de vooruitgang van de Turken naar Europa slechts tijdelijk gestremd, want ze drongen er binnen in 1359. — Toch mag men zeggen dat Europa aan de kruistochten zijn redding te danken had : zonder hen immers zouden de Turken Constantinopel ingenomen en het Westen bedreigd hebben op een tijdstip, dat de Europeesche Staten nauwelijks gevormd waren en door het leenstelsel dusdanig verbrokkeld, dat geen enkele het hoofd kon bieden aan een inval van de Muzelmannen. Heel anders was het gesteld in 1453, toen Constantinopel onder de slagen van de Ottomanen bezweek : machtige rijken waren op dit tijdstip in het Westen tot stand gekomen, en Karel V kon de aanvallen van Soliman zegevierend afslaan. De kruistochten hadden echter voor eeuwen den grooten buitenlandschen vijand van het Christendom teruggeworpen.

Doch in menig ander opzicht hadden de kruistochten talrijke en gewichtige gevolgen, op *staatkundig*, *godsdienstig*, *economisch* en *maatschappelijk* gebied.

Op *staatkundig* gebied, *verzwakten zij het leenstelsel ten bate van koningdom en gemeenten*. De edelen hadden meest

¹ Deze kruistochten noemt men *kruistochten van het Oosten* om ze te onderscheiden van andere, die *kruistochten van het Westen* geheeten worden. Deze laatste zijn ten getale van drie. De eerste omvat de oorlogen, door de christene rijken van het Iberisch schiereiland geleverd tegen de Mooren, die in dit land nestelden; die strijd duurde acht eeuwen en maakt het eerste hoofdtooneel uit van den oorlog tusschen het Christendom en den Islam; hij eindigde in 1492 met de inneming van Grenada. De tweede kruistocht is de oorlog, dien Simon en Amaury de Montfort, en later Lodewijk VIII, koning van Frankrijk, tegen machtig geworden ketteren voerden in Zuid-Frankrijk; hij eindigde in 1229 met de verdwijning van de ketterij en de aanhechting van Zuid-Frankrijk bij het Fransche koninkrijk. De derde kruistocht is de reeks gevechten door de ridders van de Duitse Orde gevoerd tegen de Pruisen en de Livoniërs ten einde ze te dwingen den christelijken godsdienst te omhelzen.

van al de standen een werkzaam deel aan de kruistochten genomen; ook hadden duizenden onder hen er het leven bij ingeschoten tijdens die tochten naar het Oosten: de verwijdering of de dood van de machtigste edelen kwam niet weinig ten bate van het koninklijk gezag. Anderzijds veroorzaakten zij de verarming van de overlevenden: daar zij over 't algemeen rijk waren aan grond, maar arm aan klinkende munt, waren de heeren verplicht voor hun optocht hun landgoederen aan andere heeren of aan koningen af te staan, ten einde zich de noodige hulpmiddelen aan te schaffen; soms ook moesten ze aan lijfeigenen de vrijheid schenken, of aan de stadsbewoners, door den arbeid verrijkt, zekere voorrechten verkoopen; aldus werd de vestiging van de eerste gemeenten ten zeerste begunstigd. — Ook verstrekten de kruistochten aan de inwoners van een zelfde gewest het gevoel van hun *gemeenschappelijke nationaliteit*. Rondom dezelfde koninklijke banier schaarden zich de kruisvaarders der onderscheiden deelen van Frankrijk tot een enkele natie. Terwijl ze samen streden onder den standaard des geloofs en ze hetzelfde doel nastreefden, leerden de volkeren van het Westen elkander kennen, en legden zij voor eenigen tijd hun onderlinge geschillen bij. Vriendschapsbanden kwamen tot stand tusschen de christene volkeren.

Op *godsdienstig* gebied, deden de kruistochten, door het doel zelf dat ze beoogden, *de macht van paus en geestelijkheid aangroeien*. Zoo groot zelfs was het gewicht, dat de heilige oorlog aan het pauselijk gezag schonk, dat dit op zeker oogenblik noch tegenstand noch grenzen meer kende.

Op *economisch* gebied droegen zij veel bij tot de ontwikkeling van den handel. De *handelsbetrekkingen op zee* met het Oosten werden *menigvuldiger*, met het doel de zoo verschillende voortbrengselen van Europa en Azië onderling te ruilen. Het handelsverkeer met den Levant bereikte een tot dan toe nog onbekend hoogtepunt en dientengevolge hoopten zich reusachtige rijkdommen op in de havens van de Middellandsche Zee: Venetië, Genua, Pisa, Marseille en Barcelona. — Doordat tal van lijfeigenen naar Palestina getrokken waren, was het platteland ontvolkt en vele landerijen waren braak blijven liggen; maar de kruisvaarders brachten uit het Oosten *nieuwe voortbrengselen* en *uitvindingen* mee, die van groot nut zouden wezen voor landbouw en nijverheid: het aankweken van den moerbezieboom, het bouwen van windmolens, de verbeterde bewerking van glas,

metalen en kostbare stoffen; de kunst om spiegels te vervaardigen, die later voor Venetië een bron van voorspoed zou worden; het geheim om staal te harden, om zijde te bereiden en te weven.

Op *verstandelijk* en *maatschappelijk* gebied, droegen zij veel bij ter *bevordering van wetenschappen en letteren*, verruimden den gedachtenkring en het veld der menschelijke kennis; zij breidden aanzienlijk den aardrijkskundigen gezichtteinder uit van de westelijke volkeren die al te particularistisch en al te zeer in zichzelf gekeerd leefden. Door in aanraking te komen met het meer beschaafde Oosten, werden de ruwe en plumpe zeden van de Westerslingen fijner en zuiverder; en het ergevoel nam de plaats in van de lust naar macht en geweld.

Daarenboven kwamen ten gevolge van de kruistochten de *geslachtswapens*, *banieren* en *familienamen* in zwang: daar in het leger der kruisvaarders een menigte krijgers uit alle natiën te samen kwamen, moesten zij, om elkander gemakkelijk te herkennen, verschillende kleuren, wapenrustingen en leuzen aannemen. Bovendien voegden de meesten onder hen bij den naam van hun vader een anderen naam, die aan hun gestalte, beroep, herkomst of haarkleur ontleend was, en die later hun familienaam bleef.

Ten slotte riepen de kruistochten ridderorden in het leven, die tevens een godsdienstig en een militair karakter hadden: aldus de *Hospitaalridders*, de *Tempeliers* en de ridders van de *Duitsche* orde. — De *Hospitaalridders* of *ridders van St-Jan* belastten zich oorspronkelijk met de verpleging van de zieke pelgrims. — De *Tempeliers* waren eerst te Jeruzalem gevestigd, in een gebouw dat paalde aan de plaats waar vroeger de tempel van Salomon stond; later echter verspreidden ze zich over de gansche Christenheid en verwierven groote rijkdommen. — De *Duitsche* orde werd aldus geheeten, omdat ze uit Duitse ridders bestond.

HOOFDSTUK II.

DE INVESTITUURSTRIJD EN DE OORLOG
VAN DE WELFEN EN DE GIBELIJNEN.

Macht van het Pausdom. — De Kerk was, heel de Middeleeuwen door, de groote factor van beschaving en van zedelijken en verstandelijken vooruitgang. Bijzonder in dit tijdperk waren de macht en de invloed van het Pausdom aanzienlijk. Gansch West-Europa erkende zijn geestelijk gezag en de kruistochten kwamen zijn wereldlijke macht nog versterken. Daar zij als scheidsrechters tusschen koningen en volkeren beschouwd werden, moesten de Pausen meer dan eens handelend optreden in het bestuur van de christelijke Staten. Zij spraken soms het *interdict* uit over een gansch gewest en deden het gezag van sommige vorsten te niet door ze in den ban te slaan en hun onderdanen te ontbinden van den eed van getrouwheid. — De wereldlijke macht van de Pausen was insgelijks aangegroeid : hun grondgebied, dat Midden-Italië omvatte, breidde zich nog verder uit in 1115, toen prinses Maria van Toskane een gedeelte van haar Staten aan den Heiligen Stoel naliet.

De XIe en de XIIe eeuw worden gekenmerkt door den langdurigen oorlog van de Pausen tegen de Duitsche keizers of den strijd tusschen de geestelijkheid en het keizerrijk. Zij omvat twee hoofddeelen : de Investituurstrijd en den oorlog van de Welfen en de Gibelijnen. De einduitslag ervan was dat het Pausdom en de steden van Italië onafhankelijk werden van de Duitsche keizers en buiten den greep geraakten van de keizerlijke alleenheerschappij.

I. — DE INVESTITUURSTRIJD (1073-1122).

Oorzaak en voorwerp. — Sedert Otto de Groote, keizer van Duitschland, Italië veroverd had en in 962 het *Heilige Roomsche Rijk* gesticht had, stonden de Pausen rechtstreeks onder het gezag van de Duitsche vorsten, en gold hun verkiezing slechts, nadat de keizer er zijn goedkeuring aan gehecht had. Anderzijds bestonden toen in Duitschland rijke

abdijen, kerkelijke leenen met uitgestrekte landgoederen, die onmiddellijk van de keizers afhingen. Deze hadden zich het recht aangematigd bisschoppen en abten aan te stellen : niet alleenlijk bevestigden zij hen in hun wereldlijke macht door hun de kenteekens ervan, den *schepter* en het *zwaard*, over te reiken, doch overhandigden hun tevens den *ring* en den *kromstaf*, de zinnebeelden van hun geestelijke macht. Toen echter in 1073, *Gregorius VII* den pauselijken stoel beklom, teekende hij krachtdadig verzet aan tegen dien toestand; en, daar keizer Hendrik IV er geen einde wilde aan stellen, sprak hij over hem den banvloek uit : hiermede brak de *Investituurstrijd* los.

Voornaamste feiten; Canossa (1077). — In den ban als hij was, zag Hendrik IV met machteloze spijt hoe zijn aanzienlijkste vazallen en zijn onderdanen zich van hem onthechten. Eindelijk besloot hij dan ook bij den paus vergiffenis te gaan afsmeeken. In Januari 1077 kwam hij op het kasteel van *Canossa* aan, tusschen Parma en Modena, waar Gregorius VII zich toen bevond; eerst na drie dagen wachters werd hij, barrevoets en in een monnikspij gehuld, door den paus ontvangen; hij knielde voor hem neer en werd van den ban ontslagen. — In Duitschland teruggekeerd, moest Hendrik IV evenwel te velde trekken tegen *Rudolf van Zwaben*, die door de Duitsche vorsten in zijn plaats tot keizer gekozen was; Rudolf werd verslagen en stierf kort daarop. — De keizer stak vervolgens de Alpen over en maakte zich meester van Rome. Gregorius werd echter verlost door den Normandiër *Robert Guiscard*, en vergezelde hem naar Salerno, waar hij een weinig daarna overleed. — Weldra kwam *Hendrik V* tegen zijn vader in opstand en onttroonde hem. Te vergeefs beproefde de keizer zijn gezag te heroveren; hij kwam zich ten slotte te Luik vestigen, waar hij arm en verlaten stierf in 1106.

Concordaat van Worms (1122). — De Investituurstrijd eindigde in 1122 met het *Concordaat van Worms*. Besloten werd dat de kerkelijke waardigheidsbekleeders vrijelijk en overeenkomstig het kerkelijk recht zouden verkozen worden, en dat na hun aanstelling de wereldlijke investituur hun zou gegeven worden : in Duitschland vóór en in Italië na de inzegening.

II. — DE STRIJD TUSSEN DE WELFEN EN DE GIBELIJNEN (1138-1250).

Welfen en Gibelijken. — Na den dood van Hendrik V betwistten twee groote families elkander de keizerlijke kroon : de *Welfen* en de *Hohenstaufen*. De eerste bezat de hertogdommen Beieren en Saksen; de tweede de hertogdommen Zwaben en Frankenland. De Hohenstaufen kregen de bovenhand.

De naijver tusschen de twee stamhuizen werd door deze verkiezing nog scherper, en sloeg weldra over tot den twist tusschen de *Welfen* en de *Gibelijken*. De aanhangers van de Hohenstaufen, dus van de keizers, namen de benaming Gibelijken aan, een Italiaansche vervorming van het woord Weiblingen, waarmede een slot in Zwaben bedoeld werd. Hun tegenstrevers noemde men Welfen. Later loste zich deze persoonlijke veete op in den strijd tusschen paus en keizer. De partijgenooten van de keizers bleven de benaming Gibelijken behouden, terwijl de aanhangers van de pausen en de voorstanders van de Italiaansche onafhankelijkheid Welfen geheeten werden.

Frederik I Barbarossa en Alexander III. — Frederik I Barbarossa, de tweede vorst uit het huis van de Hohenstaufen, was de belichaming van de keizerlijke macht en het volmaakte type van een Duitschen keizer. Hij wilde zijn gezag doen erkennen in Italië, zoowel door de heeren als door de steden, waarvan de inwoners, door handel en nijverheid rijk geworden, overal republieken gesticht hadden. Tot vijfmaal toe leidde hij er zijn leger naartoe. — Gedurende zijn tweeden tocht, liet hij op den *rijksdag te Roncaglia*, tusschen Parma en Piacenza, zijn hoogheidsrechten vastleggen : als keizer en opvolger van de Romeinsche keizers, beschikte hij over dezelfde onbeperkte macht en bijgevolg *gold zijn wil als opperste wet* (neo-caesarisme). De heeren moesten zijn heerschappij erkennen en hem trouw zweren; in de steden verving hij de consuls door een *podesta*, die belast was de stad in zijn naam te besturen (1158). — *Milaan*, de machtigste onder de Lombardische gemeenten, weigerde den keizerlijken *podesta* te erkennen. Frederik sloeg het beleg voor de stad : na een strijd, die twee en half jaar duurde, werd de stad ingenomen en met den grond gelijk gemaakt; de bevolking verspreidde zich over de naburige plaatsen.

De verdelging van Milaan boezemde de andere Lombardische republieken schrik in, en grondvestte voor goed het keizerlijk gezag in Italië. Toch was de zegepraal van Frederik niet van langen duur. Weldra zette paus *Alexander III* een beweging op touw tegen den keizer en smeedde den *Lombardischen bond*. Ondanks het keizerlijk verbod werd Milaan weer opgebouwd, en de verbonden steden richtten een versterking op, *Alessandrië* geheeten ter eere van den paus, die als de *voorvechter van de Italiaansche onafhankelijkheid* beschouwd was. Frederik, langen tijd door de Duitsche binnenlandsche staatszaken ten Noorden van de Alpen weehouden, verscheen eindelijk opnieuw in Italië. Na vruchteloos Alessandrië belegerd te hebben, moest hij het onderspit delven in een grooten veldslag bij *Legnano* (1176). Deze nederlaag noopte den Duitschen keizer met den paus en de Lombardische steden in onderhandeling te treden; door den *vrede van Constanz* (1183) verwierven deze laatste het recht zich zelf te besturen, en de keizer behield nog alleen het investituurrecht, en dat slechts bij name, van de ambtenaren door de gemeenten vrijelijk verkozen. Ook verbond hij zich voortaan den paus te erkennen, die door de meerderheid van de kardinalen zou aangesteld worden. De onafhankelijkheid van het pausdom evenals die van de Italiaansche republieken werd dus feitelijk afgekondigd. De pauselijke macht was te Canossa erkend geworden; een eeuw later bereikte zij bij Legnano haar *toppunt*. Voor de Lombardische gemeenten, anderzijds, was deze veldslag tegenover Duitschland, wat een eeuw en een kwart later de Guldensporenslag (1302) was voor de Vlaamsche gemeenten ten overstaan van Frankrijk.

Frederik II, Gregorius IX, Innocentius IV. — Minder dan een kwart eeuws later bekleedde *Innocentius III* den Heiligen Stoel (1198-1216). Nooit wist een paus het pauselijk gezag hooger te doen stijgen; de macht van het Pausdom scheen een oogenblik over heel de wereld te reiken. Innocentius III deed zijn macht gelden bij alle vorsten van zijn tijd. Zijn legaten doorkruisten de onderscheiden gewesten van de Christenheid, en daagden de vorsten, evenals de bisschoppen, voor den Pauselijken rechterstoel om er rekening van hun doenwijze te komen geven.

Toch brak tusschen het Keizerrijk en het Pausdom een nieuwe oorlog uit. Ten gevolge van het huwelijk van een der Hohenstaufen was dit stamhuis meester geworden van

het Koninkrijk der beide Siciliën. Aldus waren de pauselijke Staten door het keizerlijk grondgebied als het ware ingesloten en konden zij, zoowel langs het Noorden als langs het Zuiden, onverhoeds overvallen worden. Ook toen *Frederik II*, kleinzoon van *Frederik I Barbarossa*, den troon beklom, moest hij aan den paus beloven de kroon van Napels met die van Duitschland niet te vereenigen. Hij hield echter zijn belofte niet. Dit was hem een gelegenheid om met paus *Gregorius IX* af te breken, en werd het uitgangspunt van een oorlog, die zonder verpoozen of toegeven voortduurde tot onder het pontificaat van *Innocentius IV*. Zooals vroeger in Duitschland het geval was, was ook in dezen strijd het schier-eiland in Welfen en Gibellijnen verdeeld. Ten slotte moest *Frederik II* het onderspit delven : in het concilie van Lyon onttroond, stierf hij in 1250, na zich steeds staande gehouden te hebben, maar zonder de bovenhand te kunnen krijgen.

Wat de steden van Noord-Italië betreft (Florence, Milaan, Genua, Venetië), zij namen de onafhankelijkheid ten bate, die zij zoo pas verworven hadden : tot republieken en vrije steden ingericht, bereikten zij een zeer grooten bloei.

HOOFDSTUK III.

A DE GEMEENTEN.

Oorsprong van de Middeleeuwsche steden. — De menschengroepelingen uit de vroegere Middeleeuwen, vóór de XIe eeuw, waren haast uitsluitend gehuchten of dorpen, soms vlekken. Enkele hieronder, die de voortzetting waren van Romeinsche steden, ofwel tot verblijf van den koning dienden, ofwel gunstig langs een drukken handelsweg gelegen waren, kregen stilaan het uitzicht van steden dank zij de oprichting van groote kerken, den aanbouw van vestingen en een merkelijke vermeerdering van het aantal handelslieden en handwerkers. De ontwikkeling van handel en nijverheid tijdens de XIe eeuw en meer nog in den loop van de XIIe eeuw, het gemakkelijker verkeer en de verruiming van den aardrijkskundigen gezichteinder, ten deele aan de kruistochten te danken, hadden een allergunstigst uitwerksel voor die steden in wording : die oorzaken leidden tot een hooger trap van rijkdom en welzijn, en maakten wijzigingen noodzakelijk, die wel het landelijk uitzicht verminderden, maar het stedelijk karakter deden uitkomen, namelijk door de verdeling van het werk en de beroepsvorming van de ambachtslieden. — Dientengevolge nam hun economische bedrijvigheid toe. Inzonderheid de steden, die het gunstigst gelegen waren, hetzij aan de kruising van groote handelswegen, hetzij aan de monding of den inham van een stroom, hetzij aan de kust van de zee, hetzij aan de samenvloeiing van twee belangrijke waterlopen, hetzij aan het aanrakingspunt tusschen twee natuurlijke landschappen met verschillende voortbrengselen, namen een spoedige uitbreiding, zagen hun bevolking aanzienlijk toenemen en rijker worden dank zij handel en arbeid, en werden ware steden van betrekkelijk belang. De andere menschengroepelingen, die van de groote handelsstromingen verwijderd woonden, die in de wouden afgezonderd huisden of in de bergachtige streken verdoken waren, kenden geenszins denzelfden bloei, bewaarden beter hun landelijk karakter en bleven vlekken, die bestonden uit huizen rondom een versterkt kasteel of een klooster geschaard.

Aan de breede vlucht van handel en nijverheid is dus in't bijzonder het ontstaan van de werkelijke steden te danken; vlekken, die tot dan toe een beslist landelijk kenmerk droegen, begonnen zich tot steden te ontwikkelen.

Vorming van de gemeenten. — Evenals de andere vlekken maakten deze steden deel uit van heerlijkheden, ofwel hingen van een kerk of een klooster af. Hun heeren, hetzij wereldlijke of geestelijke, bezaten er altijd, ondanks de groeiende ontwikkeling, dezelfde rechten als die waarover ze beschikten in de landelijke vlekken: inning van cijnsen en renten, lichting van krijgslieden, algemeen bestuur en vooral rechtspleging door bemiddeling van hun schepenen en meier. — Doch de bevolking van deze steden verschilde al meer en meer van die der landelijke vlekken: de landbouwers en pachters van bouwland verminderden er in aantal en verdwenen er ten slotte geheel; de vrije mannen, inzonderheid de handelslieden en handarbeiders, maakten er de overgrootste meerderheid uit; lijfeigenen waren er weldra niet meer, daar hun werk hun al spoedig het noodige spaargeld verschafte tot het afkopen van hun vrijmaking; de geestelijken van de parochiën en stiftkerken, samen met hun dienaren en bedienden, maakten er een gewichtigen factor van maatschappelijk leven uit.

De oude gebruiken, die volstonden om het bestuur van de dorpen te regelen, daar ze met het oog op het landelijk leven ingevoerd waren, werden met den dag minder geschikt tot het beheeren van een menschengroeping, die in de handelsbetrekkingen en het beoefenen van neringen, de voornaamste bron van haar inkomsten vond. Anderzijds vereenigden zich deze stedelingen ten einde elkaar bij te staan, en vormden gilden of genootschappen met het doel, onder meer, de verdediging van hun goederen en belangen te verzekeren. Ook verkregen zij zonder veel moeite van de heeren het recht hun stad met vestingmuren en grachten te omringen, en, zelf vrijelijk rond te reizen, enkel vaste tolleren te betalen, kortom niet meer als buitenlieden maar als burgers behandeld te worden.

Deze burgers verlangden echter nog meer rechten; de heeren verzetten er zich soms tegen. En dit verzet werd ten slotte gebroken: ofwel verleende de heer goedwillig de geëischte vrijheden of tegen een geldelijke vergoeding; ofwel bood de heer zelf die voorrechten aan, omdat hij

voorschotten noodig had om aan den kruistocht deel te nemen of zijn burcht te herstellen; ofwel kwamen de burgers in oproer en ontrukten met geweld of door vreesaanjaging aan den heer de gewenschte rechten; ofwel bekwamen de burgers mettertijd achtereenvolgende ontheffingen en bijzondere rechten in immer grooteren getale en van steeds stijgend belang.

De stadsburgers bezaten toen een gerechtelijk en staatkundig statuut, het *stadsrecht*; allengskens vervormde het zich tot een geordend geheel, en werd voorgeod geboekstaafd in de *keure*, waarin de voorrechten, vrijheden, vrijdommen, ontheffingen en rechten, door den heer aan de stadsbewoners toegestaan, aangeteekend waren. Nadien werd de stad als een geheel beschouwd en trad op als een vazal tegenover den heer. Zij was nog alleen gebonden aan de verplichtingen door de leenroerige overeenkomst aan den leenman opgelegd tegenover zijn leenheer, en zij mocht zichzelf naar goeddunken besturen, aangezien zij heer was van het stedelijk grondgebied.

De steden, die het tot dien nieuwen staatkundigen toestand brachten, dragen den naam van *gemeenten*. Van af de xii^e eeuw, omvatte de leenroerige samenleving, behalve de koninklijke en de leenheerlijke macht, tevens de gemeentelijke macht.

De gemeenten en het leenstelsel worden beide gekenmerkt door dit feit, dat een plaatselijke macht zich opdringt in de plaats van de centrale macht.

Gemeentelijke vrijheden. — De burgers van de gemeenten genoten talrijke voorrechten; hierdoor was hun lot veel beter dan dat van de lijfeigenen, die aan de feodale heeren onderworpen bleven. In tegenstelling met de ingezetenen, die aan den grond gehecht waren, bezaten zij de *vrijheid* te gaan en te komen, waar zij wilden; mochten zij koopen en verkoopen, reizen en handel drijven naar willekeur; goederen bezitten, er over beschikken naar goeddunken en het fortuin van anderen overerven. In plaats van onvoorwaardelijk aan schatting en heerendienst onderworpen te zijn, betaalden zij slechts de rechten en belastingen, waarin ze *vrijelijk hadden toegestemd*. Zij mochten alleen gevonnist worden door het gerechtshof van de *schepenen* en zijzelf benoemden magistraten belast met het bestuur van de gemeente en het beheer van de openbare schatkist. Zij mochten in algemeene vergadering bijeenkomen en

vereenigingen vormen, hetzij voor hun vermaak, hetzij voor de verdediging van hun rechten en belangen.

Inrichting van de gemeenten. — De *vrijheden*, aan de gemeenten verleend, waren geschreven op perkamenten oorkonden, *keuren* of *charters* geheeten, die in lateren tijd hun rechten moesten staven. De keuren waren van het zegel van den heer voorzien en werden als een kostbare schat door de schepenen bewaard.

Als uiterlijke teekenen van hun onafhankelijkheid bezaten de gemeenten een *zegel* om hun oorkonden kracht van wet te verleen; een *gemeentekas*, waarin de openbare schat bewaard werd; een *vaandel*, dat de burgers voorafging bij feesten of in oorlogstijd; een *stadhuis*, waar de magistraten vergaderden; de *halle*, waar de markt gehouden werd, en een hoogen toren, *belfort* genaamd, waarin een klok hing, die in tijd van brand of watersnood, of bij een oproeping van de wapenlieden geluid werd.

In het meerendeel van de gemeenten kwamen militaire vereenigingen of *schuttersgilden* tot stand, en genootschappen van handwerkslieden, *neringen* of *ambachten* geheeten. De eerste hadden als doel de gemeentelijke vrijheden te verdedigen en de wapenen te hanteeren, die toen in gebruik waren, namelijk den boog, den kruisboog, en den geduchten *goedendag*. Elk *ambacht* was een vereeniging van al de handwerkslieden, die hetzelfde of een gelijksoortig bedrijf uitoefenden (ambacht van de wevers, de brouwers, de wijn-gaardeniers, de leerlooiers, enz.), en die gewoonlijk een zelfde wijk in de stad bewoonden.

Voornaamste gemeenten. — Dank zij den arbeid van de ambachten en dank zij haar vrijheden, namen de gemeenten snel toe in rijkdom, bevolking en macht; als er feest gevierd werd, verdrong zich een luidruchtige menigte in de straten, in de hallen, waar de koopwaren ten toon gesteld werden, en op het marktplein, waar de *jaarmarkt* vreemdelingen van heinde en verre heenlokte.

Van de xii^e tot de xiv^e eeuw kwamen in heel West-Europa gemeenten tot stand. In Noord-Frankrijk kregen Amiens, Kamerijk, Saint-Quentin, Soissons en Beauvais gemeentekeuren, terwijl in het Zuiden Avignon, Nîmes, Montpellier, Narbonne en Toulouse sinds lang dezelfde vrijheden bezaten. — In Spanje ontvingen de noordelijke steden voorrechten, *fueros* genoemd,

die tot op onze dagen in de Baskische provinciën bewaard bleven. — In 1127 verleende de koning van Engeland de eerste vrijheidskeure aan de gemeente Londen. — In Italië verwierven de noordelijke steden Milaan, Genua, Venetië insgelijks hun onafhankelijkheid en bereikten weldra een hoogen trap van welvaart.

Doch nergens waren de gemeenten zoo bloeiend als in ons land: Leuven, Gent en Ieperen waren door de lakenweverij rijk geworden, en telden haast honderd duizend zielen; door de ontdekking van steenkool in het Luikerland waren in het Maasdal de metaalnijverheid, het vervaardigen van wapens en geelkoperwaren (dinanderies) opgekomen. Luik, dat door zijn prinsbisschop Notger in het begin van de xi^e eeuw met vestingmuren omringd geworden was, werd een belangrijk centrum; ten slotte, Brugge, het *Venetië van het Noorden*, dat rechtstreeks in verbinding stond met de zee, was de verzamelaars van de zee- en kooplieden uit al de toen bekende landen. — Deze stad vormde met Antwerpen en de andere zeehavens van de Noord- en de Oostzee, Amsterdam, Bremen, Hamburg, Dantzig, enz. den *Hansabond* of de *Hansa*, met het doel gemeenschappelijk hun belangen en handelsvoorrechten te verdedigen. De Hansa werd zeer machtig en rijk, doch de ontdekking van Amerika werd spoedig oorzaak van haar verval.

Het koninkdom. — Tijdens de ineenstorting die na den dood van Karel den Groote volgde, werden de banden tusschen de groote heeren en de vorsten veel losser: al behielden de koningen hun titel, ze hadden bijna alle gezag over de bevolking verloren, die nog slechts haar eigen heeren erkende.

Het koninkdom evenwel slaagde erin zijn rol te hervatten en zijn macht te heroveren dank zij den steun, die hem eenerzijds geboden werd door de bisschoppen en de geestelijken en anderzijds door de gemeentenaren, door handel en nijverheid rijk geworden en in bezit van een legerkorps. Met behulp van zijn eigen koninklijk landgoed (Ile de France voor de Capetingers, Saksen voor de Duitsche koningen) of van de bijwinsten aan grondgebied (Spanje), gelukte het den koning de groote leenmannen te bedwingen.

Volksvergaderingen. — Het was dus in de gemeenten, dat zich, gedurende het tweede tijdvak van de Middeleeuwen, de openbare vrijheden begonnen te ontwikkelen. Het politieke

leven echter bleef niet tot de enge grenzen van de stad beperkt. Het breidde zich over de geheele natie uit en openbaarde zich vooral in de voornaamste steden van West-Europa door het instellen van de beraadslagende *vergaderingen*.

In *Frankrijk* had voor de eerste maal in 1302 een algemeene vergadering plaats van de drie standen, geestelijkheid, adel en burgerij, onder de benaming van *Generale Staten*. — In *Spanje*, waar verscheidene christelijke rijken tot stand gekomen waren, bestonden sinds 1130 landdagen, *Cortes* geheeten. In Aragon zwoeren zij den koning trouw in de volgende bewoordingen: « Wij die ieder van ons zooveel waard zijn als gij, en die, samen, machtiger zijn dan gij, wij beloven u gehoorzaamheid, in zoover gij onze vrijheden zult handhaven; anders, niet. » — In *Engeland*, verleende koning Jan zonder Land aan het volk de *Magna Charta van 1215*, die in dit land, de grondslag en de waarborg van de openbare vrijheden werd. Van toen af moest de koning samen met den *Gemeenen Raad*

De Halle en het Belfort te Brugge. — De halle is met haar belfort het oudste gedenkteeken van Brugge's gemeentelijke macht. Het is een groot vierhoekig gebouw, dat begonnen werd in 1284 en dat in de drie volgende eeuwen, vooral in 1364, belangrijke veranderingen onderging. — De toren of het belfort werd in 1291 aangevangen en voltooid tegen het einde van de xiv^e eeuw. Hij was 107 m. hoog en liep uit in een houten spits van 19 m. hoogte, die echter in 1741 door den bliksem vernield werd. Het onderdeel bevat twee vierkante verdiepingen, zijlings met torentjes voorzien; daarboven bevindt zich nog een derde verdieping, zeer verheven en achtkantig. — Op den achtergrond rechts van de foto teekent zich de toren van O. L. V. kerk af; deze bevat de grafsteden van Karel den Stoute en van zijn dochter Maria van Burgondië. Vooraan, op het plein, het gedenkteeken van Breydel en de Coninck.

De voorgevel van Notre-Dame te Parijs. — De voorgevel van Notre-Dame is 68 m. hoog en dagteekent uit het begin van de xiii^e eeuw en van de regeering van Philips-August. Hij is in gothischen stijl gebouwd en geldt als de oudste in dezen bouwtrant. Hij heeft drie, wel onderscheiden verdiepingen, de torens niet medegerekend. Het portaal bevat drie openingen, waarvan het gewelf overvloedig met beeldhouwwerk versierd is. Daarboven bevindt zich een galerij, de zoogenaamde, « koningengalerij »; de nissen bevatten acht en twintig standbeelden van koningen. De voornaamste versiering van de tweede verdieping is een prachtige roset, die een doorsnede heeft van 13 m. en die den middenbeuk verlicht. De derde verdieping bestaat uit een tweede galerij met stanke zuiltjes. Hooger nog loopt een leuning, met slandbeelden van dieren en monsters bekroond. Het geheel loopt uit in twee zware vierkante torens, met dubbele openingen van 16 m. hoogte; zij alleen zijn dus hooger dan de huizen met vijf verdiepingen, die zich links op het plein bevinden.

De Halle en het Belfort te Brugge.

De voorgevel van Notre-Dame te Parijs.

Oudh. en M. E.

van de baronnen en kerkvoogden besturen, die later het Parlement geworden is en zich splitste in *Hoogerhuis* en *Lagerhuis*. — In *Duitschland* ten slotte, droeg de landsvergadering den naam van *Dieet* of *Rijksdag*. Zij omvatte reeds vroeg drie colleges : het college van de Kiezers, dat van de vorsten, hetzij wereldlijke ofgeestelijke, en dat van de keizerlijke steden.

Verstandelijke ontwikkeling. — Terwijl de openbare vrijheden aldus aangroeiden en handel en nijverheid tevens bloeiden, verwezenlijkten de volkeren aanzienlijke vorderingen op gebied van letteren en kunsten : de geest van de naties ontwaakte langzamerhand uit een langen roes. Geleerden en schrijvers traden toen op en legden zich bij voorkeur toe op de studie van de godgeleerdheid, het lievelingsvak van dit tijdvak. — Talrijke scholen en vermaarde hoogeschole werden geopend o. a. te Bologna in Italië, omtrent het jaar 1100, te Oxford en te Cambridge in Engeland, te Parijs, te Salamanca in Spanje, en in 1426 te Leuven in Brabant. Het onderwijs werd in 't Latijn gegeven, en het was eveneens in deze taal dat de boeken van de geleerden en dichters opgesteld waren; maar reeds in de XIIIe eeuw begonnen kronijkschrijvers zich te bedienen van het *Romaansch* of Oud-Fransch. In hun lange *romans* verhaalden zij de schitterende wapenfeiten van ridders en kruisvaarders; dichters gingen hun verzen en hun *romances* zingen in de steden en kasteelen van Frankrijk. Men heette ze *troubadours* en *trouvères* : deze laatste bedienden zich van den tongval van Noord-Frankrijk of *langue d'oïl*, en de eerste van den tongval van Zuid-Frankrijk of *langue d'oc*. Beide tongvallen, die slechts onderscheiden vormen waren van dezelfde taal, ontleenden hun naam aan de wijze, waarop het woordje *oui* er uitgesproken werd. De *langue d'oïl* was in gebruik ten Noorden van de Loire, en de *langue d'oc* ten Zuiden van dien stroom en wel voornamelijk in Provence en in de streek, die naar die bijzonderheid Languedoc geheeten werd. — De gedichten van de *troubadours* en de *trouvères* waren soms stout en bijtend zooals de *sirventes*; soms ook vol aanvalligen eenvoud zooals de *fabliaux* en de *pastourelles*. Ze vielen zeer in den smaak aan de hoven en in de kasteelen, evenals de liederen van de minnestreelen en de heldendichten van de minnezangers. Deze laatste trokken van stad tot stad en vertoonden er verscheidene tooneelen uit het leven van Jezus-Christus, vooral de *Passie*, ofwel episoden die aan de wapenfeiten van de

ridders herinnerden. — De letterkundige ontwaking kwam ook tot uiting door de stichting van genootschappen en wedstrijden : de *Rederijkkamers*, in Noord-Frankrijk en in de Nederlanden, en de *Jeux floraux*, te Toulouse. Deze werden tot stand gebracht in 1322, en later heringevoerd door *Clemence Isaure*; zij bestaan nog ten huidigen dage.

Bouwkunst. — Ook de bouwkunst sloeg in de Middel-
eenwen een nieuwe richting in. In den loop van het eerste
tijdvak vloeide uit de navolging van de Romeinsche praal-
gebouwen de *Romaansche* stijl voort in het Westen, en de
Byzantijnsche stijl in het Oosten. Deze wordt gekenmerkt
door groote en kleine bogen, halfronde gewelven en boven
elkander geplaatste koepels. Langzamerhand werden de lijnen
en vormen, die van den cirkel afgeleid waren, vervangen
door den *spitsboogstijl*, ten onrechte *Gotische stijl* genaamd.
Hij onderscheidt zich door spitse bogen of *ogieven*, door
slanke torennaalden en door het pyramidevormig voorkomen
van het gebouw. — Deze bouwtrant werd weldra in gansch
West-Europa overheerschend, en gaf er het aanzijn aan
tal van gebouwen : de kathedralen van Milaan, Keulen,
Straatsburg, Parijs en Reims; talrijke kerken, kloosters en
abdijen; belforten, hallen en stadhuizen, o. a. te Gent,
Oudenaarde, Brussel en Leuven, Al deze meesterwerken van
de bouwkunst dwingen nog ten huidigen dage onze bewon-
dering af. Door hun stout oprijzende torens, hun duizenden
spitsen en hun gevels overvloedig met naïet beeldbouwwerk
opgesmukt, weerspiegelen zij goed de gevoelens en het
ideaal van de toenmalige samenleving : den vurigen geloofs-
ijver, de weelde en den vrijheidszin van de gemeentenaren.

HOOFDSTUK IV.

FRANKRIJK EN ENGELAND TOT AAN DEN HONDERDJARIGEN OORLOG.

I. — FRANKRIJK.

De Capetingers. — Onder de laatste Karolingers hadden de groote Fransche leenmannen voor het meerendeel zich de zwakheid van de koningen ten nutte gemaakt om hun onafhankelijkheid te veroveren. *Hugo Capet* was, op het einde van de x^e eeuw, de machtigste onder hen; hij droeg den titel van hertog en bezat het grootste gedeelte van het Ile de France. In 987 liet hij zich tot koning verkiezen en uitroepen in een vergadering van vazallen te Noyon. Nadien, om de erfelijkheid van zijn kroon te verzekeren, liet hij zijn zoon verkiezen en wijden, vooraleer de troon onbezet geraakte door zijn dood : aldus werd hij de stichter van het vorstenhuis van de *Capetingers*, dat zonder onderbreking gedurende acht eeuwen over Frankrijk heerschte ¹. De eerste vorsten van dit geslacht, die een groote vermaardheid verwierven, zijn : *Philips August*, de *H. Lodewijk* en *Philips de Schoone*.

Philips August. — Kort na zijn troonsbeklimming in 1180, had *Philips August* aan den derden Kruistocht deelgenomen. Na zijn terugkeer in Frankrijk, beijverde hij zich om de koninklijke macht voor goed te vestigen en steunde daartoe op de leenmannen van de kroon, die overigens zeer talrijk waren en veel machtiger dan hij : buiten de grenzen van zijn eigen Staat bestond zijn gezag feitelijk niet eens. Een verbond was tegen hem tot stand gekomen tusschen Jan zonder Land, koning van Engeland, den keizer van Duitschland, den graaf van Vlaanderen, den hertog van Brabant en tal van andere heeren. Philips August overwon hen in den vermaarden veldslag bij *Bouvines*, in 1214. Deze

¹ De laatste Fransche koning van het huis der *Capetingers* was Karel IV, derde zoon van Philips den Schoone, die zonder nakomelingschap in 1328 stierf. De kroon ging toen over op Philips VI, van het huis van *Valois*, neef van Philips den Schoone. Die jongste tak van de *Capetingers* regeerde in Frankrijk tot in 1498.

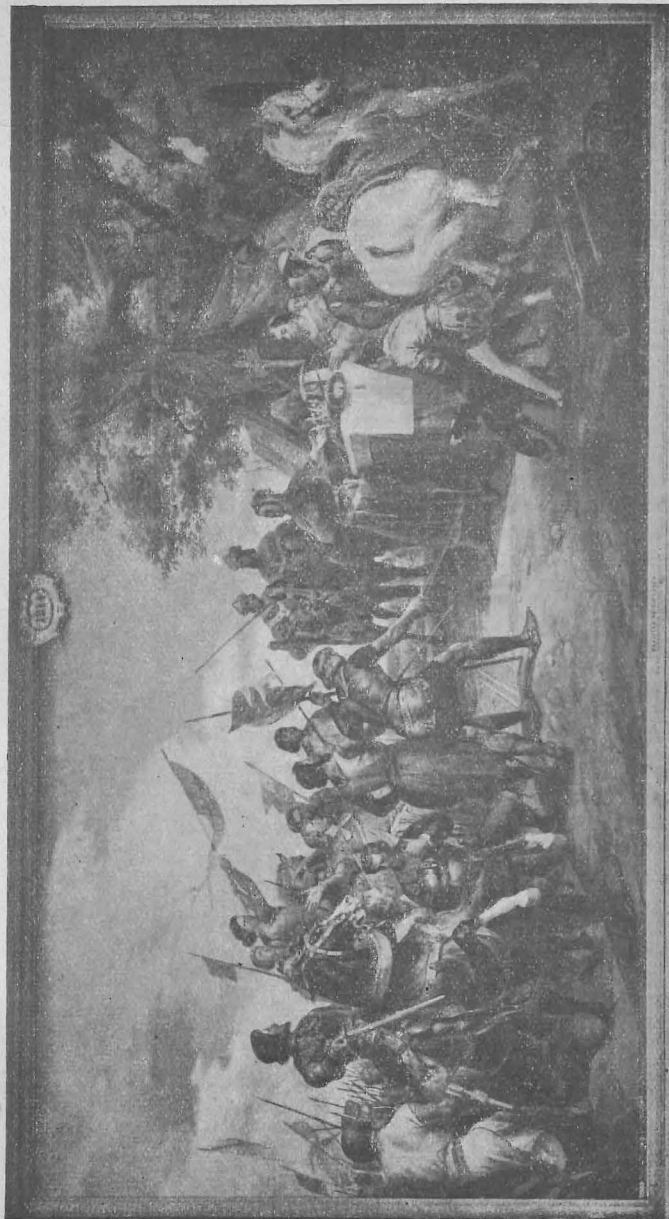

overwinning, de eerste van de Capetingische koningen, was werkelijk een *nationale zegepraal* : de Fransche monarchie zegevierde terzelfdertijd over den keizer, den koning van Engeland en het leenstelsel. — Philips August lijfde bij zijn grondgebied de bezittingen in, aan Jan zonder Land ontnomen, namelijk Normandië, Anjou, Maine, Touraine en Poitou; in het Noorden verwierf hij Artesië, Amiénois en Vermandois; ten Zuiden, eindelijk, maakte hij zich gereed ook Beneden-Languedoc te bemachtigen, zoodat de koninklijke bezittingen zich voortaan zouden uitstrekken van het Kanaal en den Atlantischen Oceaan tot aan de Middellandsche Zee. Van toen af ook werd Frankrijk door deze bijzonderheid gekenmerkt : het grenst aan twee zeeën, den Atlantischen Oceaan en de Middellandsche Zee. — Hij schonk aan zijn rijk volledige staatkundige en bestuurlijke instellingen. Hij verdeelde het land in *baljuw-* en *provoostschappen*. Hij vergrootte en verfraaide de stad Parijs liet de straten paveien en voltooide O. L. V. kerk, die het mooiste praalgebouw van het toenmalige Frankrijk werd. Hij schiep een bijzonderen dienst tot het bewaren van de verdragen en archieven; ten slotte stichtte hij de hoogeschool van Parijs en verleende haar talrijke voorrechten.

De H. Lodewijk. — Lodewijk IX of de *H. Lodewijk*, kleinzoon van Philips August, was de held van de laatste twee kruistochten; hij onderscheidde zich daarenboven, door zijn wijs bestuur. Hij schafte in zijn rijk het gerechtelijk tweegevecht af, en liet het vervangen door de getuigenverklaring; hij richtte tevens het *quarantaine le roi* in, dat evenals de Godsvrede (zie blz. 147) ten doel had de oorlogen tusschen de heeren te beteugelen : hij legde daardoor de

---

De Slag bij Bouvines. — Foto naar het doek van den Franschen schilder Horace Vernet (1789-1863). Deze schilderij hoort toe aan het Museum te Versailles. — Het is de voorstelling van een algemeen bekende, maar niet als echt te beschouwen episode uit den veldslag bij Bouvines. Vóór het gevecht legde koning Philips August een gouden kroon neer op het altaar, waarop mis gelezen werd voor het leger en dat opgericht was onder een esch bij een kapel, aan de brug van Bouvines. Toen stelde hij aan de baronnen voor die kroon toe te kennen aan hem, die waardiger was ze te dragen dan hij zelf. « Indien gij oordeelt dat iemand onder u van deze kroon beter gebruik zou maken dan ik, leen ik er mij gewillig toe en wil ik het volgaarne. » — « Sire, Gode zij dank, » antwoordden de baronnen, « wij willen geen anderen koning dan u! Rijd kloekmoedig uw vijanden tegemoet, wij zijn allen bereid met u te sterven! »

De Slag bij Bouvines.

verplichting op een tijdsbestek van veertig dagen te laten voorbijgaan alvorens gewapenderhand de herstelling van een aangedane belediging te vorderen. Hij verminderde ook de macht van de leenmannen door het instellen van het *hooger beroep* en door aan den koning alleen de rechtspleging van de zwaarste misdrijven, de zoogenoemde *koninklijke gevallen* voor te behouden. Meermalen, zoo luidt de overlevering, zag men hem aan den voet van een eik, in het woud van Vincennes, recht spreken over de armen. Hij liet ook koninklijke munt van degelijk gehalte slaan, die in heel het rijk gangbaar was, terwijl die van de heeren enkel in hun leen waarde had. Hij werd door het volk bemind om zijn milde liefdadigheid, bouwde het Hôtel-Dieu te Parijs en stichtte het gasthuis van de *Quinze-Vingts*, dat oorspronkelijk bestemd was om driehonderd ridders te herbergen, die uit de kruistochten teruggekeerd waren en aan wie de Saracenen de oogen hadden uitgestoken. — Ten slotte zette hij de centralisatiepolitiek door Philips August begonnen, voort en bevestigde zijn voordeelen, op de groote vazallen behaald, door het teekenen in 1259 van het verdrag van Parijs, dat aan de Engelschen op het vasteland nog slechts het hertogdom Guyenne overliet.

Philips de Schoone. — Philips de Schoone, kleinzoon van den H. Lodewijk, wilde eerst en vooral zijn vorstelijk gezag herstellen in het graafschap Vlaanderen, dat een van de voornaamste leenen van de Fransche kroon uitmaakte. Hij liet den ongelukkigen graaf Gwijde van Dampierre, die naar Parijs gekomen was, in den kerker werpen, daarop kondigde hij de inlijving van Vlaanderen af, deed zegevierend zijn intrede in de voornaamste steden van het graafschap, en stelde er Jacques de Châtillon als landvoogd aan. Maar de Franschen maakten zich weldra hatelijk bij de bevolking : bij de beruchte *Brugsche metten* werden haast al degenen, die zich in Vlaanderen bevonden, om het leven gebracht. Bij bevel van Philips den Schoone snelde een schitterend Fransch leger toe om hen te wreken; doch de Vlaamsche gemeentenaren dienden hem een bloedige nederlaag toe in den slag der *Gulden sporen*, die geleverd werd in de Groeninghevlakte bij *Kortrijk*, in 1302. — Hetzelfde jaar riep Philips de Schoone de eerste *Generale Staten* bijeen. — In 1305 liet hij een Franschen paus verkiezen, Clemens V, die zich te Avignon kwam vestigen. Uit die verandering van verblijf-

plaats zou nadien de *grootte scheuring van het Westen* voortspuiten; die scheuring bestaat hierin dat, gedurende een veertigtal jaren, twee pausen bestonden : de eene te Rome, de andere te Avignon; deze laatste alleen werd erkend door de geestelijken van Frankrijk, Schotland en Spanje; aan dien toestand werd een einde gesteld door het concilie van Constanz, dat tot eenigen paus Martinus V aanstelde. — Philips richtte ook een hooger gerechtshof in, het *Parlement*, dat tot aan de Fransche omwenteling van 1789 bleef bestaan. — Doch de overdreven uitgaven van het hof dreven den koning tot wraakroepende knevelarijen : hij vervalschte de munt, wat hem den bijnaam van *valschmunter* kostte. Hij verdreef de Joden en Lombardiërs uit het land om de hand te leggen op hun schatten, en met hetzelfde doel hief hij de orde van de Tempeliers op : hij bemachtigde de overgrootte rijkdommen van die beroemde orde en deed Jacques de Molay, den grootmeester van de Tempeliers, den brandstapel beklimmen (1314). — Philips de Schoone liet drie zonen achter, die hem beurtelings opvolgden en zonder nakomelingschap stierven. — Zijn dochter Isabella was in het huwelijk getreden met Edward II, koning van Engeland : zij schonk het leven aan Edward III, die den Honderdjarigen Oorlog begon.

II. — ENGLAND.

Macht van de Engelsche koningen. — Door de verovering van Engeland waren de hertogen van Normandië machtiger geworden dan hun leenheeren, de koningen van Frankrijk. Hun bezittingen groeiden nog aan onder het bestuur van *Hendrik II Plantagenet*. Deze vorst was de zoon van graaf *Hendrik van Anjou* en van *Mathilde*, kleindochter van Willem den Veroveraar. Van zijn vader erfde hij Anjou, Maine en Touraine; langs moederszijde werd hij koning van Engeland en hertog van Normandië. Hij trad in het huwelijk met *Eleonore van Guyenne*, die hem als bruidschat het voormalige hertogdom Aquitanië bijbracht, dat gelegen was tusschen de Loire en de Pyreneën en bestond uit de landstroken Gascogne, Guyenne, Aunis, Saintonge en Poitou. Later huwde zijn tweede zoon Geoffroy met de erfgename van den hertog van Bretagne en aldus kwam ook het hertogdom Bretagne in de leenroerigheid van de Plantagenets. Ten slotte begon Hendrik II de verovering van Ierland. Zoodoende werd hij de stichter van een *Engelsch-Angevijsch*

rijk, dat, buiten de Britsche eilanden, nog meer dan de westelijke helft van Frankrijk, van de Pyreneën tot aan de Somme, omvatte. Van dit oogenblik werd, zelfs op Franschen bodem, de vazal machtiger dan de leenheer. Ook was deze macht van de Plantagenets een gestadig gevaar voor de Capetingische koningen, en de naijver, die reeds tot uiting gekomen was even na de verovering van Engeland door den hertog van Normandië, sloeg weldra tot bloedige botsingen over. Hendrik II ging den strijd aan tegen den Capetinger Lodewijk VII; zijn twee zonen Richard Leeuwenhart en Jan zonder Land voerden oorlog tegen Philips August.

Richard Leeuwenhart onderscheidde zich door zijn ridderlijke hoedanigheden in den derden kruistocht. Na hem werd *Jan zonder Land* te Bouvines verslagen, in 1214, door Philips August, die hem, als straf voor zijn ontrouw, de helft van zijn bezittingen in Frankrijk ontnomen had : Normandië, Anjou, Maine, Touraine en een gedeelte van Poitou. Na met deze nederlaag alle gezag verloren te hebben, keerde hij naar Engeland terug, en werd bovendien door zijn onderdanen gehaat om zijn gewelddaden en zijn schurkerij; in 1215 moest Jan aan het Engelsche volk de Charta Magna verleenen, Die heuglijke oorkonde was de grondslag van de grondwettelijke vrijheden van Engeland en bevatte de volgende hoofdpunten : zij waarborgde de *persoonlijke vrijheid* : niemand mocht in hechtenis genomen noch gevangen gehouden worden tenzij na wettige veroordeeling door zijns gelijken; — zij schiep het beginsel van de vrijwillig *toegestane belasting* : geen recht mocht geheven worden, tenzij met instemming van den *Gemeenen Raad* van baronnen en kerkvoogden; — eindelijk, door de instelling van den gemeenen raad, leidde zij later tot het *Parlement*, dat er uit voortspoot.

De oorlog tusschen de Plantagenets en de Capetingers brak weer los onder *Hendrik III*, zoon en opvolger van Jan zonder Land, en *Lodewijk IX*, anderzijds. Deze laatste kwam zegevierend uit den strijd en onderteekende met zijn tegenstrever het verdrag van *Parijs*, in 1259. De voordeelen door Philips August behaald, werden bevestigd en de koning van Engeland behield nog slechts het hertogdom Guyenne, als leen van den koning van Frankrijk. — In 1282, onder *Edward I*, werd Wallis nog bij de bezittingen van de Engelsche koningen gevoegd. Dit landschap bleef het aandeel van den vermoedelijken troonopvolger en sedertdien draagt deze altijd den titel van *prins van Wallis*.

HOOFDSTUK V.

DE HONDERDJARIGE OORLOG.

(1338-1453).

Oorzaak en aanleiding. — De Engelsche koningen, die voor het hertogdom Normandië als leenmannen onder de Fransche koningen stonden, breidden hun bezittingen uit, en *Hendrik II Plantagenet* (zie blz. 174) geraakte rechtstreeks of onrechtstreeks meester van de westelijke helft van Frankrijk. Aldus werd de macht van den Engelschen koning een dreigend gevaar voor de Capetingische koningen van Frankrijk. Dit was de oorsprong van een eeuwenlangen najver, waaruit tal van oorlogen voortsproten, vooral tusschen Philips August en Jan zonder Land, en waarvan de eerste phase eindigde met het verdrag van Parijs (1259); de laatste was de *Honderdjarige oorlog*.

Van de vroegere bezittingen in Frankrijk leefde er aan de Engelschen nog enkel het hertogdom Guyenne over, toen echter *Karel IV*, de laatste zoon van den Franschen koning Philips den Schoone, in 1328 kinderloos stierf. Twee mededingers betwistten elkaar het erfrecht: de eene, *Philips van Valois*, een Fransch vorst, was de neef van den afgestorven koning; de andere, *Edward III*, koning van Engeland, was de zoon van zijn zuster Isabella. Beiden lieten ze hun aanspraak gelden voor de vergadering van de baronnen. Krachtens de Salische wet kon de Fransche kroon niet aan *spillemagen* vervallen, in andere woorden het koninkrijk mocht niet door een vrouw bestuurd worden. De baronnen beslisten dat Isabella aan haren zoon geen recht kon overmaken, dat zij zelf niet bezat, en verklaarden zich ten gunste van Philips van Valois. Kort daarna nam Edward III zijn toevlucht tot de wapens: aldus gaven de eischen van Edward III aanleiding tot het hervatten van de vijandelijkheden tusschen Frankrijk en Engeland, en een geschil omtrent de troonopvolging sproot voort uit den eenwenouden najver tusschen beide landen, of, juister nog, tusschen de Capetingers en de Plantagenets.

Zeeslag bij Sluis (1340) en veldslag bij Crécy (1346). — In den oorlog, dien hij ondernam, zorgde Edward III er

in de eerste plaats voor de machtige Vlaamsche gemeenten op zijn hand te krijgen. De graaf van Vlaanderen, *Lodewijk van Nevers*, was echter gansch verkleefd aan Philips van Valois, zijn leenheer, en hij wilde zijn onderdanen doen partij kiezen voor Frankrijk. Doch de voornaamste nijverheidstak van de Vlamingen was de lakenweverij, en uit Engeland werd voor het grootste deel de noodige wol ingevoerd. Na hun vruchteloos zijn bondgenootschap aangeboden te hebben, verbood Edward III in zijn rijk den uitvoer van wol, en weldra was het meerendeel van de Vlaamsche ambachtslieden in de diepste ellende gedompeld. Toen kozen zij als hun opperhoofd den grooten Gentschen volksvriend, *Jacob Van Artevelde*; deze kon hen zonder moeite er van overtuigen dat het waarachtig in hun belang was een verbond aan te gaan met Engeland, en dit werd dan ook weldra gesloten. Daar hij nu zeker was van den steun langs Vlaamsche zijde, stevende Edward III met zijn vloot naar de haven van *Sluis*, waar honderd veertig zware Fransche schepen voor anker lagen. Veel te talrijk als ze waren om zich met goed gevolg in deze ruimte te kunnen ontplooien, werden ze bijna alle in den grond geboord (1340). Edward maakte zich deze overwinning ten nutte en ging het beleg slaan voor *Doornik*. Een wapenstilstand evenwel schorste de vijandelijkheden. In 1346 werden zij hernomen, en de Engelschen behaalden een groote zegepraal bij *Crécy*, waarin Lodewijk van Nevers het leven verloor. In dien slag werd voor de eerste maal in open veld van grof geschut gebruik gemaakt. Vervolgens ging Edward III de stad *Kales* belegeren; ondanks den heldhaftigen tegenstand van de bevolking, overmeesterde hij de stad, en verzekerde zich aldus, voor de toekomst, van een gemakkelijken toegang tot Frankrijk. Hij bevolkte de stad met Engelschen en verbood aan allen, die geen Engelsch konden spreken, er meer dan drie dagen te verblijven. — Edward was voornemens van daar naar Parijs op te rukken; maar de verschrikkelijke verwoestingen, door de *zwarte pest* in Europa aangericht, dwongen de oorlogvoerenden de wapens neer te leggen. Philips van Valois stierf tijdens dien gedwongen wapenstilstand.

Slag bij Poitiers (1356); vrede van Brétigny (1360). — Jan II, zoon van Philips van Valois, zette den oorlog tegen de Engelschen voort. Deze waren in Guyenne ontscheept en rukten van daar op naar het Noorden, onder de leiding van den prins van Wallis, bijgenaamd den

Zwarten Prins, uit hoofde van de kleur van zijn wapenrusting. Bij *Poitiers* ontmoetten zij op een leger van 60.000 man, aangevoerd door koning Jan. Al waren ze slechts met 10.000, toch durfden ze den strijd aan, op een terrein, dat met wijngaarden bedekt en met hagen doorkruist was en waar de Fransche ruitery zich niet naar behooren ontplooiën kon. Jan II werd er volkomen verslagen en moest zich, ondanks zijn heldenmoed, aan den Zwarten Prins overgeven (1356). — Hij werd nadien naar Engeland overgebracht, en gedurende zijn gevangenschap legde Edward III den Dauphin het vernederend vredesverdrag van *Brétigny* op. Daardoor werd aan den koning van Engeland het volle bezit van Guyenne bevestigd; daarenboven, moest het verwoeste, verbrokkelde en verarmde Frankrijk zich verbinden tot het betalen van drie millioen gouden écu's als losgeld voor den koning. Jan keerde toen naar Parijs terug, doch men kon het vereischte losgeld bezwaarlijk bijeenkrijgen in heel het koninkrijk. Anderzijds was een van zijn zonen, die als gijzelaar in Engeland achtergehouden was, erin geslaagd te ontvluchten: de koning was dus verplicht zich terug naar Londen te begeven, waar hij in 1364 overleed.

Karel V; Du Guesclin. — Zijn zoon en opvolger, *Karel V*, had van den aanvang van zijn regeering af tegen de grootste moeilijkheden te kampen: de schatkist was ledig, in Parijs broedde het oproer, gewapende benden verwekten alom schrik en angst, en bij dat alles diende de oorlog tegen de Engelschen voortgezet. Gelukkig won hij de genegenheid van een dapperen Bretoenschen ridder, bij name *Bertrand du Guesclin*, die Frankrijk uit zijn vernedering ophief. Deze voerde den oorlog in het Zuiden en versloeg de Engelschen bij iedere ontmoeting. Hij sloeg het beleg om de stad Châteauneuf-Randon, maar vond den dood aan den voet van de vestingmuren, en de stadsgouverneur, die beloofd had zich over te geven, kwam de sleutels van de vesting neerleggen op zijn doodskist. De Zwarte Prins, door een slepende ziekte ondermijnd, en Edward III waren eenige jaren tevoren ten grave gedaald, en Karel V overleefde zijn roemrijken veldheer slechts korten tijd. Gedurende zijn regeering hadden de Fransche legers zulke prachtige voordeelen behaald, dat op het vasteland nog enkel de steden

Kales, Cherbourg, Brest, Bordeaux en Bayonne aan de Engelschen overbleven.

Karel VI: nieuwe tegenslagen. — Pas had *Karel VI* den troon beklommen, of de Engelschen wonnen het verloren veld terug. Na enkele jaren geregeerd te hebben, kreeg deze vorst aanvallen van krankzinnigheid, die al meer en meer voorkwamen en langer bleven duren. Weldra heerschte er dan ook wanorde in 's rijks zaken, terwijl de twee machtigste stamhuizen van 't land elkander het gezag betwistten: het huis van *Bourgondië* en het huis van *Orléans*. De Engelschen maakten van deze tweedracht gebruik om hun vroeger wingewesten te heroveren. In 1415 behaalden zij een nieuwe en schitterende zegepraal bij *Azincourt*. Met den steun van Philips den Goede, hertog van Bourgondië, geraakten zij meester van bijna gansch Frankrijk. In 1422, bij den dood van Karel VI, bleven aan zijn opvolger Karel VII alleen nog enkele steden over ten Zuiden van de Loire. Men noemde hem deshalve spottender wijze het *koninkje van Bourges*.

Karel VII; Jeanne d'Arc. — Frankrijk werd toen uit dezen neteligen toestand gered door een jong Lotharingsch boerenmeisje, bij name *Jeanne d'Arc*. Zij werd geboren te *Domrémy*, bij Vaucouleurs, en bracht haar prilste jeugd in haar geboortedorp door met het hoeden van de kudde van haar vader. Bij het vernemen van de rampen die Frankrijk troffen, voelde zij in haar binnenste Gods stem spreken en verklaarde dat haar de zending was opgedragen haar vaderland van de vreemde overheersching te verlossen. Zij bood zich bij *Karel VII* aan, en verzekerde hem dat hij weldra weer in het bezit zou zijn van zijn koninkrijk. Toen trok zij de wapenrusting van een ridder aan, stelde zich aan het hoofd van een kleine bende en dwong de Engelschen het beleg van *Orléans* op te breken. Zij behaalde nog andere schitterende overwinningen, en door duizend gevaren heen leidde zij Karel VII naar Reims, alwaar zij hem liet zalven, zooals zij het hem beloofd had. Toen achtte zij haar zending volbracht en meende naar haar geboortedorp terug te keeren. De koning belette het haar; maar nu beleefde zij nog enkel tegenslag op tegenslag: ten slotte viel zij in de handen van de Engelschen, en werd naar een

gerechtshof gebracht, voorgezeten door een van hun aanhangers, den bisschop van Beauvais; zij werd ter dood veroordeeld wegens tooverij en ketterij en op een openbaar plein te Rouen levend verbrand, in 1431.

Haar dood doofde echter den gloed niet, waarmee zij de vaderlandsliefde had doen opflakkeren, en de Engelschen leden weder nederlaag op nederlaag. Anderzijds hadden zij hun machtigen bondgenoot. *Philips den Goede*, hertog van Bourgondië, rede tot misnoegdheid gegeven: hij scheurde zich van hen af en sloot met den Franschen koning den vrede van Arras (1435). De Engelschen verloren achtereenvolgens al de veroverde bezittingen, en toen ze in 1453 den strijd opgaven, bezaten ze nog enkel de stad *Kales*.

Aldus eindigde, ten gunste van Frankrijk, die honderdjarige worsteling.

Gevolgen. — In den loop van dien langen strijd had Frankrijk geweldig te lijden gehad. Meer dan honderd jaar lang kende het al de gruwelen van den oorlog. De gewesten, door de Engelschen bezet of overrompeld, vielen ter prooi aan moord, brand en plundering. Parijs werd geteisterd door het oproer van de *Maillotins*; het platteland, door de geweldadigheden van de *Jacquerie*, zooals de opstand van de boeren genoemd werd. Ten slotte voegden zich daarbij de knevelarijen en strooptochten van de *grandes compagnies* en de *cotereaux*, zoodat het gansche land een onmetelijk schouwtooneel van puinen en slachterijen bood.

Toch stond de Fransche monarchie, versterkt en voor goed gevestigd uit die worsteling tegen haar mededingster op, alsof het slechts een groeihoort gegolden had. De oorlog tegen de vreemden wekte het nationaal bewustzijn op en spoorde de vaderlandsliefde van de Franschen aan, waarvan

---

Ruiterstandbeeld van Jeanne d'Arc. — Dit ruiterstandbeeld van Jeanne d'Arc is het meesterwerk van den Franschen beeldhouwer en schilder Paul Dubois (1829-1905), die het in het Salon van 1895 tentoonstelde. Het werd er ten eerste bewonderd, en is overigens het mooiste van zijn werken. In 1896, werd het te Reims onthuld. — De heilige te paard op een vurig ros met fraai uiterlijk staat, om zoo te zeggen recht in de stijgbeugels. Zij draagt het pantser en den maliënkolder. Haar hoofd is met een helm bedekt, waarvan het vizier opengeschoven is. In de rechter hand zwaait zij haar zwaard, terwijl haar blik ten hemel staart, alsof zij de stemen hoorde, die haar bevelen Frankrijk te redden.

Ruiterstandbeeld van Jeanne d'Arc.

Oudh. en M. E.

de heilige Jeanne d'Arc de treffende belichaming was. Zonder het te willen schonken de Engelschen aan Frankrijk een *nationale eenheid*.

Nooit, integendeel, had Engeland van de verschrikkelijke rampen te lijden, die het over zijn vijand getrokken had; de oorlog op het vasteland, die een gelegenheid bood tot roof en plundertochten, genoot er de volksgunst. Een harde straf stond echter te wachten : dertig jaar lang werd Engeland op gruwelijke wijze geteisterd door de *oorlog van de Witte en de Roode roos*, een burgerkrijg, die onrechtstreeks uit den Honderdjarigen oorlog voortvloeyde.

HOOFDSTUK VI.

HET EINDE VAN DE MIDDELEEUWEN.

Algemeen overzicht. — Tijdens de tweehonderd jaar, die de eerste Kruistochten van den Honderdjarigen oorlog scheiden, vormen de Middeleeuwen een betrekkelijk schitterend tijdperk. Als voornaamste kenmerken er van gelden het godsdienstig, maatschappelijk en staatkundig belang van het Pausdom, de ontwikkeling van de gemeenten, de opkomst en vorming van de groote moderne Staten uit den verwarden toestand, die volgde op de ontvricting van het Karolingisch rijk, de ontplooiing van de beschaving, de breede vlucht van de kunstwerken, vooral op bouwkundig gebied.

In strijd met wat slecht ingelichte geschiedschrijvers beweerden en met de voorstelling, die opgedrongen werd door hen, die in de Renaissance het opbloeien zagen van de overleveringen uit de eeuw van Augustus, zijn de Middeleeuwen dus niet een overgangstijdperk zonder glans, vol barbaarsheid en rampen, en met als hoofdtrek de overheersching van lompe, ruwe heeren over een dienstbare, mishandelde volksmenigte. Het is, integendeel, een tijdperk, waarin op een nieuwen grondslag, door de invallen van de Barbaren gelegd, een jonge samenleving aan 't kiemen is en volop aan 't ontwikkelen gaat; met nationaliteiten, die langzamerhand de moderne Staten zullen worden; ten slotte met een beschaving, die stilaan hooger klimt, hetzij door af te werpen al wat overleeft van den barbaarschen toestand, dien zij heeft laten varen, hetzij door zich de beginselen toe te eigenen, die den grondslag van het Christendom vormen.

De Honderdjarige oorlog beteekent, voor West-Europa, het begin van een periode van verval: weliswaar wordt de inrichting van de Staten scherper omljnd, dank zij de pogingen van hun koningen, weliswaar verliest het leenstelsel, in Frankrijk ten minste, van gewicht ten voordeele van de centraliseerende macht van de vorsten, daartegenover echter zetten tal van oorlogen verscheidene landen te vuur en te zwaard, het Pausdom maakt een crisis door (de groote scheuring van het Westen), Duitschland ziet zijn keizerlijke macht slinken, en de Turken krijgen vasten voet in de Balkanlanden en maken zich ten slotte meester van Constantinopel.

In de tweede helft van de xv^e eeuw, en vooral tijdens de laatste jaren zullen zich evenwel gebeurtenissen voordoen, zoo belangrijk voor het menschedom dat dit tijdvak van verval toch niet noodlottig was. De groote uitvindingen en de groote aardrijkskundige ontdekkingen, alsmede de bepaalde inrichting van de meeste moderne Staten, zullen een nieuw geschiedkundig tijdperk inleiden: de Nieuwe Tijd.

I. — DE HERTOGEN VAN BOURGONDÏ.

Vereeniging van Vlaanderen met Bourgondië. — *Philips de Stoute*, hertog van Bourgondië (1384-1405) trad in het huwelijk met Margareta van Male, en werd alzoo, door zijn gemalin, vorst van Vlaanderen, Artesië en Franche-Comté. Dientengevolge bezaten de hertogen van Bourgondië twee afzonderlijke en onderscheiden statengroeperingen: de eene lag aan den voet van de Jura en werd door de Saône doorstroomd; de andere bevond zich langsheen de Noordzee en bevatte de rijke Vlaamsche gemeenten. Philips de Stoute stelde vooral belang in Frankrijk's aangelegenheden.

Jan zonder Vrees, zijn oudste zoon, huwde de dochter van den graaf van Henegouwen, Margareta van Beieren, en andere overeenkomsten bereidden de landseenheid van de Nederlanden voor, die door zijn zoon Philips bewerkstelligd werd.

Philips de Goede (1419-1467). — Om den dood van zijn vader te wreken, die te Montreau tijdens een onderhoud met den erfgenaam van de Fransche koninklijke kroon vermoord werd, ondersteunde Philips de Goede de Engelschen en hielp hen heel het Noorden van Frankrijk veroveren. Doch zijn bondgenooten gaven hem reden tot misnoegdheid en hij trok zich uit den strijd terug. Door den vrede van Arras (1435) stelde de Fransche koning Philips geheel tevreden aangaande den moord op Jan zonder Vrees, onthief hem persoonlijk van allen leenband te zijnen opzichte, en stond hem alle Picardische steden af, aan de Somme gelegen. — Bij erfenis of aankoop verwierf Philips al de Nederlandsche Staten (vroeger het hertogdom Beneden-Lotharingen), uitgenomen het prinsbisdom Luik, waar hij nochtans zijn neef deed benoemen. Knap staatsman en machtig vorst als hij was, deed Philips de Goede zich achten en eerbiedigen door al de vorsten van Europa, die hem den grooten hertog van het Westen noemden.

Karel de Stoute (1467-1477). — Hij moest zich vooral weren tegen den hooghartigen Lodewijk XI, koning van Frankrijk, die de macht van dezen Bourgondischen hertog vreesde en daarom al zijn krachten inspande om hem moeilijkheden te berokkenen in de Nederlanden en om hem te beletten zijn plan te verwezenlijken namelijk een koninkrijk tot stand te brengen, dat Bourgondië, Franche Comté, den Elzas, Lotharingen en de Nederlanden zou omvat hebben. Karel de Stoute sneuvelde bij de belegering van Nancy, dat hij aan den hertog van Lotharingen wilde ontnemen. Lodewijk XI maakte zich meester van het hertogdom Bourgondië en van Picardië. Maria, dochter van Karel en echtgenoot van Maximiliaan van Oostenrijk, behield de Nederlanden, dank zij de zegepraal van Enguinegatte (1479).

II. — DUITSCHLAND.

Het groote interregnum (1250-1273). — De dood van *Frederik II*, in 1250, stelde een einde aan de regeering van het stamhuis der Hohenstaufen in Duitschland : het hield nog enkele jaren stand in het koninkrijk der Beide Siciliën, met Koenraad IV, zijn zoon, en Koenradijn, zijn kleinzoon. In Duitschland, waar Koenraad IV zijn rechten op de keizerlijke kroon trachtte te verdedigen, zette een periode van regeeringloosheid in, het groot interregnum geheeten; heel dien tijd waren er wel keizers, doch ze waren het enkel bij naam.

Rudolph van Habsburg. — In 1273 plaatsten de keurvorsten een kleinen heer uit de Aargau in Zwitserland op

Jehan Wauquelin overhandigt aan Philips den Goede het handschrift van zijn vertaling van de kronijken van Henegouwen door Jacques de Guise. — Foto van de eerste bladzijde van een handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, een meesterwerk der verlichting en miniatuurkunst uit het tijdvak van de Bourgondische hertogen. — In de omlijsting van de bladzijde zien wij de wapenschilden van Philips den Goede met daarnaast zijn leuze : « Monyoie Aultre n'arey », alsmede die van zijn onderscheiden Staten : deze wisselen af met de sieraden van het Gulden Vlies. Op de miniatuurteekening, die den Romaanschen tekst van de kronijk voorafgaat, knielt Jehan Wauquelin voor Philips den Goede en biedt hem zijn handschrift aan. Aan de rechterzijde van den hertog bevinden zich drie van zijn raadslieden, en aan zijn linkerzijde, personen van zijn hof, die de halsketen van het Gulden Vlies dragen. Tusschen deze laatsten en den hertog, de jonge graaf van Charolais, de toekomstige Karel de Stoute.

Jehan Wauquelin overhandigt aan Philips den Goede het handschrift van zijn vertaling van de Kronijken van Henegouwen door Jacques de Guise. Oudh. en M. E.

den troon, namelijk Rudolf van Habsburg, die zich aldra als een knap vorst te kennen gaf. Vooreerst werd hij het eens met den paus en bemoeide zich niet met de Italiaansche aangelegenheden. Vervolgens verwierf hij Oostenrijk en stichtte aldus het vorstenhuis van de Habsburgers of het huis van Oostenrijk. Ten slotte poogde hij de kleine Duitsche heeren, die steeds met elkander aan 't oorlogen waren, te bedwingen.

Duitschland in de XIVe en de XVe eeuw. — Rudolf van Habsburg werd opgevolgd door zijn zoon Albrecht I van Oostenrijk, die vermoord werd in 1308. De Duitsche vorsten verkozen toen Hendrik VII van Luxemburg, nadien Lodewijk IV van Beieren, ten slotte drie vorsten uit het huis van Luxemburg, waaronder Karel IV. Door de *Gouden Bul* (1356) vertrouwde deze de verkiezing van den keizer toe aan zeven keurvorsten, vier leeken en drie geestelijken. Toen zijn kleinzoon zonder mannelijken erfgenaam overleed, verkozen de keurvorsten zijn schoonzoon Albrecht II van Oostenrijk of van Habsburg (1438), wiens afstammelingen de keizerlijke kroon behielden tot in 1806. De opvolger van Albrecht II was Frederik II, die ten gevolge van de kuiperijen van Lodewijk XI uit Triers wegluchtte, waar hij 's anderendaags de kroon van koning van Bourgondië moest toekennen aan Karel den Stoute. Zijn zoon Maximiliaan trad in het huwelijk met Maria van Bourgondië (1477).

Onafhankelijkheid van Zwitserland. — De opvolgers van Rudolf van Habsburg stelden een bijzonder belang in hun nieuw land, namelijk Oostenrijk, en zij volgden in hun oude bezittingen van Zwitserland, staatkundige methoden die hun onderdanen misnoegden. Weldra vereenigden zich dan ook de kantons Uri, Schwytz en Unterwalden tot een bondstaat (1308), boden den hertog van Oostenrijk weerstand en deden ten slotte samen met de kantons Luzern, Glaris, Bern, Zurich en Zug hun zelfstandigheid erkennen (1386). De zelfstandigheid van Zwitserland werd door de zegepralen bevestigd, die ze op Karel den Stoute bij Granson en Morat behaalden (1476).

III. — FRANKRIJK; ENGELAND.

Lodewijk XI (1461-1483). — Karel VII, die een einde stelde aan den Honderdjarigen oorlog, had als opvolger Lodewijk XI. Als voornaamste staatkundig doel gold bij

dezen vorst het versterken van de koninklijke macht. Hij had te strijden tegen de groote leenmannen van de kroon, namelijk tegen de stamhuizen van Bourgondië, Anjou, Bourbon en Orléans, die alle van koninklijken bloede waren; zijn voorgangers hadden inderdaad aan hun jongste zonen gedeelten van het koninklijk landgoed in leen gegeven.

Dank zij zijn sluwe diplomatie, die hem meer opleverde dan zijn wapens, slaagde Lodewijk XI er in Bourgondië en Picardië voor het koninklijk gebied te heroveren, doch te Enguinegatte werd hij verslagen en kon daarom Vlaanderen, Artois noch Franche-Comté herwinnen. Door de erfenis van René d'Anjou, kwam hij in 't bezit van Anjou en van de Provence. Wat Bretanje aangaat, het werd bij het Fransche koninkrijk ingelijfd, toen zijn zoon Karel VIII in den echt trad met de erfgename van dit hertogdom, Anna van Bretanje.

Op het einde van de xve eeuw was het huidige Frankrijk gevormd. Van territoriaal standpunt uit zag het er uit zooals thans, uitgenomen dat het Artois, Fransch Vlaanderen, Lotharingen, den Elzas, Franche-Comté en het hertogdom Savoje niet omvatte. Zoo het noord- en westwaarts aan den Atlantischen Oceaan en het Kanaal grensde, oostwaarts reikte het niet verder dan de Maas en Savoje, doch strekte zich uit tot aan de Alpen door het Dauphiné. Van staatkundig standpunt uit had Frankrijk maar één opperhoofd, den koning; één nationaal gevoel vereenigde al de bewoners, en al de deelen van het rijk waren zoo vast aan elkander geklonken dat ontbinding buiten alle verwachting lag.

De Rozenoorlog (1455-1485). — De Engelschen, door Jeanne d'Arc en Karel VII buiten Frankrijk geworpen, schreven hun nederlagen ten deele toe aan hun koning, Hendrik VI, uit het stamhuis van Lancaster. Ook geraakte het koninklijk gezag er zoo door verzwakt dat het stamhuis van York, met den steun van bijna den geheelen adel, zijn aanspraak op den troon liet gelden. De aanhangers van Lancaster droegen als erkenningsteeken de roode roos, terwijl de partijgangers van den hertog van York een witte roos droegen.

Een vreeselijke oorlog sproot er uit voort: veldslagen, slachtingen en misdaden volgden elkander op, en dunden inzonderheid de rangen van edelen en groote heeren. Ten slotte bedaarde de strijd met de troonsbeklimming van een nieuw stamhuis, dat van de Tudor's, waarvan Hendrik VII

de eerste vorst was. Uit die ineenstorting stond het Engelsche koningschap machtiger op dan ooit, terwijl de burgerij de invloedrijkste maatschappelijke stand werd.

IV. — ITALIË.

De Noordelijke steden. — De steden uit het Noorden (Milaan, Venetië, Genua, Florence) maakten van de onafhankelijkheid gebruik, die zij in 1250 veroverd hadden, om zich als republieken in te richten. Zij stonden onder de leiding van een vergadering en een hoofd, dat doge genoemd werd te Venetië, podesta te Milaan, gonfaloniere te Florence. Zij kenden weldra een hoogen bloei, maar voerden uit ijverzucht menigen oorlog met elkaar; veel bloed vloeyde er ook ten gevolge van inwendige troebelen en gevechten tusschen het volk en den adel.

Florence was, dank zij zijn lakennijverheid, het nijverheidscentrum van Italië en werd er tevens het intellectueele brandpunt. In 1348 werd het door de zwarte pest geteisterd. In de xv^e eeuw werd een bankiersfamilie, de *Medici*, machtig genoeg om zich van het bestuur van de stad meester te maken en rijk genoeg om als de milde beschermster van kunsten en wetenschappen op te treden.

Te *Milaan* stelden insgelijks twee familiën, de *Visconti* en daarna de *Sforza* hun persoonlijk gezag in de plaats van het republikeinsche bestuur.

Genua, een zeer gunstig gelegen stad aan de Middellandsche zee, verrijkte zich dank zij zijn handel met het Oosten. Langen tijd werd het bestuurd door de beroemde familie *Doria*, maar nadien werd het de prooi van verschrikkelijke burgeroorlogen.

Venetië, mededingster van Genua aan den oostkant van de Middellandsche Zee, maakte van de kruistochten gebruik om zijn handel uit te breiden, om op alle kusten handelshuizen te stichten, en om binnen zijn grondgebied nieuwe nijverheidstakken in te voeren, onder andere het vervaardigen van spiegels. Zoo verzamelden de Venetianen onmetelijke rijkdommen, waarvan de praalgebouwen en de marmeren paleizen van hun weelderige stad nog steeds sprekende getuigen zijn. Venetië, een handelaarsstad, had een zeer aristocratisch bestuur; aan het hoofd ervan stond de doge, geholpen door onderscheiden raden, waarvan de beroemdste de Raad der Tien was. Dit bestuur oefende een haast onbeperkt gezag uit, doch meestendeels trad het zeer achterdochtig en willekeurig op.

De pauselijke Staten. — *Bonifacius VIII* (1294-1303) geraakte in moeilijkheden verwickeld met den Franschen koning Philips den Schoone, die het geestelijk gezag van het Pausdom in Frankrijk wou verzwakken. In den loop van dien strijd zijn twee gebeurtenissen aan te stippen: Bonifacius VIII, werd gevangen genomen te Anagni door Willem van Nogaret die in naam van Philips den Schoone handelde; Bertrand van Got, aartsbisschop van Bordeaux, door Philips den Schoone ondersteund, werd tot paus verkozen in 1305, onder de benaming van *Clement V*, en vestigde zijn verblijf te Avignon in 1309. Zijn zes onmiddellijke opvolgers verbleven te Avignon.

Deze afwezigheid van de pausen veroorzaakte te Rome een soort regeeringloosheid, die *Cola di Rienzi* in staat stelde de Romeinsche republiek af te kondigen; hij richtte ze in naar het voorbeeld van die, welke er in de Oudheid bestaan had (1347). — De terugkeer van den paus, in 1376, bracht orde en kalmte weer.

Het koninkrijk van de Beide Siciliën. — Frederik II, die ondanks zijn belofte aan den paus, de kroon van Napels met die van Duitschland vereenigde, werd opgevolgd door zijn zoon Koenraad IV, die veertig jaar lang regeerde. Zijn zoon Koenradijn moest oorlog voeren tegen Karel van Anjou, broeder van den H. Lodewijk, die van paus Urbanus IV het koninkrijk van de Beide Siciliën gekregen had. Koenradijn werd in 1268 onthoofd. Het bestuur van Karel van Anjou in Sicilië verwekte echter de *Siciliaansche Vespers* (1282) en de verbrokkeling van het rijk: Karel behield het koninkrijk Napels en Pieter van Aragon werd koning van Silicië. Als noodlottig gevolg van die verbrokkeling braken later moeilijkheden uit tusschen Frankrijk en Spanje.

V. — DE TURKEN.

De Turken in Europa (1359). — Sedert de Kruistochten hadden de Turken in Azië gestadig vorderingen gemaakt. In 1359 staken zij den Hellespont over en bemachtigden *Gallipoli*: zoo kregen zij voor de eerste maal vasten voet op het Europeesche grondgebied, waarop ze sinds lang belust waren. Zij maakten zich vervolgens meester van *Adrianopel*, dat hun hoofdstad werd; nadien veroverden hun sultans *Moerad* en *Bajazet* ook Servië. Langzamerhand

breidden hun opvolgers hun bezittingen nog uit, zoodat het Grieksche keizerrijk tot geringe grenzen rondom zijn hoofdstad teruggebracht was. Ten slotte viel het rijk onder de slagen van de Turken in 1453.

Inneming van Constantinopel (1493). — Mohammed II, sultan der Turken, sloeg het beleg voor Constantinopel met een leger van 300.000 man en een vloot van 300 schepen. De toegang tot de haven was afgesloten door een dikke keten. De Turken echter schoven over land tachtig galeien tot aan de reede, zoodat de Grieksche vloot tusschen twee vuren geraakte. Constantinopel werd daarop ingenomen, en de laatste keizer van het Oosten, *Constantijn*, sneuvelde met de wapens in de vuist op de wallen van de hoofdstad. Een groot aantal Christenen werden omgebracht, en de Heilige Sophia-kerk werd door de Muzelmannen in een moskee herschapen. Aldus ging het Grieksche of Byzantijsche rijk, al wat nog overbleef van het oude Romeinsche rijk, ten onder na meer dan tien eeuwen bestaan te hebben. — Onder de leiding van Mohammed II breidden de Turken hun macht alras uit, en beheerschten weldra heel het Balkanschiereiland.

Verscheidene gebeurtenissen van belang bakenen de grenslijn af tusschen de middeleeuwen en den Nieuwen Tijd: 1° de *inneming van Constantinopel* door de Turken en het einde van het Oost-Romeinsche Keizerrijk; — 2° het einde van den strijd tusschen Frankrijk en Engeland of de *Honderdjarige oorlog*; — 3° ten slotte en vooral, de groote *aardrijkskundige ontdekkingen*, de *uitvindingen* en belangrijke *vooruitgang*, die zich op 't einde van de xv^e eeuw voordoet en die het uitgangspunt zijn van een nieuw tijdperk in het leven en de geschiedenis van de volkeren.

Het mocht nuttig toeschijnen, aan het slot van dit eerste deel, een algemeen overzicht te geven van de Europeesche Staten bij het eindigen van de Middeleeuwen; doch het zal beter te pas komen bij den aanvang van het tweede deel (de Nieuwe Tijd en de Hedendaagsche Geschiedenis); hier immers zal het als inleiding dienst doen, en beknopt de groote perioden schetsen, door iederen Europeeschen Staat doorloopen sinds zijn oorsprong tot aan de eerste jaren van de xv^e eeuw.

INHOUD.

VOORBERICHT	3
HOOFDINDEELING VAN DE GESCHIEDENIS	5
DE VOORHISTORISCHE TIJDEN	6-8

De Oudheid.

Algemeen overzicht over de Oudheid	10
--	----

A. — DE VOORNAAMSTE VOLKEREN VAN HET OOSTEN.

HOOFDSTUK I. — De Egyptenaren	11-18
Egypte, aardrijkskundig midden	11
Geschiedenis van de Egyptenaren	12
De Egyptische beschaving	14
HOOFDSTUK II. — De Assyriërs en de Babyloniërs	19-23
Assyrië en Babylonië, aardrijkskundig midden	19
Geschiedenis van de Assyriërs en de Babyloniërs	19
De Assyrische en Babylonische beschaving	21
HOOFDSTUK III. — De Perzen	24-27
Iran, aardrijkskundig midden	24
Geschiedenis van de Perzen	24
De beschaving van Iran	26
HOOFDSTUK IV. — De Hebreërs	28-32
Palestina, aardrijkskundig midden	28
Geschiedenis van de Hebreërs	28
De Hebreeuwsche beschaving	31
HOOFDSTUK V. — De Phoeniciërs	33-36
Phoenicië, aardrijkskundig midden	33
Geschiedenis van de Phoeniciërs	33
De Phoenicische beschaving	34

B. — DE GRIEKEN.

HOOFDSTUK I. — Oud-Griekenland, aardrijkskundig midden	37-38
HOOFDSTUK II. — Geschiedenis van de Grieken	39-56
I. — De oudere tijden	39
II. — De instellingen van Sparta en Athene	43

III. — De Medische oorlogen	46
IV. — De Peloponnesische oorlog	49
V. — De Thebaansche oorlog	50
VI. — De Macedonische oorlog en de verovering van het Perzische rijk door Alexander den Grooten	52

HOOFDSTUK III. — De Grieksche beschaving	57-65
I. — Hoofdbegrippen van de godenleer	57
II. — Instellingen; zeden en gebruiken; letteren en kunsten	62

C. — DE ROMEINEN.

HOOFDSTUK I. — Oud-Italië, aardrijkskundig midden	66-67
HOOFDSTUK II. — Geschiedenis van de Romeinen	68-89
I. — De oudere tijden	68
II. — Het koningschap	71
III. — De republiek	73
1. De eerste tijden van de republiek	73
2. De Punische oorlogen	74
3. De burgeroorlogen	77
IV. — Het Keizerrijk	83
1. Het Romeinsche rijk	83
2. Regeering en eeuw van Augustus	85
3. De Romeinsche keizers	86
HOOFDSTUK III. — De Romeinsche beschaving	90
HOOFDSTUK IV. — De christelijke kerk in het Romeinsche rijk	96

De Middeleeuwen.

Algemeen overzicht over de Middeleeuwen	100
---	-----

A. — TOT AAN DE KRUISTOCHTEN.

HOOFDSTUK I. — De Galliërs	93-104
I. — Gallië, aardrijkskundig midden	93
II. — Geschiedenis van de Galliërs	93
III. — De Gallische beschaving	103
HOOFDSTUK II. — De Barbaren	105-109
I. — De Barbaarsche wereld, aardrijkskundig midden	105
II. — Geschiedenis van de invallen der Barbaren	106

HOOFDSTUK III. — De Merovingers	110-117
I. — Vestiging van de Franken in Gallië	110
II. — Clovis	110
III. — De Frankische samenleving onder de Merovingers	115
HOOFDSTUK IV. — De Karolingers	118-127
I. — De eerste Karolingers, de hofmeiers	118
II. — Karel de Groote	119
1. Zijn veroveringen	119
2. Zijn bestuur	121
III. — De beschaving onder Karel den Groote.	122
IV. — Verbrokkening van het rijk	125
HOOFDSTUK V. — De Noormannen	128-130
HOOFDSTUK VI. — De Arabieren	131-137
I. — Arabië, aardrijkskundig midden	131
II. — Mohammed, de Muzelmansche godsdienst	131
III. — Het Arabische rijk	133
IV. — De Muzelmansche beschaving	135
HOOFDSTUK VII. — Het Leenstelsel	138-148
B. — VAN AF DE KRUISTOCHTEN.	
HOOFDSTUK I. — De Kruistochten	149-157
HOOFDSTUK II. — De Investituurstrijd en de oorlog van de Welfen en de Gibelijnen	158-162
I. — De Investituurstrijd	158
II. — De strijd tusschen de Welfen en de Gibelijnen	160
HOOFDSTUK III. — De Gemeenten	163
HOOFDSTUK IV. — Frankrijk en Engeland tot aan den Honderd- jarigen oorlog	171-175
I. — Frankrijk	171
II. — Engeland	174
HOOFDSTUK V. — De Honderdjarige oorlog	176
HOOFDSTUK VI. — Het einde van de Middeleeuwen	182-189
I. — De hertogen van Bourgondië	183
II. — Duitschland	184
III. — Frankrijk; Engeland	185
IV. — Italië	187
V. — De Turken	188

